

**T. C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ANADOLU'DA HOŞGÖRÜ
KÜLTÜRÜ'NÜN KAYNAKLARI**

YAŞAR BEÇENE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

TEMMUZ - 2015

T. C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ANADOLU'DA HOŞGÖRÜ
KÜLTÜRÜ'NÜN KAYNAKLARI

DANIŞMAN : Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ
JÜRİ ÜYESİ : Doç. Dr. Mehmet Suat Bal
JÜRİ ÜYESİ : Yrd. Doç. Dr. Vahap Aktaş

Yaşar BEÇENE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

TEMMUZ - 2015

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ANADOLU'DA HOŞGÖRÜ
KÜLTÜRÜ'NÜN KAYNAKLARI**

Yaşar BEÇENE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No:

Bu TEZ / / 2015 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği ile Kabul Edilmiştir.

Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ
BAŞKAN

Doç. Dr. Mehmet Suat Bal
ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Vahap Aktaş
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Abdullah SOYSAL

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANADOLU'DA HOŞGÖRÜ
KÜLTÜRÜ'NÜN KAYNAKLARI

Yaşar BEÇENE

Danışman : Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ
Yıl : 2015 Sayfa: 90+5
Jüri : Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ (Başkan)
: Doç. Dr. Mehmet Suat Bal (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. Vahap Aktaş (Üye)

Doğu ile batı arasında bir köprü durumunda olan Anadolu, Eski çağlardan beri kültürel etkinliklerin ve birikimlerin de beşiği olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde Müslüman Türkler tarafından vatan edinilen Anadolu, bu özelliğini korumasını bilmiştir. Anadolu'da, Müslim-Gayri Müslim nüfus yüzyıllarca bir arada yaşama kültürünü miras almayı başarmış; bu durum Selçuklu ve daha sonra Osmanlılardan günümüze kadar gelmiştir. Bu çalışmada değer yargıları ve birikimi yönüyle oldukça zengin olan Anadolu coğrafyasında hoşgörü kültürü ve bir arada yaşamının öne çıkan nitelikleri verilmeye çalışılmıştır. Hoşgörü merkezinde insan ve davranışları; hoşgörü kültürünün ve birlikte yaşama sanatının nasıl oluşabileceği; Türklerde hoşgörünün ortaya çıkması ve tarihsel gelişimi; Selçuklu ve Osmanlı dönemi hoşgörüsü irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Hoşgörü, Kültür, Türk, Selçuklular, Osmanlı

DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT
MA THESIS

**RESOURCES IN ANATOLIAN
CULTURE OF TOLERANCE**

Yaşar BEÇENE

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ
Year : 2015 Page: 90+5
Jury : Assoc. Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ (Chairperson)
: Assoc. Prof. Dr. Mehmet Suat Bal (Member)
: Assist. Prof. Dr. Vahap Aktaş (Member)

As well as being a bridge between the east and the west, Anatolia has also been the cradle of culture and knowledge since ancient times. It was acquired as land by Muslim Turks and it has managed to preserve this property till today. In Anatolia, Muslim and non-Muslim This situation has reached today since the Seljuks and the Ottomans. In this study, the outstanding qualities of living together and the tolerance to others in this Anatolian region, which is extremely rich in terms of value judgement and collection, has been covered. Human and his behaviors as in the center of tolerance; the way how the art of tolerance and living together can be built up; the process of coming out of the tolerance in Turkish communities and its historical development and lastly tolerance in Seljuk and Ottoman times have been discussed.

Keywords: Anatolia, Tolerance, Culture, Turkish, Seljuks, Ottoman

ÖNSÖZ

Yahya Kemal'in 'kökü geçmişte bir âtiyim' ifadesinin bir tezahürü olarak gücünü geçmişin tecrübelerinden alamayan ve 'kendi olma' yolunda mesafe kat edemeyen bir milletin sahip olduğu değerleri hızla kaybedebileceği ve sıkıntı yaşayacağı muhakkaktır. Yaşanmışlıkların bir birikimi olarak da ifade edilen tecrübeyi tecrübe etmek tecrübesizliktir.

Anadolu'da hoşgörü kültürü bağlamında doğrudan olmasa da farklı açılardan hoşgörünün çalışıldığı birçok tez çalışması vardır. Lakin toplumsal duyarlılığın sürekli olması gerektiği düşüncesiyle bir defa daha -önemine binaen- hoşgörünün tarihsel temellerini farklı açılardan ele alıp değerlendirmeye çalıştık. İnsanı merkeze alarak ferdin davranışlarını ve bu davranışlar neticesinde çevresi ile kurduğu/kurmaya çalıştığı diyalogları hoşgörü bağlamında inceledik. Ferdin inancının da etkisiyle ortaya koyduğu davranışlarıyla Anadolu coğrafyasında kendisine nasıl bir davranış profili belirlediğini imlemeye çalıştık. Bu hususta özellikle Türklerin İslam'ı kabulü ve Anadolu'ya göçleri neticesinde oluşan Selçuklu ve Osmanlı sosyo-kültürel yapısını; bu yapının tarihsel donelerini irdeledik. Toplumsal hoşgörü kaynaklarımızdan biri olan tasavvuf, temelde bireyi esas alan yönüyle bir arada huzur ve güven içerisinde yaşamayı hedefleyen bir toplum inşasına önemli katkılarda bulunmuştur. Anadolu'da Selçuklular döneminden itibaren başlamak üzere Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana, Ahi Evren, Hacı Bayram-ı Veli gibi öğretileriyle günümüze dahi ışık tutabilen hoşgörü timsali şahsiyetler yetişmiştir. Bu şahsiyetlerin öncülüğünde edindikleri evrensel mesajları özümsemeye kabiliyetli Selçuklu ve Osmanlı toplumu sahip oldukları değerlerini günümüze kadar taşımasını bilmiştir.

Çalışmamızla medeniyetlerin beşiği olarak kabul edilen ve vatanımız olmasından büyük bir mutluluk duyduğumuz Anadolu'da birlikte yaşamının unsurlarına, sırlarına bir defa daha dikkatleri çekmek istedik. Konumuzla ilgili hazırlık ve araştırma yaparken yazılmış birçok makale ve kitapla karşılaştım. Ayrıca internet ortamında da bir hayli bilgiye rastladım. Çalışmaların genellikle tarihin belirli bir döneminde hoşgörü kavramını incelediğini gördüm. Bu çalışmanın ilk bölümünde sağlam toplumların sağlam bireylerden oluşabileceği varsayımından hareket ederek kaynağını İslam'dan alan tasavvuf bağlamında insan ve davranışları ele alınmıştır. Türklerde hoşgörünün tarihsel gelişiminin incelendiği ikinci bölümde Selçuklu dönemi

hoşgörüsü Müslüman-Hıristiyan ekseninde örnekleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise günümüze kadar gelen Osmanlı hoşgörüsü ve öne çıkan örnekleri irdelenmiştir. Konumuzu daha net ve anlaşılır hale getirebilmek için kaynakçayı geniş bir yelpazede tutmaya çalıştık. Çalışmamızda sıkça başvurup faydalandığımız eserler oldu. Prof. Dr. Osman Turan'ın Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti; Prof. Dr. Onur Bilge Kula'nın Anadolu'da Çoğulculuk ve Tolerans; Atatürk Kültür Merkezi tarafından neşredilen Erdem Dergisi Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı; Samiha Ayverdi'nin Türk Tarihinde Osmanlı Asırları ve Doç. Dr. Selahattin Döğüş'ün Türk Düşünce Tarihine Bir Bakış; Kemal H Karpat'ın Osmanlı Hoşgörüsü çalışmamızda öne çıkan eserlerdendir.

Tez çalışmam boyunca sabrı ve nezaketiyle bana yol gösterici, ufuk açıcı olan danışmanım Doç. Dr. Selahattin Döğüş'e; tezin oluşum aşamasında değerli fikirlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Orhan Doğan ve Doç. Dr. Mehmet Suat Bal'a çok teşekkür ederim.

Yaşar BEÇENE

TEMMUZ - 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
GİRİŞ	1
1. HOŞGÖRÜ MERKEZİNDE İNSAN.....	12
1.1. İnsan Ve Sevgi Temelli Hoşgörü Kültürü.....	12
1.2. Hoşgörüyü Etkileyen Faktörler	15
1.3. Hoşgörüde Denge Unsuru Ve Birlikte Yaşama Kültürünün Oluşması.....	19
2. TÜRKLERDE HOŞGÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	27
2.1. İslam Öncesi Türklerde Ailenin Önemi Ve Kadın.....	30
2.2. Anadolu'da Selçuklular Dönemi Hoşgörü Kültürü.....	32
2.3. Anadolu'da Tasavvuf Ve Evrensel Geleneği	37
2.4. Müslüman Hıristiyan İlişkilerinde Hoşgörü Örnekleri	43
3. ÖRNEKLERİYLE OSMANLI HOŞGÖRÜ KÜLTÜRÜ	52
3.1. Kuruluş Dönemi Osmanlı Hoşgürüsü	52
3.2. İstanbul'un Fethi Ve Sonrası Osmanlı Hoşgürüsü.....	62
3.3. Hoşgörü Merkezinde Vatandaşlık Ve Aidiyet Kavramı	72
SONUÇ	80
KAYNAKÇA.....	84
ÖZGEÇMİŞ	

GİRİŞ

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'nda lüzumlu bir tespitle bulunarak 'Milletini tanı, ümmetini tanı, medeniyetini tanı' şeklinde Türk milletine seslenir. Tarihsel süreçte yaşadığımız onca sıkıntılar, milletimizin ve ümmetimizin nasıl bir millet ve ümmet olduğunu bizlere bir defa daha göstermesine rağmen nasıl köklü bir Medeniyete sahip olduğumuz hâlâ tam olarak anlaşılabilmiş değil. Bu nedenle öncelikle 'medeniyet' kavramı ile 'medenilik' kavramları iyi etüt edilmelidir (Gökalp, 2004: 52). Bazı müesseselerin bütünü ifade için 'Medeniyet'; bir millete ait müesseselerin tamamı için de 'milli Kültür' kavramı kullanılabilir (Gökalp, 2004: 52). Birlikte yaşamının neticesinde ortaya çıkan davranışların toplamı olarak değerlendirilen kültür, yaşanılan çevre, toplum ve bireyle ilgili devamlı bir değişim ve gelişimi ifade eder. Din, dil, gelenek, görenek, ahlâk, eğitim, ekonomi, ziraat ve sanat gibi sahip olunan nitelikler merkeze alınarak kültürün farklı açılardan tanımı yapılabilir (Yuvalı: 1996: 439).

Kültürün tanımı ile ilgili bilim adamları farklı görüşlerde bulunsalar da kültür üzerine yapılan tanımlama çalışmalarında genellikle onun ortak özellikleri ve ne anlatılmak istendiği vurgulanmıştır (Turhan, 1984: 33).

Latince "ekin ekmek" manasına gelen kültür, "bir milletin inanç, fikir, sanat, âdet ve geleneklerinin, maddî ve manevî değerlerinin bütünü" (Ayverdi, 2006: 1824) olarak da ifade edilir. Resim, musiki, mimari gibi bütün güzel sanatlar ve insan eli değen eşya, elbise, silah, yiyecek, içecek ve her çeşit alet edevat da kültür içerisinde değerlendirilir (Kaplan, 2014: 11). Kültürü, medeniyetten ayrı değerlendirmemek gerekir. Zira Kültür ve medeniyet maddi ve manevî unsurlarıyla bir bütün olup bu alanda yapılacak çalışmaların da kapsamlı ve bütünlük içine yerleştirilmiş olması aksi takdirde tam olarak anlaşılamayacağı (Kaplan, 2007: 13-14) düşünülmelidir.

Çoğunluk tarafından kabul görmeyen ortak değerler bütünü ol(a)mayan unsurlar milli kültür olarak kabul edilemez. Kültür ancak değişim ve gelişimle yaşanılan dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilir. Zira hiçbir kültür değişimden uzak kal(a)maz (Köseoğlu: 2013: 46). Kültürel değişim ve gelişimin 'kimlik' oluşumunda etkili olduğu söylenebilir. 'Kimlik' ferдин ve toplumun kültürel özelliklerini tanımamız için en önemli göstergedir. Ferдин kişilik oluşumu ile toplumun belli bir kimliğe sahip olması arasında önemli bir ilişki vardır (Yuvalı: 1996: 440).

Milletlerin kendilerine özgü özelliklerini geliştirmeleri için kullanabilecekleri önemli bir argüman olan kültür ile yaşantılarındaki insicam ve kemalat arasında sıkı bir bağ vardır. Zira toplumun dil, ahlak, gelenek-görenek ve sanat gibi özelliklerinden neşet eden kültür, zamanla toplumun yaşam parçası haline gelen bir davranışlar manzumesi olur. Milletlerin birbirleriyle olan münasebetleri kültürel alış-verişi de kaçınılmaz kılar. Ancak farklı kültürlerle diyaloglar belli bir süzgeçten geçirilmezse bir millete özgü kültür ve medeniyette istenmeyen durumlar ortaya çıkabilir. Bu nedenle gerçek manada bir kültürün özümsemiş ilmin, dinin, ahlak ve faziletin potasında olgunlaşması söz konusudur. İlimden yoksun, din, ahlak ve faziletten nasibi olmayan toplumlarda gerçek manada olgunlaşmış bir kültürden bahsetmek zordur. Başka milletlerin kültürlerini belli bir süzgeçten geçirmeden benimseyip onlarla içli dışlı yaşayanlar, dallarına başka ağaçlara ait meyveler takılmış ağaçlar gibidirler ki hem komik hem de yanıltıcı olurlar. Zira kültür, milletlerin kendilerine ait öz değerlerinden doğup gelişir.

Bir toplumun kültürü bir ağacın çiçek ve meyveleri gibidir. Kendine has kültürü geliştirememiş veya yitirmiş milletler meyvelerini dökmüş verimsiz ağaçlar gibidir. Er ya da geç kaybolup gitmeye mahkûmdurlar. Bu nedenle milletlerin hayatında kültürlerin yeri ve önemi yadsınamaz. Zira gücünü geçmişinden alan ve geçmişin ruh köküne bağlanan sağlam bir kültür milletlerin gelişmesinde ve yücelmesinde önemli bir pay sahibidir.

Anadolu kültürünü anlamak için yaşadığımız toplumun yapısal özellikleri ve bu özelliklerin diğer geçmiş kültürlerle ilişkilerinin ortaya konulması gerekir. Bu nedenle Milli kültürü anlamlandırmak için izlenecek yol bugünden düne gitmektir (Yavuz, 1998: 17). Bu bağlamda Kültür, her ne kadar farklı şekillerde ele alınsa da ona sahip olmak sözlü olarak değil de -daha çok- alanında ortaya konmuş kaynak eserlerin okunmasıyla tam olarak elde edilebilir (Kaplan, 2002: 17). Bir yönüyle eski eserler vasıtasıyla geçmiş anlar yeniden hatırlanarak ruhu orada yıkadıktan ve güçlendirdikten sonra, yeniden güne dönülür ve millet olarak daha bilinçli bir şekilde yaşanılır. (Kaplan, 2002: 205). Fakat günümüzde İslam öncesi Türk medeniyetine ait pek fazla bir şey bilinmemektedir. Oysa sahip olduğumuz değerlerin ilk örnekleri hep o dönemlere aittir. İslam'ın kabulü ile Türk medeniyeti, zamanla kendisine özgü bir hale getireceği İslam-Türk örtüsünü üzerine almış (Kaplan, 2014: 13) ve sahip olduğu değerleri İslamiyet'le birlikte güncellemesini bilmiştir. İslam'ın bir din olarak benimsenmesine bağlı

olarak tarihsel süreçte Türk kültüründe ‘milli’ olanla ‘dini’ olan birbirini etkilemiş ve farklı bir yapı oluşturmuştur. Bu yapıda ‘milli’ kavramı ile ‘dini’ kavramı aynı anlamda kullanılmış ve eş anlamlı kabul edilmiştir Bu durum Osmanlıda Meşrutiyetin (1876) ilanına kadar devam edecektir (Yavuz, 1998: 13).

Kültür ve medeniyeti göz ardı eden ve inanç duygusunu düşüncesini görmek istemeyen ne yapar, nereye gider?. Nereye gidecek olursa olsun içindeki belirsizlikleri, karanlık noktaları da beraberinde taşıma ihtimali vardır (a.selim@zaman. com. tr). Türk kültürü üzerine çalışmaları ile bilinen önemli fikir aydınlarından Sabahattin Eyüboğlu, Türk kültürünün kökenini Anadolu’da aramak gerektiğini ifade eder ve Türk kültürünün, Anadolu üzerinde yaşamış halkların ortak bir birikimi olduğunu söyler (Yavuz, 1998: 16).

Toplumun maddi ve manevi değerlerinin, düşünce, bilim, sanat ve teknoloji üretiminin bütünü olarak görebileceğimiz kültür ve medeniyet, aynı zamanda belirli bir coğrafyada yaşayan insan topluluklarının değerlerinin birikimi olarak da adlandırılabilir. Tarih boyunca dünyanın değişik coğrafyalarında farklı topluluklar tarafından birçok medeniyet meydana getirilmiştir. Medeniyetlerin ortaya çıkmasına ve ilerlemesine Çin Medeniyetinden Orta Asya içlerine kadar; Hindistan’dan Mezopotamya ve Mısır’a; antik Ege şehir devletlerinden Roma’ya; Endüstri devrimini yapan milletlere ve netice olarak Uzakdoğu ülkelerine kadar uzanan coğrafyalarda kurulan her bir devletin katkısı olmuştur (www.medeniyet.nedir.com). Tezimize konu olan coğrafya Anadolu ve yakın çevresi olunca İslam medeniyeti biraz daha ön plana çıkmaktadır.

Yahya Kemal, Müslümanların şan ve şeref dolu geçmişini, değerler bütünü ‘medeniyet’ olarak nitelendirir. Medeniyetimizin izini sürerken estetik bir bakış açısı olması gerekliliğini vurgular, bir medeniyet inşasında bütüncül bir bakış sergilemeye çalışır ve şiirlerinde bunu ince ince işler.

“Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik
Bizdik o hücumun bütün aşkıyla kanatlı
Bizdik o sabah ilk atılan safta yüz atlı
Tanrının mabedi her bir tarafından doluyor
Bu saatlerde Süleymaniye tarih oluyor” (www.karakutu.com).

Tıpkı Yahya Kemal gibi Sezai Karakoç ta topyekûn aydınların seferber olmasıyla İslam medeniyetinin inanç yönünden, bilimsel olarak, ahlaki ve estetik açıdan yeniden canlanıp var olabileceğini söyler ve sahip olunan medeniyeti iman ve İslam medeniyeti olarak tanımlar (Karakoç, 1995: 72). Karakoç'un ifade etmeye çalıştığı İslam medeniyetinin temelleri Peygamberimizin hicret (622) sonunda Medine'de oluşturmaya başladığı İslam medeniyeti olup belli bir coğrafyada İslam'ın toplumsallaşması ve kurumsallaşması olarak görülebilir. Zira bütün medeniyetlerin teşekkül etmesinde belirli bir coğrafya, belirli bir zaman ve bu ikisinin olmazsa olmazı insan faktörü rol oynamıştır. Bir medeniyet inşasında rol alan/almak isteyen her birey ait olduğu medeniyetin inşası ve muhafazası adına bütün imkânlarını seferber edebilir. Tam da bu bağlamda İslam medeniyet bayrağını Abbasilerden devralan Türkler İslam'a fayda sağlamış mıdır, İslam'dan ne kadar faydalanabilmişlerdir?.Düzenli ve güçlü bir şekilde hızla inkişaf eden Selçuklu ve Osmanlıların, Anadolu'yu müesseseleri itibariyle kalıcı bir vatan haline getirmelerinde tavır ve davranışları nelerdir?.(Ayverdi, 1993: 6). gibi bir çok soru aklı meşgul edebilir.

Medeniyet, gönülde zenginlik, ruhlarda nezaket, bakışlarda derinlik ve başkalarına hayat hakkı tanıyabilmelidir. Yoksa sahte tavır ve davranışlarla, bir ömür boyu nefsanî arzu ve isteklerin peşinden koşturup durmak olmasa gerek! Gücünü ahlak ve faziletten almayan, akıl ve vicdan havuzlarından beslenmeyen bir medeniyet, tıpkı yalancı bir fecir gibi insanların faydasına çalış(a)maz. Medeniyet, sadece doğa ve fen bilimlerinde ileri gitmek; modern imkânlarla her şeyin en gelişmişini en güzelini yapmak ve yaşamak olarak da düşünülmemelidir. Bu nedenle gerçek manada bir medeniyet, ilmin ve ahlakın birlikte götürülmeye çalışılmasıyla iktiza etmiştir. Bu nedenle dinden uzak bir medeniyet felç ve ilmi ihmal etmiş medeniyetler de büyük bir vahşet içerisindedir. Bu bakımdan bireyler, kişisel gelişim olarak iç dünyalarındaki güzellikleri keşfederek ancak 'medeni' olma yolunda inkişaf edebilir. Bireylerinde düşünce ve iç derinliği gelişmeyen milletlerin ilerlemesi ve sağlam bir medeniyet oluşturması oldukça zordur. Çünkü Karakoç'un ifadesi ile "Devletler batar çıkar ama medeniyet her zaman bir gelişim içerisinde devam eder" (Karakoç, 1995: 61).

Sosyal hayatın her alanında bireyler ve toplumlar arası ilişkilerde istenilen ve arzu edilen bir ahenkten söz etmek mümkün olmamaktadır. Anlaşmazlık unsurlarının çeşitliliği birey ve toplum hayatını, bireyler ve toplumlar arası ilişkileri oldukça

zorlaştırmakta ve çekilmez hale getir(ebil)mektedir. Kendisini bir anda bir çatışma hali içerisinde bulan birey çoğu zaman kendi çıkarlarını koruyabilmek için mücadele etmesi gerektiğini de düşünüp öyle davranmaya çalışmaktadır. Yaşadığı coğrafyada ve bulunduğu çevrede içine girdiği mücadeleden galip gelmiş olsa da mücadele döneminde yaşadığı gerilim ve stresi kolay atlatamamaktadır. Böylece hayatının her karesinde stres ve gerginlik yaşayan ferdin davranışlarında pozitif bir ivme, hoşgörü, müsamaha ve tolerans izlerini görmek pek mümkün olmamaktadır. Özellikle bencillik olarak adlandırılan ‘ben’ merkezli davranışlar çatışma unsurlarını tetiklemektedir. Bu durum kişisel bencillik olarak ortaya çıktığı gibi kurumsal bencillik, toplumsal bencillik ya da ulusal bencillik olarak da varlığını devam ettirebilir. Bu bağlamda belli bir dinde ya da dinler arasında olsa da hoşgörü ve diyalogun olmadığı ya da eksik kaldığı ortamlarda ‘ben’ merkezli davranışların hâkimiyetinden söz edilmesi yanlış olmayacaktır. Zira bütün davranışların temelinde ‘insan’ ve onun her türlü davranışları vardır. Bu davranışlar bütününde kişinin hem kendi iç dünyasındaki hem de diğer bireylerle çatışmalarının giderilmesi ‘ben’ merkezli davranışlarla etkili bir şekilde mücadele edilmesiyle sağlanabilir. Özellikle ‘hoş görmesen de nahoş görme’ duygusunun teessüsü, empati ve tahammül duygularını harekete geçirebilme ve diyalogun sıcak ve vazgeçilmez ikliminden yararlanmanın ben merkezli davranışlarla etkili mücadelenin yollarından olduğu söylenebilir. Bu hususta öncelikle koruyucu tedbirlerin alınması devamında mevcut hastalıkların tedavisi ile uğraşılması gerekmektedir. Bu çok yönlü mücadele ile bireyde bilinçli ve etkin bir farkındalık oluşturulması, kendisi dışındaki dünyanın varlığının hissettirilmesi neticesi alınabilir.

İnsanların ve toplumların vazgeçemeyecekleri ortak değerleri vardır; dürüst olmak, yalan söylememek, müsamahalı, hoşgörülü olmak vb gibi. Her ne kadar insanoğlu kendine göre bir yol çizse de yine de birbirine ihtiyaç hali hâsıl olmaktadır. Bununla birlikte bir noktadan sonra ortak değerlerde buluşulması kaçınılmaz olmaktadır. İşte bu ortak değerlerin teessüsünde öne çıkan en belirgin kavramlardan birinin ‘Hoşgörü’ olduğunu söyleyebiliriz. Hoşgörü, tarih boyunca farklı unsurları bünyesinde barındıran her medeniyet ve her toplum için çok önem arz eden bir kavram olmuştur. Zira farklılıkları bünyesinde barındırmak, onların her türlü ihtiyaçlarına eksiksiz cevap verebilmek oldukça zordur. Anadolu, bu zorluğu Selçuklular ve Osmanlılar döneminde rahatlıkla aşabilmiştir. Bunda Selçuklu ve Osmanlının izlediği

hassas ve akıllı siyaset etkili olduğu gibi önemli bilim ve fikir adamlarının etkisi de büyüktür. Gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar, bünyesindeki azınlığın haklarının korunmasına ve onların da Müslüman Türk nüfusun sahip olduğu haklar gibi azami derecede her türlü hakka sahip olmalarına dikkat etmeye çalışmışlardır. Selçuklular döneminde Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bektaş-ı Veli gibi Osmanlı dönemindeki birçok ilim ve fikir adamını bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Zira birbirinden değerli bu bilim ve fikir adamları sahip oldukları birikimlerini hoşgörü kültürüne katkı olarak kullanmışlar, yaşantılarıyla ve davranışlarıyla ‘birlikte yaşama sanatı’na katkıda bulunmuşlardır. Tasavvuftan beslenen dokularıyla topluma iyi örnek olmayı başarabilen bu ilim ve fikir adamlarının Anadolu’daki farklı milletlerin ve farklı dinlere mensup toplulukların -Osmanlı’nın son dönemlerine kadar- rahat ve huzurlu bir şekilde yaşamasında katkıları görmezlikten gelinemez.

Yeryüzünde insanla birlikte var olan din ve inanç kavramının en önemli sorunlarından birisi hoşgörü olmuştur (Kula, 2011: 17). Arapçada ‘tesâmüh’ veya ‘müsamaha’ kelimesi karşılığında kullanılan bu kelimeyi Fransızlar ‘tolerans’; Meydan Larousse sözlüğünde ise ‘savundukları görüşler ve açığa vurdukları duyguları bizinkilerle çelişen kimseleri sabırla karşılama, hoş görme’ (Meydan Larousse, 1990: 28) şeklinde tarif edilmiştir. Türkçemizde ise hoşgörü insanların davranışlarını anlayışla karşılayıp hoş görme, sert ve katı hükümlü olmama, müsamaha olarak tanımlanmıştır (Ayverdi, 2006: 1289).

İnsan, yaratılmışlar arasında en yüksek paye ve vasıflarla donatılarak yeryüzüne gönderilmiştir. Dünya serüveninde diğer yaratılmışlar insanın hizmetine verilmiştir. Zira insanı diğer yaratılmışlardan ayırt eden birçok özellik vardır. Akıl, irade, düşünme ve konuşma yeteneklerine sahip olması insanı diğer varlıklardan farklı kılan en belirgin özelliklerdendir. İnsan akıllı, kendi gayreti ile yaratıcısını bulabilmektedir. Ancak insan, kendisini üstün bir varlık olarak yaratan Rabbini (cc) daha yakından tanıma ve O’na(cc) karşı sorumluluklarını yerine getirme noktasında bir birey olarak yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle yeryüzünde insanla birlikte insana rehberlik edecek kılavuz insanlara da ihtiyaç duyulmuştur. Buna bağlı olarak dünyada, insanlara yaratıcıya karşı yükümlülüklerini hatırlatıcı ve anlatıcı peygamberler gönderilmiştir. Bütün Peygamberler, insanlara her konuda doğru yolu göstermeye çalışan birer kılavuz,

yaratıcılığını anlatmanın yanında ahlâki değerleri de benimsetmeye çalışan birer rehber olmuşlardır.

Ahlâki kavramlar arasında ‘hoşgörü’ ayrı bir öneme sahip olmuştur. Zira her peygamberin hayatında bu kavram vardır ve bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Son Peygamber Hazreti Muhammed’in (sav) hayatında da ‘hoşgörü’ belirgin olarak öne çıkan kavramlardandır. Özellikle O’nun(sav) getirdiği dini ifade eden İslam, sözlükte selamette olmak, kurtulmak ve berî olmak anlamlarına gelmektedir (Ayverdi, 2006: 1438). Gerçekten de İslamiyet sevgi, hoşgörü, müsamaha ve tolerans dini olmuştur. Ayrıca kendisine bağlı olanlara her zaman iyiliği, iyi muamelede bulunmayı, güzel düşünmeyi, yumuşak huylu olmayı, kardeşliği, merhameti ve affetmeyi tavsiye etmiştir (Âli İmran, 3: 134; Maide, 5: 2; Hucurat, 49: 10-12; Nur, 24: 22; Mücadele, 58: 9; Teğabûn: 64: 14).

İslamiyet’in, insanların nefislerine ağır gelen ve güçlerinin yetmeyeceği şeyleri asla yüklediğini görmekteyiz (Bakara, 2: 223-286; A’raf, 7: 42; En’am, 6: 152; Mü’minun, 23: 62). İslamiyet, insanın iki dünyada da mutluluğunu sağlamayı düşünen, insanları huzur ve emniyet ortamına çağıran, onlara din ve vicdan özgürlüğü tanıyan, yaratılmışların en şerefliyi gözüyle bakar. Bu durumu Kur’an-ı Kerim’de ‘Din’e davette zorlama olmaz. Doğru eğriden, hak bâtıldan seçilip ayrılmıştır. Artık kim tağutu (sahte ilahları ve Allah’a isyanla başka yollar başka dinler icat ederek insanları bunlara itaate zorlayan bâtil güçleri) ret ve inkâr edip (yegâne İlah, Rabb ve Ma’bud olarak) Allah’a iman ederse, hiç şüphesiz en sağlam, kopması mümkün olmayana yapışmıştır. Allah her sözü hakkıyla iştiridir. Allah, (her sözü) hakkıyla iştiridir; (niyetleriniz dâhil, her şeyi) hakkıyla bilendir (Bakara, 2: 256). Yüce Allah(cc), kişinin iman etmesini zorunlu kılmamış ve onu kulun kudret ve iradesine bırakmıştır. Hazreti Peygamber’e(sav) hitaben “‘Ey Muhammed (sav) de ki; Hak, Rabbinizden gelmiştir. Öyleyse dileyen iman etsin dileyen de inkâr etsin” (Kehf, 18: 29).

Dinde zorlama olmaması (Bakara, 2: 256) ve dinin, mensuplarını zor kullanmaktan men etmesi İslam dinin hoşgörü anlayışının temelini oluşturan etkenlerden olmuştur. Zira İslam dininde her feridin ibadetlerini inancı doğrultusunda yapma ve yaşama özgürlüğü vardır. Bir Müslüman rahat bir şekilde camiye giderek ibadetini yapabildiği gibi bir Hıristiyan kiliseye ve bir Yahudi de havraya giderek ibadetlerini rahat bir şekilde yapabilir. Bu uygulamanın ilk örneğini hicret sonunda

kurulan Medine İslam Site Devleti'nde yakinen görmekteyiz. Zira Hazreti Peygamber, Necranlı Hıristiyanlara ve Medine'de farklı inançtan olanlara serbestçe ibadet yapma hakkı tanımıştır. Bir ferden başka bir ferden inancını, görüş ve düşüncelerini değiştirmeye ve onu istem dışı kabule çalışması olumlu bir sonuç vermeyecektir. Zira ferden kalben ve gönül rızasıyla kabul etmediği bir görüş ve inancın yaşanılması ve inanılması mümkün olmayacaktır. Bu nedenle İslam dininin yayılmasında 'gönüllülük' esası dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Yeryüzüne gönderilen her peygamberin görevi, hoşgörü doğrultusunda hareket etmek ve hiçbir karşılık istemeden (Yunus, 10: 72; Hud, 11: 29) Allah'ın(cc) emir ve yasaklarını hikmetli ve güzel sözlerle (Nahl, 16: 125) anlatmak olmuştur. Yoksa Allah'ın (cc) emir ve yasaklarını insanlara zorla anlatmak ve kabul ettirmek değil (Yunus, 10: 99). (Rasûlüm!) İnsanlar iman etmedikleri için neredeyse kendine kıyacaksın(Şuara: 26: 3). "eğer Rabbin (cc) dileseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederdi. O halde sen yeryüzündekileri iman etmeleri için zorlayacak mısın?" (Yunus, 10: 99). Yüce Allah (cc) isteseydi yeryüzündeki bütün canlılar O'na (cc) itaat eder ve O'nun (cc) emirleri doğrultusunda hareket ederdi (Şengül, 1995: 18). Muhakkak ki güç ve kudret sahibi Allah (cc) bunu yapmaya muktedirdir (Bakara, 2: 106). Ve hiçbir kuvvet de Allah'ın (cc) bu isteğine engel olamazdı. Fakat Allah (cc) insanın yaratılış hikmeti nedeniyle böyle bir şey yapmamış ve insanları inanmaları hususunda serbest bırakmıştır. Zira hürriyet kavramı insanla ilgili en önemli değerlerdendir (Şengül, 1995: 19).

Bir arada yaşayan insanlar arasında diyalog kaçınılmazdır. Tarafların birbirleriyle olan ilişkilerinde elbette açık ya da gizli amaçları olabilmektedir. Bu amaçlar karşdakini tanıma, onun hakkında doğru bilgi sahibi olma ve ona kendi inancını ve yaşam tarzını benimsetme şeklinde olabileceği gibi aralarındaki ya da yeryüzündeki ortak bir probleme birlikte çözüm arayışı (Karaman, 2011: 11) şeklinde de olabilmektedir.

İnançlarını farklı milletlere anlatma ve yayma düşüncesi sadece Hıristiyanlarda yoktur. Müslümanlar da farklı inançtan insanları kendi inançları etrafında toplayabilmek için çoğu zaman bir araya gelerek ortak faaliyetlerde bulunmuşlardır (Karaman, 2011: 12).

Hazreti Peygamber, Medine İslam Site Devleti'ni kurarken Medine Vesikası çerçevesinde herkes için ortak alanlar belirlemiş ve herkesi bağlayan kurallar oluşturmuştur. Yahudilerin de müşriklerin de kendilerine ait mahalleleri vardı. Ancak hiçbir zaman ülke içerisinde kılık kıyafeti, inançları ve inançlarına göre ibadetlerini kısıtlayan bir uygulamaya gidilmemiştir (Karaman, 2011: 38). Necran Hıristiyanları ile yapılan anlaşma önemli bir hoşgörü örneği olması açısından dikkate değerdir. Mektupta Hıristiyanların mallarının, canlarının, inançlarının, ailelerinin ve mabetlerinin Allah ve Resulünün koruması altında olduğu belirtilmiştir (Karaman, 2011: 41).

Kur'anı Kerim'de birçok ayetin yanında "dinde zorlama yoktur" mealindeki ayet ile "diyalog ayeti" olarak nitelendirilebileceğimiz ayette "De ki: Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin. Yalnız Allah'a (cc) tapalım. O'na (cc) hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı (cc) bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları Rabb (cc) edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse 'Şahit olun ki biz Müslümanlarız' deyin. İbrahim ne Yahudi ne Hıristiyan idi; bilakis o Hanîf bir Müslüman'dı; müşriklerden değildi. Doğrusu insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar Hz. Muhammed (sav) ve ona iman edenlerdir. Allah (cc) da müminlerin dostudur." (Âl-i İmran: 3: 64).

Diyalog, referansını dini metinlerden ve icraatlardan almaktadır. Hazreti Peygamber'in (sav) daha henüz çocukken omuzundaki mührü gören Rahip Bahira'nın O'nu (sav) korumaya çalıştığı görülür. Hazreti Peygamber'in (sav) baskılardan bunalan 70 kadar Müslüman'ı Hıristiyan Habeşistan'a göndermesi; hicret (622) sonunda Medineli Yahudilerle Medine Vesikası'nı (suhuf) imzalaması; yine devlet başkanlarına yazılan mektuplarda naif ve nezaket içeren bir üslup kullanılması farklılıkları ortak bir paydada buluşturma ve yaşatma düşüncesinin öne çıkan önemli örneklerindedir (Karaman, 2011: 52).

İnsanlara karşı hoşgörülü olmanın gerekliliği çok eskilere dayanmaktadır. 'Hoşgörü' kavramı eski Türk geleneğinde olmakla birlikte İslam'ın kabulünden sonra daha belirgin olarak kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde sözcüğün anlam zenginliği kazanması, siyasi, sosyal, hukuki ve ahlâkî yönleriyle uluslararası kültüre mal olması söz konusudur. Hoşgörü'nün anlam zenginliği ve derinliği kazanmasında İslam'la birlikte elde ettiği Kur'an, hadis ve tasavvuf kaynaklarının ifade ettikleri etkili olmuştur (Can, 2011: 32).

Dil, din, inanç, sınıf, cins, anlayış ve etnik farklılıkları gözetmeksizin insan hakları ekseninde insanı doğuştan getirdiği özelliklerle kabul eden hoşgörü, (Aslan, 2005: 36) insanlar arasındaki ilişkilerde ikna yöntemini kullanmayı ve denge unsurunu gözetmeyi hedef alır. Hoşgörü, ötekini anlamak onunla konuşabilmek ve kabul edilmese de karşıdakinin fikirlerini sonuna kadar dinleyebilmek (Can, 2011: 33) kişiyi kendi konumunda görüp düşmanlık yapmadan, herhangi bir kin gütmekten anlayışla karşılamaktır (Öktem, 2001: 220). Her dinin ve inancın varlığına saygılı olmak ve onlara hayat hakkı tanımak ait olunan dinden ödün vermek anlamı taşımaz. Yani saygılı olmak, kabul etmek ya da bağlanmak anlamı taşımaz. Sadece müdahale etmeyip hayat hakkı tanımaktır (Aslan, 2005: 41).

Kur'ân-ı Kerim'de farklı düşünce ve inanışların varlığının kabul edilmesi gerekliliği Hûd Suresinde “ Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları hakta ittifak eden bir tek ümmet yapardı. Fakat O (cc), bunu irade etmediğinden ittifak etmemişlerdir ve işte böylece ihtilaf eder vaziyette devam edeceklerdir. Ancak Rabb'inin (cc) lütfederek hakta birleşmeyi nasip ettiği kimseler bunun dışındadır.” ((Hud, 11: 118-119) şeklinde vurgulanmaktadır. Hoşgörü, farklı düşüncelere saygılı olmayı, kusurlara müsamahalı davranmayı, affedebilmeyi gerektirir. Kendi haklarımızın ihlaline karşı gerekirse ‘hak iddia etmemeyi’, asla benimseyemeyeceğimiz düşüncelere karşı bile tahammül edebilmeyi hedefler. Bir diğer ifadeyle Peygamberane bir duruşla yumuşak sözlü, yumuşak huylu ve yumuşak davranışlı olmayı salık verir. Çoğu zaman saygı, merhamet kimi zaman da müsamaha anlamında kullandığımız hoşgörü, ahlâki öğretilerin en önemli esası, ilahi yörüngeli olgun insan ahlâkı ve diğer bütün ilkelere nebean edebilecek ruhi bir disiplindir. İnsanlar arasında dengeli olmayı, orta yolu izlemeyi, katı tutum ve davranışlardan uzak durup yumuşak başlı olmayı, fikirleri duygudaşlık kurarak mümkün olduğunca hoşgörülü olabilmek (Can, 2011: 37) ve birlikte yaşama sanatını icra edebilmektir. Ancak sosyolojik olarak bu kadar önemli olmasına rağmen hoşgörü kültürünü geliştirmek ve korumak için –özellikle- Osmanlı'nın son dönemlerinde ciddi bir çalışma yapıl(a)madığı görülmektedir.

Fransız ihtilâli sonunda ortaya çıkan milliyetçilik akımı Osmanlıdaki farklı etnik unsurları olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı toplumunda hoşgörü ve diyalog bağlamında asırlardır huzurlu bir şekilde bir arada yaşayabilen farklı etnik unsurların milliyetçilik akımının olumsuz etkisiyle ayrılıkçı bir tutum sergilemesi ülke içinde sahip

olunan hoşgörü ve diyalog ortamını zedelemiştir. Farklı etnik unsurların yaklaşım yanlışlığını devletin izlediği yanlış ıslahat hareketleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Netice olarak Anadolu toplumunda hızlı ve beklenmedik bir ayrışma süreci yaşanmıştır. Selçuklulardan beri motif motif, desen desen örgülenen hoşgörü kültürü kaybolmuş ve artık etnik unsurlar ciddi bir ayrışmanın eşiğine gelmişlerdir. Böylece mayasında ‘hoşgörü kültürü’ ve ‘birlikte yaşama sanatı’ bulunduran Anadolu, hızla asli değerlerini kaybetmeye ve ciddi bir dezenformasyona uğramaya başlamıştır.

1. HOŞGÖRÜ MERKEZİNDE İNSAN

1.1. İnsan Ve Sevgi Temelli Hoşgörü Kültürü

Fransız şair Valery, vefat ederken ‘en güç olanı duygularla yaşamaktı’ (Alptekin, 2001: 13) der. Yaşadığı müddetçe insan, duyguları olması yönüyle diğer canlılardan ayrılmaktadır. Duygularıyla vardır ve duyguları ile bireyler ve toplumlar arasındaki yerini alır. Toplum içerisinde yaşayan ve toplumu oluşturan bir insan o toplumun vazgeçilmez bir parçasıdır. Toplumlar arasında etkileşim olabileceği gibi bireyler arasında da etkileşim yaşanması kaçınılmazdır. Bu nedenle ferdin hem etkileyen hem de etkilenen bir özelliği vardır. Ferdin hem sahip olduğu davranışları sürekli geliştirmeye çalışması hem de yaşadığı topluma ait davranış şekillerini içselleştirmesi toplumun vazgeçilmez bir parçası haline gelmesine daha hızlı zemin hazırlamaktadır. Birey tarafından elde edilen her bir kazanımın sahip olunan kültürel birikime katkısı vardır. Bu katkılar sayesinde uyum içerisinde birlikte yaşama kültürü oluşur, geçmiş ve gelecek arasında bir bağ kurulur. Bu bağlamda ferdin etkilendiği ve etkilediği davranışların doğruluğu, güzelliği hatta evrenselliğinin toplumun mevcut ve geleceğe ait durumuna pozitif katkı sağladığı söylenebilir.

Anadolu coğrafyasında, insan davranışlarının temeli, gücünü tasavvufun asırlar evvelinden getirdiği birikimlerden almaktadır. Bir toplumun birikimi olarak görebileceğimiz kendine has değerlerini, toplumu oluşturan bireylerin ‘‘ekser çoğunluğu tarafından kabul edilmiş duygu, düşünce ve hedef birlikteliğini imleyen kabul edilmiş ahlaki ilke ve inançlar bütünü’’ olarak görebiliriz (Kızılcelik ve Ertem, 1994: 99). Ferdin davranışlarında mündemiç bulunan değerler bütünü ferdin neyi önemli görüp görmediğini, neyi arzulayıp arzulamadığını ve tercihlerini de ifade etmektedir. (Erdem, 2003, 56). Zira ferde ait davranışlar bize aynı zamanda ait olduğu topluma ait kültürel değerleri de anlatmaktadır. Gelişen zaman içerisinde topluma ait değer kavram(lar)ı da ihtiyaçları karşılayabilmek için değişime uğrayabilmektedir (Kuşdil, Kağıtçıbaşı, 2000: 59). Ancak bu değişimin hem ferdi hem de toplumu geriye götürecek nitelikteki tavır ve davranışlardan uzak bir şekilde gerçekleşmesi gerekir. Çünkü ferdi başka bireylerden ayırmaya yarayan kendisine özgü tavır ve davranışları ancak ferdi hedeflerine taşımaya yardımcı olmaktadır (Kuçuradi, 1995: 8). Kendisine özgü tavır ve davranışları ile hayatı anlam kazanan birey, davranışlarında öne çıkan sevgi, saygı, doğru olma, iyilik yapma ve başka bireylere başka inançlara karşı

hoşgörülü ve müsamahalı olmayı ve başkalarıyla rahatlıkla diyalog kurabilmeyi düşünebilmektedir (İnsani Değerler Rehberi, 1996: 6).

Tasavvufun öngördüğü ahlak ve irfan yolunun insana ve insanlığa sunduğu faydalar vardır. Çünkü içinde mündemiç bulunan manevi terbiye, insandaki cevheri ortaya çıkarmakla varlığını tamamlar. Yaratılışı itibariyle özünde saklı bulunan değerlerden uzaklaşan insan, zamanla insanlığından da uzaklaşır. Tasavvuf, özünden ve değerlerinden uzaklaşmasını arzu etmediği insanı, ahlâki öğretileriyle buluşturmaya çalışır. Akıl ve ruh, maddi ve manevi yönü olan insanın özünü oluşturur. Akıl, ahlak ve mana yönü olmayan insanların insaniyet yönleri eksik kalmış olur (www.tasavvufnedir.com).

Sahip olduğu/olacağı davranışları dikkate alındığında birey olarak düşündüğümüz ve yeryüzünde yaratılmışlar içerisinde en şerefli olarak ifade edilen insan, üstün duygularla süslenmiş, güzelliklere açık ve sonsuzluğa âşık bir varlıktır. Her insanın içinde bir sonsuzluk düşüncesi, güzellik sevdası ve fazilet hissi gibi duygulardan mürekkep bir ruh dünyası vardır. İnsanın yükselmesi sonsuzluğa doğru yol alması bu doğrultuda kabiliyetlerini inkişaf ettirmesine bağlıdır. Ferdin insanlığı, bir gün yok olup gidecek olan bedeninde değil sonsuzluğa müştak olan ruhunda aranmalıdır. Bu nedenle birey, yalnızca bedeniyle değil ruhi melekeleriyle de ele alınmalıdır. Bedenin dar ve boğucu atmosferinde ömrünü geçiren birey, sarayda bile olsa zindanda sayılır. Bu nedenle ferdin ilk ve belki de en önemli görevi kendini keşfedip tanıması ve yaratıcısına yönelmesidir. Zira yaratıcısına dayanan birey, zerre iken güneş ve dilenci iken sultan olur. Sorumluluklarının bilinciyle hareket edebilen bireyler, diğer canlılarla ortak yaşama kültürünü vazife şuuruyla yerine getirirler. Sınır tanımadan ve ortak yaşama anlayışına muhalif hareket edenler ise başkalarıyla aralarına engel koymuş ve sınırları zorlamış olurlar

Birey, çevresindekilere karşı her türlü davranışlarında nefsin ölçü kabul etmeli ve her şeyi ona göre değerlendirmeli; kendisi için istediklerini başkaları için de istemeli, kendisi için istemediğini başkaları için de istememelidir. Birey, kendisine yapılan iyiliklerin vicdanını yumuşattığını, kendisine iyilikte bulunan kişilere karşı sevgi ve ilgi duyduğunu düşünerek, başkasının da sevip ilgi duyabileceği bir yol keşfine çıkabilir. Zira insan ihsanın kuludur yani iyiliğin kölesidir. Bu nedenle insan, kötülük gördüğü şahıslar için bile iyilik yapmayı düşünmelidir. Zira kötülük düşünmek hayvani bir

davranış; kötülüğe kötülükle karşılık vermek insanda büyük bir eksiklik; kötülüğe iyilikle mukabele etmek ise büyük bir olgunluktur

Birey, kendisini düzeltmeden çevresini düzeltmeye çalışmamalıdır. Öncelikle ruh dünyasında kin, öfke, nefret, haset gibi hoş olmayan duygulardan uzak durmalıdır ki etrafına örnek olabilsin. İç dünyası kontrolsüz, nefesine yenilmiş, bir ferdin çevresine sunacağı mesajlar da tesirsiz olacaktır. İnsanlığın faydası için çalışanlar, her zaman sorunlarla mücadele eder, sıkıntılara karşı durur, yangınları söndürür, olası bir sıkıntıya karşı daima hazırlıklı olur (Gülen, 2003: 95).

Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mevlana gibi sevgiyi ilke edinmiş bilge insanların Yüce Allah'la (cc) münasebetleri çok fazla ve hata payları çok az olduğu için çevrelerindeki bireyleri ve yaşadıkları toplumu çabucak etkileri altına aldıkları görülür.

Birey, tavır ve davranışlarıyla kendi karakterini ortaya koyar. Dünyaya gelen gider, lakin birey, his ve duygularıyla kalıcı ve müessir olabilir.

İnsana ait his ve duyguların öncelikle 'sevgi' kaynağından beslenmesi söz konusudur. Üstat Necip Fazıl, "sevdiğini belli et, gizlemek başkalarına fırsat vermektir" (www.neguzelsozler.blogspot.com.tr) der. Günümüze kadar yaşanan zaman sürecinde Anadolu'da sayısız "sevgi ve hoşgörü" kahramanı yetişmiştir. "Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bektaş-ı Veli.." gibi öne çıkan birçok sevgi ve hoşgörünün sembolü haline gelmiş değerli şahsiyetler bulunmaktadır. Kaynağını ait oldukları İslam inancından alan bu sevgi ve hoşgörünün eşsiz temsilcileri, sahip oldukları tasavvufi anlayışlarını Yunus Emre'nin "Yaratılanı hoş gördük, Yaratan'dan ötürü" ifadesindeki gibi anlatmaya çalışmışlardır. Hz. Muhammed'in (sav). "Birbirinize muhabbet beslemedikçe gerçek mü'min olamazsınız" sözünü mihenk olarak gören bu sevgi kahramanlarının farklı milletlere aynı gözle baktıklarını, sevgi ve hoşgörü ile yaklaşmayı ilke edindiklerini görmekteyiz. Zira insan ömrünün mayasında ve özünde sevgi çekirdeği saklıdır. Kutsi bir hadiste Yüce Allah (cc). "Ey Habibim! eğer sen olmasaydın felekleri(kainatı) yaratmazdım"demektedir. Tasavvufi düşünceye göre "Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammediye var" edilmiş, yaratılmış ne varsa "bu hakikatten ve onun sevgisi için" yaratılmıştır. "Âlemlerin varlık sebebi, gayesi ve maddesi bu hakikattir." (www.sorularlailslamiyet.com).

Mevlana gerçek aşkı bilen bir kalbin bir damla suya bile hürmetle bakacağını söyler. Bir damla suya bile hürmetle bakabilmek ancak sevgi membaından duru bir

kalple beslenmeye bağılıdır. Zira sevgi, insan olmanın en belirleyici özelliklerinin başında gelir. Temel harcında ‘sevgi’ olduktan sonra insanlar arasında sağlıklı bir iletişim kurulmaması için hiçbir neden yoktur. Yüce Yaratıcı’nın(cc) Kur’an-ı Kerim’de zikredilen ‘Vedud’ ismi ‘Aşırı seven’ anlamındadır. Hz. Muhammed’in (sav). bir ismi de ‘Habibullah’tır. Habib kelimesi hem seven hem de sevilen anlamında kullanılmaktadır. Hz. Peygamber(sav). de hem seven hem de sevilen kişi olmaktadır. Özünde sevgi tohumu taşıyan bir ferdin hoşgörüyü, diyalogu, duygudaşlığı benimsemesi ve hayatına tatbik etmesi zor olmayacaktır.

Sevgi, yaratılmış insanların en esaslı unsuru, en alıcı ışığı, en büyük kuvvetidir. Bu kuvvetin yenemeyeceği bir kuvvet bir düşman yoktur. Sevgiyle beslenen ruhların manevi yükselişi de kolay olacaktır. Sevgiyle beslenen ruhların her anı ‘sevgi’ soluklamakla geçmektedir. Sevgiden yoksun ruhların mana âleminde mesafe kat etmesi mümkün değildir. Sevgiden nasibi olmayan ruhlar egoizmin yani benliğin karanlık dehlizlerinden kurtulamazlar, kimseyi sevemez, sezemez muhabbetten nasibi olmadan yok olup giderler. (Gülen, 1987: 96-98).

Sevgiden yoksun ve her şeyi eleştirme ve her şeye karşı gelme bir yıkma girişimidir. Birey, bir şeyi gerçekten beğenmiyorsa ondan daha iyisini yapmayı düşünmelidir. Çünkü harabeler bir yıkımın ve mamureler de yapıcı olmanın bir neticesidir. Her zaman -açıkça olmasa da- gizli düşmanlıklardan ve sevgisizlikten korkulmalıdır. Kişiyi çevresindekileri sevdiren, onları nazarında sevimli kılan huy ve davranışlar aynı zamanda onun sevilip beğenilmesine vesile olabilir. İslami değerleri tasavvufla yoğuran, özündeki sevgiyi keşfeden birey, Mevlana’nın ifadesiyle hem bir ‘‘âşık’’ hem de ‘‘maşuk’’ edasıyla ‘‘hem Allah’ı seven hem de Allah’ın sevdiği’’ bir kul olur. İdeal insan da zaten bu ‘aşk’ olarak adlandırılan sevgiyi benliğinde bulan ve çevresindekilerle paylaşan ve onlarla hoşgörü içerisinde yaşayabilendir.

1.2. Hoşgörüyü Etkileyen Faktörler

İnsana ait bir değer yargısı olan hoşgörüyü etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Hoşgörü merkezinde davranışlar sergilemesi düşünülen insan kompleks bir yapıya sahiptir. Bu nedenle insan sadece ete-kemiğe bürünmüş haliyle değil mana boyutuyla da ele alınmalıdır. İnsanın mana boyutunun belirgin özelliklerinden birisidir merhamet. Üstat Necip Fazıl, insanı ve kâinatı çepeçevre saran bir merhamet sarmalı olması gerekliliğinden bahseder:

“Göklerin merhamet dolu olduğuna inanıyorum. Biz ise nefsimizin beton çatısını tepemize dikmiş yaşamayı öğreniyoruz. Merhamet... Âlem bu temel üzerinde. Eğer toprağa, tohuma hatta kire, lekeye merhamet olmasaydı, su olur muydu? Rengi merhamet, sesi merhamet, pırıltılı, şırıltılı su. Ne duruyorsunuz? Sökün sahte su borularını. Ev ev merhamet şebekesi kurun. Tepelerinizdeki çatıları da yıkın. Göklerle temasa geçin. O zaman göreceksiniz ki acı su borularından kendi kendine tatlı su akacak. Ve başlar üstünde güneşe yol veren kubbeler yükselecek..” (Kısakürek, 2010: 50).

İslamiyet’in ve İslamî anlayışla yoğrulan tasavvufun olmazsa olmazlarından merhamet. Kâinatta her şey ‘merhamet’le bir düzen bir intizam içindedir. Merhametle yer ve gök bir insicama bürünmüştür. Bütün yaratılmışlar bu doğrultuda hareket etmektedir. Havada, suda yanı başımıza kadar gelen bu güzelliği görmemek mümkün mü?. Bulut, merhamet ile başımız üstünde dolaşır durur. Yağmur, en zor zamanlarımızda imdadımıza yetişir. Karada ve denizde yaratılmış ne varsa merhamet nağmeleri söyler her zaman. Toprak, solucana ve solucan da toprağa rahmet olarak yaratılmıştır. Merhamet orkestrasında vazife alan arı bin bir zahmetle çiçek çiçek dolaşır bal yapar insanlar için. İpek böceği kozasına çekilip ipek üretir insanlar için. Tavuk, yavrusunu kurtarma uğrunda başını köpeğe kaptırır. Bu âlemde her şey merhamet soluklar ve merhamet doğrultusunda hareket eder.

İnsan, akıl, irade ve düşüncesiyle yoğunlaşmış olarak bu büyük rahmeti anlama ve ona kendi his ve duygularını katma mesuliyeti içerisinde. Ferdin içinde yaşadığı sosyal hayata, insanlığa ve bütün yaratılmışlara bir insanlık vazifesi olarak merhametli olma yükümlülüğü vardır. Merhametli olanın merhamet edilmeyi hak edeceği aşikârdır. İnsanlar arasında merhametli olunması gerektiği gibi atalarımız hayvanlara bile merhametli davranmaya çalışmışlardır. Atalarımızın hayvanlara barınma ve korunma yuvaları ve barınakları yapmaları o engin merhametin bir tezahürüdür. Böylece kanadı kırık bir kuş, yaralı bir leylek, aç kalmış bir başka hayvan ecdadın huzurevi yapar gibi inşa ettiği barınaklarda varlıklarını devam ettirmişlerdir. Keşke bütün bir insanlık olarak –en azından- ecdadımızın hayvanlara gösterdiği merhamet kadar merhametli olup davranabilseydik!

Ferdî ve sosyal sorunlardan kurtulmanın ve toplumsal sorunları aşmanın en kısa yolu vicdanlara müdahale etmeden kendi akıl ve iradeleri ile hareket etmelerinin

gösterilmesidir. Evet, ferdin insan olarak kalması ve insani davranışlar sergileyebilmesi vicdan mekanizmalarının canlı ve sağlam tutulmasına, irade ve akla değer verilmesine bağlıdır. Birey, kendi akıl ve iradesiyle var olabildiği ölçüde yaşadığı coğrafyanın gerçek bir parçası olabilir. Evet, bir düşünce, plan ve gayret ne kadar fedakârlık ve hassasiyet içeriyorsa ve bünyesinde ne kadar merhameti barındırıyor ve başkalarını düşünüyorsa o kadar ölçülü ve gelecek vaat eder. (Gülen, 2010: 90-92).

Bireyin hoşgörüde ‘merhamet’ kadar ‘müsamaha’yı da içselleştirmeyi başarabilmesi gerekir. Zira insan, üstün yönleri olduğu gibi kusurları da olan bir varlıktır. Bir anda zirvelere çıkabildiği gibi yine bir anda en aşağı mertebelere de düşebilir. Melekleri imrendirecek davranışlar sergilediği gibi şeytanları utandıracak halleri de az değildir. Bu kadar iniş ve çıkışları olan insan için yanlışlara düşme mukadderdir. Af ise insan içindir insanadır. Canlı-cansız bütün varlıklar af etmeyi insanla tanıma fırsatı buldu. Cenab-ı Allah, insanda af ediciliğini gösterdiği gibi af etme güzelliğini de onun kalbine yerleştirdi. İnsan, af ümidiyle ruhunu saran kasvet bulutlarını dağıtır ve dünyasını aydın görme fırsatını yakalar. Af edilmeyi bekleyenlerin önce af etmeyi bilmesi gerektiği unutulmamalıdır. İnsanlara karşı müsamaha yolu sürekli bir şekilde açık tutulmalıdır (www.islamansiklopedisi).

Bireyin çevresindekilere karşı en büyük iyiliklerinden biri de onların uygun olmayan davranışlarına karşı müsamahalı olmasıdır. Bireyin çevresinden beklediği davranış, çevresinin de bireyden beklediği davranışlardır. Devamlı çevresindekilere bağırıp çağırılar isteklerinin aksine dostlarını kaçıtır ve düşmanlarını sevindirmiş olur. Birey, kendisini memnun edecek şeylerin âlemi de memnun edeceğini unutmamalıdır. Bu nedenle insan açabildiği kadar herkese sînesini açmalı, ummanlar gibi olmalı! İnançla gerilmeli ve insan olana sevgi duymalı; alâka duymadığı ve el uzatmadığı bir hüznü gönül kalmamalı. . ! İyilik yapanların iyiliklerini alkışlayabilmeli; inanan kalplere karşı şefkatli olmalı; inançsızlara karşı hoşgörülü davranmalı, beslediği düşmanlıklar yok olup gitmeli ve soluklarıyla daima aranan bir kurtarıcı olmalı. . ! İnsan, kötülöklere karşı iyilikle karşılık verebilmeli; görgüsüz davranışlara aldırış etmemeli. Her zaman müsamaha yolunu seçmeli. Sevgiyi benimseyip düşmanlığı dünyasından kaldırmalı. Zira bu inanç iklimine girmiş bir kalbin en önemli özelliğidir. Dışındaki dünyadan nefret etmek gönlü şeytanın esaretine vermek olmasa da bir kriz hali olsa gerektir. Birey, insanı sevmeli; insanlığa hayran olmalı; kendi nefsinin

eleştirirken başkalarına karşı yumuşak davranabilmelidir (<https://kendinifarket.wordpress.com>).

İnsanın kendi nefesine karşı savcı ve başkalarının nefesine karşı hâkim olabilmesi için ‘gönülsüz olmak’ olarak da ifade edilen ‘alçak gönüllü’ olması da gerekir. İmamı Gazali, Allah (cc) için mütevazı olanı Allah’ın (cc) sevip yücelteceğini ve gururlu ve kibirli hareket edeni de alçaltacağını (Gazali, 2005: 176) ifade eder. Tevazu, insan davranışlarını taçlandıran ve onun çevresindekiler tarafından sevilmesine vesile olan hasletlerdendir. Hazreti Ali, kendini beğenmenin doğrunun tersi ve akılların afeti olduğunu (Demirel, 2008: 35) söyler. Kendini beğenmek ve gururla hareket etmek insanı alçalttığı gibi alçak gönüllü tevazu sahibi olmak da insanı yüceltir ve zirvelere taşır.

Tarih, alçak gönüllü olmanın insanı zirvelere taşıdığı misallerle doludur. Hazreti Ömer, (ra) Şam’a giderken devesine kölesiyle nöbetleşerek binerler. Hazreti Ömer (ra) deveye biner, köle devenin yularını tutar ve bir müddet giderler. Sonra köle deveye biner ve Hazreti Ömer (ra) devenin yularını tutar ve bir müddet giderler. Yolda karşılarına su çıkar. Hazreti Ömer (ra) ayakkabısı sol korluğunda ve devenin yuları elinde suya girer. Halifeyi karşılamaya çıkan Şam valisi Ubeyde Bin Cerrah’ın bu durumu Şam’ın ileri gelenlerinin hoş karşılamayacağını söylemesi üzerine Hazreti Ömer (ra), ‘Muhakkak ki Allah (cc) bizleri İslam ile aziz kıldı. Biz insanların sözlerine itibar etmeyiz. Hakkın hatırı daha yücedir’ (www.risaleforum.net) der.

Hazinelerin üzerine ayağını koyarak ‘Tarık, sen dün tasmalı bir köleydin. Bugün muzaffer bir komutansın ama dikkat et yarın toprağın altına gireceksin ve hesap vereceksin’ şeklindeki tevazu içeren nefis muhasebesi Tarık Bin Ziyad’ı İspanya’yı fethetmesinden daha önemli kılmıştır (www.sizinti.com.tr). Selçuklu Sultanı Alparslan Malazgirt Savaşı’nı (1071) kazanmış ve Anadolu’nun kapılarını sonuna kadar açmıştı. Alparslan’ın esir düşen Bizans İmparatoruna izzet ikramda bulunması ve ona iyi davranması üzerine Bizans İmparatoru şaşırır. ‘Bana değerli bir misafir gibi davranıyorsunuz oysa ben sizin esirinizim. Savaşı siz kazandınız ‘ der. Alparslan, esir düşmüş bu düşman komutanına tevazu içerisinde ve samimiyetle ‘Savaş bitti! Siz şimdi bizim misafirimizsiniz. Biz zafer kazanmayı bildiğimiz gibi misafirlerimize iyi davranmayı da biliriz’ der. Fatih Sultan Mehmet İstanbul’un fethinden sonra gururlanmaz, kibirlenmez ve ‘zaferin sırrı Hazreti Peygamber’in (sav) izini takip

etmektir' şeklinde tevazu göstererek gönüllerdeki yerini daha da yükseklere çıkarır. Yavuz Sultan Selim Mısır Seferi'nden dönmekteydi. Yoğun yağmur altında at üzerinde ilerlerken hocası Kemal Paşazade ile sohbet ediyordu. Bir ara Kemal Paşazade'nin atı ürker. Atın ayağından sıçrayan çamur Yavuz'un kaftanını lekeler. Hocası üzülür ve rengi atar. Oysa Yavuz, mütebessim bir çehreyle 'hocam endişelenmeyiniz. Atınızın ayağından kaftanımıza sıçrayan çamur bizim için bir şereftir. Vasiyetim odur ki vefatımda bu çamurlu kaftanla sandukamın üzeri kapatılsın!' der.

Tevazu sahibi olanlar, Allah'ın (cc) yanında da, halkın yanında da sonsuz güzellikleri elde eder. Gururlananlar ve herkesi küçük görenler mutlaka Hakk tarafından cezalandırılmışlardır. Bireyin kendini beğenip büyük görmesi, akıl noksanlığına aynı zamanda ruhi hamlığa işaret eder. Tevazu, Hakk'ın takdirine, halkın küçük görmesine karşı da ruhunda memnuniyet hissi uyanmasına neden olur. Tevazu, bireyin olgun ve erdemli olmasının; gururlanıp üstünlük iddia etmesi ise seviyesiz ve noksan olduğunun işaretidir. En olgun kişiler, en çok insanlarla birlikte olup onlarla birlikte hareket edenlerdir. Ve en noksan kişiler de insanlardan uzak kalıp gururla hareket edenlerdir. Toplum içinde değerleri tam olarak anlayamayanlar tevazuları vesilesiyle er ya da geç mutlaka yükselirler ve hak ettikleri değere mutlaka ulaşırlar (www.felsefetası.org).

Bireyin insanlığa yükselmesi onun alçak gönüllü olmasıyla ve alçak gönüllü olması da servet, makam ve ilim gibi elde ettiği şeylerin onu olumsuz değiştirmemesiyle anlaşılır. Alçak gönüllülük, nerdeyse bütün güzel davranışların anahtarı durumundadır. Ona sahip olan diğer güzel davranışları da kazanabilir. Hz. Âdem (as)., yitirdiği her şeyi alçak gönüllü davranarak yeniden elde etmesini bilmiştir. Tekke ve zaviyelerde her zaman alçak gönüllü olanlar ve tevazu ile hareket edenler yükselmişler ve toplumlara yararlı olmuşlardır (www.alevikonseyi.com).

1.3. Hoşgörüde Denge Unsuru Ve Birlikte Yaşama Kültürünün Oluşması

Nurettin Topçu, hoşgörüyü netice veren tasavvufi anlayışı "bir kalp terbiyesi, aşk psikolojisi" olarak ele alır. Hakikatte o, insana ait bir ilimdir. İnsanın dışındaki âlemden sıyrılıp kendi içine kendi ruhuna doğru yaptığı bir yolculuktur.

İnsanın düşüncesinde tasavvur ettiği, yoğurduğu, bedeni ve ruhu arasında d/okuduğu bir fiilin tezahürüdür hoşgörü. İnsanın zihinsel veya ruhî kazanımlarından ancak bir objeye yöneldiğinde söz edilebilir. Husserl'in ifade ettiği gibi "algılama ediminde algılanan, imgeleme ediminde imgelenen, âşık olma ediminde âşık olunan,

nefret etme ediminde nefret edilen bir şey’’ obje vardır (Yavuz, 2003: 75). Bu nedenle beden ve ruh ilişkisi bağlamında davranışlara objelerin tesirinden söz edilebilir. Zira iyi ve güzel olan objeler insanda iyi ve güzel çağrışımlara sebep olmaktadır.

İnsan, ömrünü bir şekilde devam ettirse de gönül seviyesinde sürdürebildiği kadar gerçek bir yaşamışlığı vardır. Yaşantısında gönlüyle var olan insan geçmiş ve geleceği bir bütünün iki parçası gibi düşünür ve ona göre hareket eder. Böyle hareket eden ruhlar, ne geçmişin sıkıntılarıyla ne de geleceğin korkularıyla mücadelede başarısız olurlar. Bedenin sığ sularında takılıp kalanlar ise ömürlerinde bulanık, bedbin ve karamsarlık üzere yaşarlar.

Bireylerin geçmiş ve gelecekle ilişkisi yalnız ruh dünyasını keşfetmesine ve kalbî davranışlarına bağlıdır. Birey, geçmişi ecdadının bıraktığı güzel bir miras ve geleceği cennete uzanan sırlı bir yol olarak görürse bu dünyadan kevserden içer gibi geçer gider. Bireyin tavır ve davranışlarıyla iç dünyası arasında bir tenasüp olmalıdır. ‘Salih daire’ olarak da adlandırabileceğimiz azim, ısrar, kararlılık gibi davranışlar bireyin iç dünyasını aydınlatacağı gibi vicdan aydınlığı da azim ve iradesini kamçılar.

Ruhi melekeleri ekseninde hareket eden birey, Yüce Allah’ın (cc) hoşnutluğu doğrultusunda hareket etmiş olur. O, bedeni yönüyle her türlü sıkıntıya mukavemet edebilecek zinde bir beden; düşüncesi yönüyle Hakk hatırı için inşa edici bir kafa; rûhî ve kalbî yönüyle Mevlana’ların, Yunus’ların şekillendiği potada olgunlaşmış bir ruh; netice olarak ‘insanlar içinde insanlardan bir insan olma’ düşüncesine inanmış olgun bir gönül ve başkalarının mutluluğu uğruna kendi zevklerini unutmuş bir fedakâr birisidir (www.diyamet.gov.tr).

Türklerin geldiği ilk dönemlerden itibaren Anadolu’da bir ‘bilgi birliği’ eksikliği görülür. Zamanla ‘bilgi birliği’nin gerçekleşmiş olmasının siyasi birliğin gerçekleşmesinde öncelikli etkisi vardır. Türkler bu amaca ulaşabilmek için iki yol izlemişlerdir. Öncelikle farklı din ve inanç gruplarını ‘ortak bir dil’ de buluşturmaya; ‘ortak dil’ de anlamını bulan bilgi birikiminin eğitim yoluyla nesilden nesile aktarımı hedeflenmiştir. “Din ortak vicdanın; hikmet ortak idrakin; tasavvuf ta ortak bilgi birikiminin’’ oluşmasına, gelişmesine ve yerleşmesine tesir edecektir. Bu durum sosyal ve kültürel hayatta farklılıkların ve çatışmaların azalmasında ve geniş uzlaşma ortamı oluşmasında belirleyici olacaktır (Kula, 2011: 20).

Sosyal hayatta toplumsal varlığın oluşumunda ve varlığının devam ettirilmesinde ‘ortak akıl’ gerçekleştirilmesi güç olsa da ‘ortak dil’ olmazsa olmazlardandır (Kula, 2011: 21). Bir insan ya da bir toplumun konuştuğu gibi davranışlarının da bir dili vardır. Dili anlaşılmayan bir insan anlaşılmayacağı gibi dili çözümlenememiş toplumların da söylemek istedikleri anlaşılamayacaktır. Bu nedenle konuşulan dil kadar davranışların dili de iyi okunmalıdır. Çünkü bedeni ve ruhuyla davranışlarında bir uyum oluşturabilen her birey çevresini pozitif yönde etkileyebilir.

Her sorunun çözümünde sakin olarak düşün(ebil)mek hareket edebilmek çok önem arz eder. Hoşgörülü davranabilmek için kalbi melekelerin çok iyi ve yerinde değerlendirilmesi gerekir. Toplum birbiriyle eklemlendikçe hoşgörüde denge unsuru da teessüs etmiş olacaktır. Denge unsuru, sıkıntı oluşturabilecek sorunlar gündeme getirilmeden toplumu birbirine bağlayacak özelliklerin dikkate alınması ve her bireyi bulunduğu konumda kabul etmeyi gerekli kılar. Bireyin hakları söz konusu olduğu zaman hoşgörülü davranmak doğru değildir. Birey, kendi hakları konusunda fedakârlıkta bulunabilir ancak toplum hakları bireylere feda edilemez. Yani birey şahsına ait olan ne varsa bir başkasıyla paylaşabilir veya hakkından vazgeçebilir fakat söz konusu milletin hakkı-hukuku ise böyle bir şey söz konusu olamaz. Kararlar ihtimaller üzerine inşa edilmemelidir. Hükümler fiiliyata, olup-olmadığına bakılarak verilmelidir. Bir sıkıntı hali tezahür etmemişse bireyin masum kabul edilmesi hukuki bir disiplindir. (Gülen, 2003: 84).

Hz. Muhammed’in(sav) birçok hadis-i şeriflerinde Yüce Allah’ın(cc) inayetinin, yardımının, rahmetinin, bereketinin ve korumasının toplum için olduğu ifade edilir. Bediüzzaman Said Nursi, “*Tevfik-i ilahinin en önemli vesilesi vifak ve ittifaktır*” der yani Allah’ın(cc) yardımına mazhar olmanın en önemli nedeni birlik ve beraberliktir. Cenab-ı Allah(cc), bir insanı başarılı kılacaksa bunun için bireyin imanını, ihlâsını samimiyetini ve vefasını vesile kılabilir. Hedefe ulaşmak için vifak-ittifak içinde hareket edilmesi; kalplerin aynı duygular ile çarpması, aynı hayaller için atması ve farklılıkların sorun teşkil etmesine fırsat verilmemesi gerekir. İttifak, “*bir çizgi üzerinde herhangi bir insanın kendi renginin kendi hususiyetlerinin başka renk ve hususiyetlerle dengelenmesi*” demektir. (Gülen, 2003: 85-86).

Bireyler birbirleriyle diyalog halinde olup anlaşabilirlerse tutucu ve önyargılı olmaya karşı kendilerini koruma altına almış olurlar. Toplumunu oluşturan unsurların

farklılıklarını öne çıkararak hareket etmeleri birbirleriyle devamlı saldırı hali yaşamalarına ve müspet hareket edememelerine neden olur.

İslam dininde ‘hoşgörü’ eşitlik esasına dayanmaktadır. Zira Hazreti Muhammed’in (sav) bir hadis-i şeriflerinde “Yüce Allah merhametle davrananlara merhametle davranır. Öyleyse sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki semada olanlar da size rahmet etsinler” (www.sufizmveinsan.com) şeklindeki ifadeleri kendisine iyi davranış bekleyenlerin öncelikle başkalarına iyi davranışlar sergilemesi gerektiğini vurgulamaktadır. O halde bireyin toplum içerisinde sevme, sevilme, saygı, adalet, hoşgörü gibi davranışlar beklemesi yine öncelikle kendisine bağlıdır. Bireysel olarak hoşgörü yoksunluğunun fazla olması ya da sürekli artması, toplumların hoşgörüden ve uzlaşma kültüründen uzaklaşmasında rol oynamaktadır.

İslam dininde adaletli olmanın ve zulme baş kaldırılması gerekliliğinin öngörülmesi neticesinde hoşgörülü olunması zaruret halini almıştır. Farklı kültürler arasında bir ‘orta yol’ olarak da görülebilecek olan ‘hoşgörü’, kin, öfke, nefret, kıskançlık, düşmanlık besleme gibi olumsuz davranışların azalmasında; huzurlu ve mutlu bir toplum oluş(turul)masında etkilidir.

Tolerans ve hoşgörüde sınırların belli olması gerekir. Bir kobraya merhametli davranmak kobranın ısıracağı insanların hukukunu ihlal etmek demektir. Hoşgörü, Yüce Yaratıcı’nın rahmet sıfatında ve yarattıklarına karşı beslediği ilahî muhabbetle belirginleşmiştir. İslam’a inanmış bir kalp ancak yaratılmışı severse Rabbini hoşnut edebilir. İslam inancında Allah’ın insana duyduğu muhabbetin bir neticesi olarak ulûhiyetin bir yansıması ile insana saygınlığı şartsız olarak verilmelidir. Buğz edilebilecek en önemli şeyler ahlaksızlık ve Allah’a ortak koşmak olarak adlandırılan şirk düşüncesidir. Müslümanların, bu olumsuz davranışları sergileyenleri bile sevebilmesi affedebilmesi gerekir (www.kuranveinsan.com).

Hz. Muhammed (sav) yanından bir Yahudi cenazesi geçerken saygı gereği ayağa kalkar. Yanındakilerin meraklı bakışlarına ve sorularına ise cenazenin insan’ olmasının ayağa kalkması için yeterli olduğunu söylemesi İslam’ın insana verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Hz. Ali, Mısır valisine “ Halkına karşı saygıyı ve merhameti elden bırakma. Onlara karşı asla aç gözlü vahşiler gibi muamele etme. Onlar ya senin kardeşlerin ya da Rabbinin eşit şartlarda yarattıklarıdır. ” şeklinde nasihatte bulunur. Bizler dünümüzü, bugünümüzü hoşgörünün o engin iklimine havale eder daha

sonra da geleceğe sağlam ve emin adımlarla ilerlemek isteriz. Bir ömür boyu hoşgörü ve müsamaha bekler, sevgi ve saygı umarız. Evdeki afacanlıklarımızda anne-babamızdan; okuldaki yaramazlıklarımız nedeniyle öğretmenlerimizden; haksızlık yapıp zulme maruz bıraktığımız mağdurlardan, mazlumlardan; mahkemelerde hâkim ve savcılardan; askerde komutanlarımızdan; karakolda polislerden. . ve en doğal olarak da Cenab-ı Allah'tan (cc) af ve müsamaha bekleriz (Gülen, 1996: 20-21).

Gerçek hoşgörü, bireyin kendisinden farklı düşünen bireylerin farklı inanış ve davranışlarına karşı mürüvvetli olmayı ve iyi davranmayı gerektirir. Bir bireyin olumsuz bir davranışı o bireyin ait olduğu çevreye mal edilmemelidir. Hoşgörü, bireylerin onurlarını ayrı ayrı değerlendirmeyi gerektirir. Bireyin, inancından, geleneğinden, dilinden ödün vermesi gerekmez. Hoşgörülü bir birey 'öteki' olarak da adlandırılabilen bireylerle rahatça diyalog kurup aynı ortamları paylaşabilen ve yaşayabilmelidir. İslam dini insanı konumunda kabul edebilmeyi salık verir. Kur'an-ı Kerim'de " Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları hakta ittifak eden bir tek ümmet yapardı. Fakat O, bunu irade etmediğinden ittifak etmemişlerdir. . Esasen O, insanları bunun için yaratmıştır. " (Hucurat, 49: 13).

Yaratılmışlar içerisinde en saygın konumda olan bireyin özgürlüğü Rabbi tarafından lütfedilmiş bir güzellik olarak yaşadığı dünyayı tanıyabilme yetisidir. Ömür, Yüce Allah'ın bireye verdiği büyük bir nimettir. Birey ömrü boyunca Rabbine şükretse de bu nimete şükrünü eda etmiş sayılmaz. Yaratılmışların en güzeli olan insanın asıl gayesi, yaratılanı sevmesi ve her zaman Rabbinin yolunda olmayı hedeflemesidir. "Gerçek anlamıyla hoşgörü, bireylerin ve toplumların bir arada yaşamasını ve ortak değerler etrafında bir araya gelebilmek için diyaloga geçmelerini mümkün kılar. Hoşgörü neticesinde oluşan bu ortak zemin arayışında toplumsal kimliklerden ya da kültürel değerlerden taviz vermek gerekmez." (Tyler vd. , 2010: 50). Dinin gerektirdiği düşünce ve inançlardan da ödün verilmesi anlamı çıkarılamaz. Hoşgörü ve müsamaha daha çok ilişkilerde bulunulan kişilerin özel hayatlarına yöneliktir. Şahsi yaşantılarda dikkat edilecek tavır ve davranışların muhataplarda daha etkili olacağı unutulmamalıdır. İşte bu bir müsamahadır ve böyle zamanlarda bireyin karşısındakine daha toleranslı davranması gerekir. Bireyin imanı varsa bize düşen o birey hakkında laf söylememektir. Şayet böyle yapılabilirse 'hoşgörü' bizleri bağlayacak ve bir araya getirecektir. Bize düşen hoşgörülü ve müsamahalı olabilmektir (Gülen, 2013: 76-77).

Özellikle farklı kültürlerin bir arada yaşaması zorunlu olduğu bölgelerde hoşgörülü veya anlayışlı olabilmek ısrarla üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu bağlamda Anadolu, birçok farklı etnik unsurları bünyesinde barındırması nedeniyle öncelikle dikkat çeken bölgelerin başında gelir. Farklı milletler farklı kültürlerin ve farklı inanç şekillerinin ortaya çıkmasında da etkili olmuştur (Sağlam, 1996: 359). Ait olduğu inancın gereğini yerine getirmeye çalışan bireyin gerek şahsına gerekse içinde yaşadığı çevre ve topluma karşı sorumlulukları ve duyarlı olması gereken hususlar vardır. Çünkü birey, zamanla –ister istemez- içinde yaşadığı çevrenin rengini alacaktır. Veya en azından toplumsal yapıda var olabilmek için çoğulcu toplum özelliklerini özümseyecektir (Kula, 2011: 18).

İbni Rüş, “*aynı dine inanmayanların düşüncelerinden yararlanılması gerekliliği*” vurgusu üzerinde durur. Bu husus -aynı inancı benimsemesek te- öğrenme ihtiyacının hoşgörü atmosferinde karşılanması gerekliliğini zorunlu kılar (Kula, 2011: 19). Bütün bireyleri aynı düşünce altında toplamak ya da birleştirmek mümkün değildir. Bizim gibi düşünenlerin olması da bizim mutlak doğru olduğumuz anlamına gelmez. Fakat birey farklılıkların olabileceğini bilerek yaşadığı ortamı daha yaşanılabilir hale getirmek için çalışmalıdır. (Kula, 2011: 19).

İslam dininde farklı düşünce ve inançlara karşı hoşgörülü ve/veya anlayışlı olmak olmazsa olmazlardandır. Bu özellik ayrıca İslam dininin evrensel din olma özelliğini destekler mahiyettedir. Yine İbni Rüş’ün “*Filozoflar yargılanabilir mi?*” sorusunu yönelttikten sonra “*düşüncenin yargılanamayacağı*”nı vurgulaması hem özgür düşüncenin hem de hoşgörünün önemini belirtmesi açısından kayda değerdir. (Kula, 2011: 20). Hoşgörü, birlikte yaşama kültürünün oluşabilmesi açısından da çok önem arz etmektedir. Bu nedenle din, düşünce ve vicdan özgürlüğüne dayanan demokrasilerin oluşumunda ve gelişiminde hoşgörünün yeri yadsınamaz. Aslında yaşanan çevrenin ve inançların farklılaşması hoşgörüyü zorunlu hâle getirmektedir. (Kula, 2011: 21).

Anadolu’da -özellikle Türkiye Selçuklu ve/veya Osmanlı Devleti döneminde- inanç eksenli farklılaşma veya ayrıma düşme fetihler yoluyla farklılıkların artması hoşgörüyü daha da önemli hale getirmiştir. Hoşgörülü bir siyaset izlenmesi ve/veya tavır alınması Anadolu’da din ve mezheplerin çeşitliliğinde ve gelişiminde katkı sağlamıştır. Bu nedenle hoşgörü, dini-siyasi yapı ve desenler dikkate alınarak

incelenmelidir. Bu bağlamda dini inançların hoşgörülü olması ya da hoşgörüden uzak kalmasında öncelikle siyasi yapının belirleyici olduğu söylenebilir (Batuhan, 2007: 22).

Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdat'a yaptığı sefer sonunda İslam halifesinden sadece dini lider olarak kalmasını istemesi(Turan, 2014: 87).bu gerekliliğin neticesidir. Böyle olduğu halde aynı inancın alt unsurları arasında bile zaman zaman sıkıntılar çıktığı görülür. Selçuklular döneminde Hambeliler ve Eş'ariler arasında yaşanan anlaşmazlığı ve hoşgörüsüzlüğü Vezir Nizamül Mülk'ün akıllıca sorun olmaktan çıkardığı görülür. Nizamül Mülk'ün farklı inançlar ve mezhepler arasında ayırım yapmadıklarını, medreselerin sadece bilim için faaliyet göstermesi gerektiğini ifade etmesi (Turan, 2014: 223). siyasi iradenin toplumun ayrışmasına neden olabilecek hususlarda çok hassas davrandığını gösterir. Çünkü mevcut özgür ortamın zayıflaması veya sıkıntılı bir hal alması neticesinde hoşgörü sorunu ortaya çıkmaktadır.

Anadolu'da Selçuklularla birlikte başlayan İslami siyasi iradenin kendi inanç sistemindeki farklılıklara karşı gösterdiği hassasiyet gayri Müslimlere de gösterilmeye çalışılmıştır. Türkler Anadolu'ya gelmeden hemen önce Doğu Anadolu'da Hıristiyanlığın Gregoryan mezhebine ait Ermeni ve Süryanilerin Bizanslı Rumlar tarafından Ortodoks mezhebine girmeye zorlandığı, kabul etmeyenlerin İç Anadolu'ya göç ettirildiği görülür. Anadolu'yu fetheden Türklerin kendi inanç sisteminde benimsedikleri hoşgörü ve adaleti Müslüman olmayan, farklı din ve inançlara sahip milletlere de gösterdiği (Turan, 1984: 18-24) görülmektedir. Kur'an-ı Kerim ve Sünnet incelendiğinde inançlar arası diyalog kurulması ve hoşgörülü olunması ile ilgili birçok ayet ve hadis olduğu görülür.

Kur'an'da Kâfirûn suresinde "Sizin dininiz size benim dinim bana!" anlayışı (Kâfirûn, 109: 6) vardır. İnanan insanların düşünce, tavır ve davranışlarında İslamî kriterler üzerinden hareket etmesi esastır. Ayrıca Kur'an'da öncelikle barış yanlısı olunması teşvik edilmiş ve Nisa Suresi'nde 'Es-sulhu hayr; sulh hayırlıdır' (Nisa, 4: 128). denilmiştir. 'İslâm' kelimesi silm yani teslim olmayı, emniyeti, güven ve asayiş ifade eder (Aydüz, 2004: 52). Hz Ömer döneminden itibaren ferdî olarak Talas Savaşı'ndan(751) sonra da kitleler halinde İslam dinini benimseyen Türklerin bu şuurla hareket ettikleri görülür. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in hemen başında Bakara Suresi'nde "İşte kitap! Şüphe yoktur onda. Rehberdir müttakîlere!" (Bakara, 2: 2).

buyrulmaktadır. Anadolu'ya fetihlerle yerleşmeye başlayan Türkler aynı ortamı paylaştıkları Gayri Müslimlerle diyaloglarında hassas davranmaya çalışmışlardır. Farklılıklarını problem nedeni değil zenginlik kaynağı olarak görmüşlerdir. Rencide edecek hususları dile getirilmeden ortak paydalar üzerinden hareket edilmeye çalışılmıştır (Aydüz, 2004: 304).

İslâm, insanlar arasında eşitliğin sağlanmasını, cehaletle mücadeleyi, bilime sahip çıkılmasını bütün sorunların İslâmî inanç eksenli çözülmesini ister. Müslüman kendi değerleri ile çelişemez. Devletini uluslararası arenada küçük düşüremez ve itibarına sahip çıkar. Birey ve toplum arasında sosyal adaletin sağlanması, milletin, birçok bireyinde, sevgi, saygının teessüsü gerekir. İnsan bir tek kendisi için değil başkaları için de yaşayabileceği hislerin öne çıkarılması gerekir. Bu nedenle dünya ve âhiret dengesinin gözetilmesi gerekir. Bütün bunlar, eskiden beri büyük idarecilerin, insanüstü düşünürlerin ısrarla üzerinde durdukları insanlık sorunudur. İslam Peygamberi, her zaman bu hedef için insanların ömürlerini, kültür çalışma ve gayretlerini, birbirleriyle münasebetlerini bu esaslara göre belirlemiş; düşünce, akıl, fikir, mantık, his ve kalpleri arasındaki bağlantıyı da bu yolla temin etmeye çalışmıştır (Gülen, 2011: 56).

Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce yaşadıkları Orta Asya'da kurdukları devlet yönetimlerinde de siyasi irade olarak ülke içindeki Budist, Şamanist, Maniheizt, Hıristiyan ve Musevi gibi inanç mensuplarına karşı hoşgörülü davranmışlardır. Türkler geleneklerinde var olan bu anlayışı yeni benimsedikleri İslami anlayışla daha da geliştirmişlerdir. Anadolu özellikle I. Haçlı Seferi ile büyük bir zarara uğramasına rağmen Türkler, seferlerde esir düşen, canlarına mallarına kast eden fakat aç susuz kalan Haçlı askerlerine bile sevgi, şefkat ve hoşgörülü bir tutum sergilemişlerdir. (Erdem, 1996: 361). Öyle ki bu durumdan memnuniyet Rum, Ermeni ve Süryani tarih kaynaklarına mevzu olmuştur. Gürcü prensesin II. Gıyasettin Keyhüsrev'le evlenirken Konya'daki Selçuklu Sarayına papazla ve kutsal eşyalarıyla beraber gelmesi; sarayda Hıristiyan ibadethanesi (Chapelle) açılması en güzel hoşgörü örneklerindedir (Turan, 2014: 227-56).

2. TÜRKLERDE HOŞGÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Orta Asya'yı yurt edinmiş olan Türkler buldukları coğrafyada yazları 'yaylak' ve kışları 'kışlak' adını verdikleri coğrafyalarda konar-göçer bir yaşam tarzını benimsemişlerdir. Türklerin alışık olduğu bir yaşam tarzı olan göç, yaşanan coğrafyadan daha iyi yaşanılacağı düşünülen başka bir coğrafyaya gitmek (Karpas, 2010: 71) olarak tanımlanır. Gerçekten de insanoğlu yeryüzünde tarih boyunca her zaman daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak ve daha iyi imkânlarla sahip olabilmek için her zaman bir yerden bir yere gitmeyi yani göçü göze tercih etmiştir.

Tarihte ilk defa geniş kitlelerin göçü olarak karşımıza çıkan hadise Kavimler Göçü'dür. Çin tehdidinden kurtulmak için Karadeniz'in kuzeyine gelen Kuzey Hunları burada tarihin en büyük göç dalgasına neden olmuşlardır. Zira Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Got, Ostrogot, Vizigot, Gepid, Vandal, Angıl ve Sakson gibi barbar kavimler Kuzey Hunlarını bir tehdit olarak görmüş ve Avrupa içlerine kadar yoğun bir göç hadisesi yaşamışlardır. Bununla birlikte Anadolu'ya ilk defa Türklerin milattan önceki dönemlerden itibaren göç ettikleri görülür. Bu göçler neticesinde Türklerin özellikle Anadolu'nun doğusunda daha faal oldukları söylenebilir (Togan, 1982: 31-32).

Türklerin bu bilgi haricinde daha net bir şekilde ilk İslam döneminden itibaren Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. Özellikle gaza ve cihat düşüncesiyle 8. Yüzyıldan itibaren Müslüman Türklerin Anadolu'ya geldikleri görülmektedir (Baykara, 1988: 45).

“Türkler göçebe bir ulus olduğundan gittikleri yerlerde karşılaştıkları kültürlerle alış verişte bulunmuşlar, bağınaz olmamışlardır.” (Çubukçu, 1987: 7). Özellikle yaşadıkları coğrafyadan ticaret yolu geçmesi neticesinde Müslümanlarla hem ticari hem de iktisadi ve kültürel diyaloglara girmişler, hayvan ürünleri satıp, onlardan üretilen eşyaları alırken İslam dinini ve kültürünü öğreniyorlardı. İşte bu yoğun ticaret ve iletişim neticesinde İslam ve İslami literatür Türkler arasında yavaş yavaş yayılmakta; şahadet kelimesi bilinmekte ve özellikle Kur'ân'ın okunuşundan çok etkilenilmekteydi (Turan, 2014: 63-64).

Türkler, göçler neticesinde gittikleri yerlerde tanıştıkları yeni kültürlerle ve yeni çevrelerle çok çabuk diyaloga geçmişler ve onlarla genellikle çok iyi anlaşmışlardır. Bunda Türklerin millet olarak sahip oldukları karakteristik yapının etkisi büyüktür. Türklerin karakteristik yapısı ve faziletleriyle ilgili olarak Câhız'ın Fezâil'ül-Etrâk adlı

eserinde “*vefalı, anlayışlı, hoşgörülü, insaflı, anlayışlı, alçak gönüllü..*” gibi özelliklere yer verilir (Türker, 1990: 291).

Arap milliyetçiliği yaparak Orta Asya’ya girmeye çalışan Emeviler’e karşı Türkler mücadele yolunu seçmiştir. Ancak Abbasilerden itibaren milliyetçilik anlayışının tesiri azalmıştır. Annesi İranlı olan Halife Me’mun’un, İranlıları hizmetine alıp İran’a yakınlık göstermesi gibi annesi Türk olan Halife Mu’tasım’ın da Türklerle daha fazla yakınlık göstermeye çalışması (Turan, 1980: 224) Türklerin İslam’ı daha hızlı tanımasına vesile olmuştur.

Türkler, İslam dinini benimseyince sahip oldukları özellikleri daha da geliştirme imkânı elde etmiştir. Çünkü İslam dini de Türklerin karakteristik özellikleri olarak bilinen, vefa, anlayış ve hoşgörü gibi kavramlara oldukça önem vermektedir. Bu hususta ‘Hoşgörü’ ile ilgili Kur’an-ı Kerim ve Hz Muhammed’in (sav) davranışlarına bakıldığında konu ile ilgili birçok ayet ve hadis bulmak mümkündür. Bu ayet ve hadislerde bazı özel durumlar hariç hep müsamahaya ve hoşgörüyü vurgu yapıldığı görülür (Aydüz, 2005: 43).

Yüce Yaratıcı (cc)’nin kutsal kitabında insanları ancak kendisine kul olsunlar diye yarattığı(Zariyat, 56)., insanlara akıl ve vicdan verdiği, onların doğru yolu bulmalarında rehber olsunlar diye her kavme her devir boyunca sayısız peygamberler gönderildiği ifade edilir (Aydüz, 2005: 44).

İslam dininin Türkler arasında yayılması Maniheizm, Musevilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerle aynı döneme rastlar. Uygurlar, Hazarlar ve Bulgarlar sırasıyla bu dinleri benimsemeye çalışırken Maverünnehir bölgesinde yaşayan Türkler arasında İslamiyet, hızla yayılma imkânı bulmuştur (Turan, 1980: 222)

Türklerin İslam dinini kısa sürede kabul etmelerinde, hızla bu dine girmelerinde ve bu dini sahiplenmelerinde kültürel değerleriyle İslami değerlerin örtüşmesinin çok büyük etkisi vardır. X. yüzyılda yaşayan Türklerde İslam anlayışına benzeyen birçok uygulama göze çarpmaktadır. Türklerde tek Allah inancı, Allah’ın her şeye gücünün yettiği düşüncesi ve ölüm sonrası hayata inanma düşüncesi vardır. Cennete ‘uçmak’, cehenneme ‘tamu’ adını vermişlerdir. İyilik ve kötülüklerine göre mükâfat ya da ceza alacaklarını düşünmüşlerdir. Ölülerini at ve silah gibi değerli eşyaları ile birlikte gömmüşlerdir. Ayrıca cenaze merasimine benzer yuğ adını verdikleri cenaze

merasimleri düzenlemişler hatta İslam dinini kabul ettikten sonra bile kısmen bu törenleri sürdürmeye gayret etmişlerdir (Turan, 2014: 63).

İslamiyet, IX. yüzyıldan itibaren Karluk ve oğuz Türkleri arasında da yayılmaya başlamıştır. X. Yüzyıl ortalarından itibaren Orta Asya'daki Talas, Çimkent, Sayram, farab, Karnak, Suğnak, Cumlaşgu, atlıh Süt kent, Savran şehirleri İslam dinini kabul etmişti. Fakat Türklerin kitleler halinde İslam Dinini kabul etmeleri bir yüzyıl daha zaman alacaktır (Turan, 2014: 64).

Türklerin İslam'ı kabulü ile birlikte Türk Müslümanlığı ya da Müslüman Türk kavramı dillendirilmeye başlamıştır. Hilmi Yavuz Türk Müslümanlığını üçe ayırmaktadır. Aleviliğe dayandırdığı ideolojik yorum, halk İslam'ı olarak da ifade ettiği sosyolojik tanım ve din bilimi açısından da “teolojik yorum.” Yavuz, “Türk Müslümanlığı”nın daha çok “Maturidi kelamı” üzerine oturtulması gereken teolojik bir yorum olduğunu söyler ve buna bağlı olarak biri Sünni (Türk olmayan), diğeri heterodoks (Türk) olarak iki tip İslam'ın karşımıza çıktığını ifade eder. (www.turkyorum.com).

Türklerin Müslüman Araplarla sıcak diyaloglarının artmasında Emeviler'in sürdürdüğü mevali anlayışını Abbasilerin devam ettirmeyişi ve hoşgörülü sıcak diyaloglarda bulunmaları etkili olmuştur. İlk Türk İslam eserlerinden Kutadgu Bilig'de kötülüğün karşılığının pişmanlık olacağı mümkünse her zaman iyilik yapmaya dikkat edilmesi gerektiği belirtilip insanların sevgi ve hoşgörüyü davet edildiği görülür (Arat, 1979: 110). Kaba ve incitici sözlere karşı yumuşak ve nezaketle, acı ve incitici sözlere karşı da tatlı ve rahatlatıcı sözlerle mukabele edilmelidir (Kara, 1998: 35). Özellikle Abbasilerden itibaren Arapların daha insancıl daha hoşgörülü ve daha yumuşak bir üslup kullanmaları Türklerin kalplerinin İslamiyet'e hızla ısınmasında rol oynamıştır.

Türkler, İslam'ı bir din olarak kabul etmeye başladıkları dönemden itibaren İslam dininin hassasiyetlerine de dikkat etmeye çalışmışlardır. Hoşgörü ve müsamaha da bu dinin önemli bir davranış modeli olarak Türkler tarafından benimsenmiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerim hoşgörü ve müsamaha anlayışında öncelikli başvuru kaynağı olmuştur. (www.os-ar.com.tr). Yönetimleri altında yaşayan farklı etnik gruplara ya da diğer milletlere ve toplumlara karşı daima hoşgöründen yana bir tavır sergilendiği görülür. Tıpkı Orta Asya'daki Türk devletlerinde olduğu gibi Anadolu'da Selçuklular, bünyesindeki gayri Müslim halkın dini konularda kendi dinlerine göre özel bir

özgürlüğe sahip olmalarını savunmuş ve uygulamıştır. Ermenilere ve Gürcülere ait belgeler Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kalbinin Hıristiyanların tamamına karşı sevgi ve şefkatle dolu olduğunu kendilerine bir baba gibi davrandığını bu nedenle birçok bölgenin kendi istekleriyle Melikşah'ın idaresi altına girmeyi kabul ettiğini belirtir. Melikşah, sadece Hıristiyanlara karşı değil kendileri gibi Sünnî olmayan Şîilere karşı da hoşgörü göstermekten kaçınmamıştır. Şîi imamlarının kabirlerini ve makamlarını ziyaret etmesi ve kızını Şîi bir emirle evlendirmesi Melikşah'ın taassuptan uzak hoşgörüsüne güzel örneklerdendir (Döğüş, 1999: 131).

Melikşah'ın inanç ayırımı yapmaksızın halkına hoşgörülü ve adaletli bir tutum sergilemesi vefatında Müslümanlar gibi Hıristiyanların da yas tutmasında etkili olmuştur. Zira Türk hükümdarları farklı dinlerin değer yargılarına saygı göstermeyi kendi görevleri olarak bilmekteydiler. Düveyn şehrinde cami ve kiliselerin yan yana inşa edilmesi, Müslüman hükümdarların Ermeni ve Gürcü prensesleriyle evlenmesi toplumsal huzur ve barışın sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Malazgirt Zaferi (1071) sonrası Anadolu'yu yurt edinmeye başlayan Türklerin hem dini hoşgörüyü sahip olmaları hem de Hıristiyanların can, mal ve namuslarını korumaya dikkat etmeleri (www.tarihim.org) birlikte yaşama kültürünün oluşmasında büyük rol oynamıştır.

12. yüzyılda ticaret nedeniyle Doğu Anadolu'da gezen Latin tüccarların ibadetlerini rahat bir şekilde yapabilmeleri için bölgede özel kiliseler yapılmıştır. Üstelik Selçuklu Sultanları bu kilise ve manastırlara çoğu zaman bağışta bulunmuş ve bazı sultanlar da vergilerini kaldırmıştır. (www.tarihim.org).

2.1. İslam Öncesi Türklerde Ailenin Önemi ve Kadın

Türkler, ataerkil bir aile yapısına sahip olmasına rağmen ailede kadına büyük değer verilmiştir. Zira eski Türklerde aile, toplumun en önemli sosyal birlikteliğini oluşturmaktadır. Toplumun bu en önemli kurumunun yapı taşı ise kadın olmuştur. Türk aile yapısının en önemli unsuru olan kadın, Türk kültürü ve anlayışı kadını, değer verilecek en önemli varlık haline getirmiştir. Kadın, çocuklarının annesi olmakla birlikte hayat yolculuğunda eşinin de en önemli arkadaşıdır. Evin yegâne bereketi olarak görülen kadından, Türk destanlarında övgüyle bahsedilir. O, sonsuz saygı duyulan, hanların, hakanların hürmette kusur etmemeye çalıştığı mutluluk kaynağıdır.

Yaratılış destanında övgüyle bahsedilen kadın, Oğuz Kağan destanında önce karanlığı yarıp gökten inen mavi bir ışık ve daha sonra kutsal bir ağaçtan doğan

insanüstü bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Yakut Türklerinde ‘ak oğlan’ kutsal bir ağaç içerisinden çıkan nur yüzlü bir kadın tarafından emzirilmiştir (www.bilinmeyenturktarihi.com). Bilge Kağan kitabesinde kağanın “tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-teriş Kağan ile anam İl-bilge Hatun’u yükseltti.” ve “anam hatun, hala ve teyzelerim, ablalarım, kadınlarım ve kızlarım” şeklindeki ifadeleri kadına verilen değer bir yansımasıdır. Uygur hakanı savaşırken annesi Uluğ Hatun’un adil bir şekilde adalet işlerine baktığı görülür. İslam öncesi Türk devletlerinde hükümdar, devlet işlerinde eşiyle istişare eder ve onların fikirlerine değer verir. İslam’ın kabulünden sonra Karahanlılar, Selçuklular, Harzemşahlar ve diğer Türk devletlerinde de kadına değer verilmiş, konumu değişmemiş, muhafaza edilmiştir (Turan, 1980: 204).

Türklerdeki en eski inanış şekli olan Gök Tanrı inancı, han ile hatunu gök ve yerin evlatları olarak görmüştür. Kadın yedinci göktedir. Türklerin töre adını verdikleri gelenek-göreneklerinde kadın dövülmez ve horlanmaz. Tarih kaynakları Türk kültüründe ve destanlarında kadının şiddete maruz kaldığına rastlamaz. Türk erkeği daima kadınının yanındadır ve her zaman onlardan “güç ve ilham” almaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde Deli Dumrul’un “canının yerine can bulması” gerektiğinde çekinmeden canını verecek olan kadını olmuştur. Destan kahramanları Dede Korkut hikâyelerindeki ‘Banu Çiçek’ örneğinde olduğu gibi her zaman “iyi ata binen, iyi kılıç kullanan ve iyi savaşan kadınlarla evlenmeyi tercih” etmiştir. Manas destanında Kırgızlar, kadını evin koruyucusu ve namusu olarak görmüşlerdir. Kazak Türklerinde ‘Birinci zenginlik sağlık ve ikinci zenginlik kadındır.’ atasözü kadına verilen değeri anlatmaktadır. Türk destanlarında kadına, sevgi, saygı ve sadakatin en güzel misallerine rastlanılmaktadır. Evliliğin ilk günü kadın, eşine bir ömür boyu sadık kalıp namusuna hanel getirmeyeceğine ve onu ömür boyu bekleyeceğine dair yemin ederdi. Onur kırıcı bir durum olarak görüldüğü için kadınların savaşlarda düşman eline geçmemesine dikkat edilirdi. Oğuz Kağan destanında kadının namusuna leke sürenlerin ya öldürüldüğü ya da gözlerine mil çekilerek ceza verildiği anlatılır. İranlı tarihçi Gerdizi, Türk kadınlarının namusuna düşkün ve çok iffetli olduğundan bahseder. Türk kadınlarına temiz ve faziletli anlamında ‘Sabir, Hun, Arık, Arig, Silink, Uygur, Silu, Kazan’ gibi isimler verilmesi İranlı tarihçinin görüşünü destekler mahiyettedir. İbni Batuda Kırım bölgesinde Türk kadınlarına verilen değer, -kadınların kıymet ve derecesinin- erkeklerinkinden daha fazla olduğundan bahseder. İslam’dan önceki

Türk devletlerinde kadın erkeğinin tamamlayıcısıydı ve bunu bilen erkek, kadınsız bir iş görmezdi. Kadın her zaman erkeğinin yanında olur ve onu yalnız bırakmazdı. Hükümdar buyrukları bile ‘Hükümdar buyuruyor ki’ şeklinde olursa hüsnükabul görmezdi. Elçi kabullerinde Hatun adı verilen eşler de Türk hükümdarı ile oturur ve onu yalnız bırakmazdı. Devlet törenlerinde ve şölenlerinde Hükümdarın sol tarafında oturan kadın devlet yönetiminde siyasi ve idari konulardaki görüşlerini belirtirdi. Hunlarla Çin arasında imzalanan ilk anlaşma metnini Mete Han’ın hanımının imzalaması bunun en güzel örneğidir (www.bilinmeyenturktarihi.com).

2.2. Anadolu’da Selçuklular Dönemi Hoşgörü Kültürü

Selçuklular Anadolu’ya gelmeden evvel ve İslam dinine girmeden önce de Şamanist Budist, Maniheizt, Hıristiyan, Müslüman ve Musevilerle birlik-beraberlik ve uyum içerisinde yaşamışlarsa Anadolu’yu yurt edindikten sonra Anadolu’daki farklı unsurlarla da aynı hassasiyetle uyum içerisinde yaşamışlardır (Turan, 2014: 350). Selçuklu Türklerinin Anadolu’ya yerleşmeye başladıkları dönemde Ermeniler, Bizans yönetiminin baskısı altında Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebine girmeye zorlanmaktaydı (Cahen, 1979: 81). Bizans yönetiminin baskıcı uygulamalarından cesaret alan Rumlar, Ermenilerle çatışma içerisine girmeye başlamıştı. Bu dönemde farklılıklarını önemseyen Ermeni ve Rumlar birlikte yaşama kültürünü benimseyememişlerdi. Selçukluların Anadolu’ya gelmesiyle birlikte ise daha önce arzu edilen fakat bir türlü gerçekleştirilemeyen temeli hoşgörüye dayalı birlikte yaşama kültürü hızla oluşmaya başlamıştır.

Bizans’ın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan baskıcı bir tutum sergilemesi baskıya maruz kalan unsurların hoşgörü ve diyalog anlayışını benimseyen Selçuklu yönetimini hızla benimsemelerinde etkili olmuştur (Ocak, 2009: 292-94). Selçuklular bir yandan Anadolu’da hızla çoğalmaya ve Anadolu’ya yerleşmeye çalışırken bir yandan da uğradıkları baskı ve zulümler nedeniyle Bizans yönetiminden memnun olmayan halkın emniyet ve güvene ve huzur içerisinde yaşamalarına ortam oluşturmaya çalışmaktaydı. Selçuklular, daha sonra Osmanlıların da uygulayacağı istimâlat (gönül alma) ahlâkının temellerini atmaya çalışmışlardır.

Büyük Selçuklu sultanı Melikşah döneminde Kur’an-ı Kerim’in hükümleri ve İslam anlayışı konusunda dikkatli olunmaya çalışılmıştır. Melikşah, fethedilen coğrafyalarda yerli halka sevgi ve hoşgörü ile davranmıştır. Melikşah’ın halka karşı

değer veren bir yönetim anlayışı sergilemesi farklı unsurların Sultan Melikşah'ı ve Selçukluları benimsemelerinde sevmelerinde rol oynamıştır. Ermeni tarihçi Urfalı Mathiu, Melikşah'ın Allah'ın lûtfuna mazhar bir hükümdar olduğunu ifade eder. Melikşah döneminde Ermeniler huzurlu ve mutlu bir hayat sürmüşlerdir. Melikşah, Hıristiyanlara karşı şefkatle yaklaşmıştır. Hıristiyanlara karşı Melikşah tıpkı bir baba gibi davranmıştır. Böyle takdire şayan davranışlar Hıristiyanların kendi istekleriyle Selçuklu idaresini ve kanunlarını tanımalarına zemin hazırlamıştır (Turan, 2011: 138).

Rahip Odo de Diogilo, hatıralarında Müslümanların Hıristiyanlara sevgi ve şefkatle yaklaştığından bahseder. 2. Haçlı seferi (1145-49) sonrası Bizanslı Rumların Hıristiyanlardan baskı ve zorlama ile haraç aldıkları görülür. Türkler Haçlı seferine katılanların gördüğü sefalet ve felaket karşısında acıma duygusu taşımamış olsalardı Haçlıların durumu çok feci ve içler acısı bir hal alabilirdi. Oysa Türkler, yurtlarına zarar vermek için gelen Haçlı askerlerini tedavi edip onları misafir ettiler. Zorla ellerinden alınan paralarını geri vermeye çalıştılar. Bir yanda Müslüman Türklerin şefkatli yaklaşımı diğer yanda Hıristiyan Rumların zorbacı davranışları pek çok Haçlı askerinin gönüllü olarak İslam'ı benimsemesine neden olmuş ve 3000 Haçlı askeri, kendilerine sevgi ve şefkatle davranan Müslüman Türkler arasına güvenle girmişlerdir (Yesevizade, 1996: 273-74).

Bizans yönetiminin kötü tutumu, sık sık savaşlar olması, savunma ve vergi sisteminin çökmesi ile olumsuz etkilenen Hıristiyan halk Türk fetihlerini engellemek yerine fetihlerin hızlanmasına katkıda bulunmuştur. Zira Ortodoks kilisesinin baskıcı ve sert tutumu neticesinde izlediği Ortodokslar ve Rumlaştırma siyaseti Ermeni, Yahudi ve Süryanilerle birlikte farklı Hıristiyan mezheplerindeki yerli halkın Müslüman Türklerle yakınlık kurmalarında etkili olmuştur (Turan, 1980: 481). II. Kılıçaslan, riyakâr olmayan bir dindarlığı ile birlikte Hıristiyan tebaasına tıpkı Müslüman tebaası gibi davranır ve adalette asla dinsel ayırımı gitmezdi. Bu nedenle o dönem Hıristiyanları kiliselerinde sultanın sağlığı ve başlarından eksik olmaması için dualar ederdi. Zira Selçuklular Anadolu'ya o zamana kadar Anadolu'da görülmeyen emniyet, asayiş ve güven getirmişlerdi. Bu nedendir ki Selçuklular henüz sayıca az olmalarına rağmen Bizans'la yaptıkları savaşlarda Hıristiyan halk Selçuklu idaresine asla isyan etmeyi düşünmemiştir. Selçukluların bir yandan kiliseleri restore etmesi bir yandan da yeni kiliseler inşa etmesi (Cahen, 19979: 208) fetihlerin öncelikle gönüllerde

gerçekleştiğini göstermekteydi. II. Kılıçaslan'ın Miryokefalon zaferi sonrası Malatya'daki Süryani Patrik'e zaferi Patrik'in dualarıyla kazandığını ifade etmesi (Öztuna, 2012: 345) gibi yaklaşımlar da Hıristiyan halkın Selçuklu yönetimine bağlılığını artırmıştır.

IV. Haçlı Seferi'nin(1204) olumsuz etkilerini yaşayan Hıristiyan Rumlar, Türklerin baskıcı bir yönetim anlayışı benimsememesi, halkı sefalete sürüklememesi ve özellikle Hıristiyan kadınlara zarar vermemesi nedeniyle Selçuklu yönetimini kolaylıkla benimsemişlerdir (Okuyan, 2008:3). Anadolu'da yönetimi Selçuklular elinde bulundurmasına rağmen Rum ve Ermenilerin dini yaşantı içerisinde önemli bir yeri vardı. Anadolu'da vaki dinlerin yakından bilinmesi dinler arası diyalogların daha iyi ve kolay anlaşılmasında etkili olacaktır. Selçuklular Anadolu'ya gelmeden önce Hıristiyanlar arasında vuku bulan dini ve fikri çatışmalar, ahlaki gerilemeler Malazgirt (1071). sonrası da devam etmiştir. Zira moral ve motivasyonları olumsuz etkilenen Hıristiyanlar arasında Malazgirt sonrasında ihtidaların arttığı görülür (Çetin, 1981: 120). Anadolu'da hoşgörü ve diyalog ekseninde Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında hızla oluşan ahenk Anadolu'nun Moğollar tarafından işgal edilmesiyle de bozulmaz. Öyle ki Moğol işgali sonrası yönetim boşluğu oluşan Malatya'da bir araya gelen Müslüman ve Hıristiyanlar uzlaşarak patriği şehrin yöneticisi olarak seçmişlerdir. Anadolu'da -tıpkı Hazreti Ömer dönemindeki gibi- gayri Müslimlere yönelik ayırt edici kıyafetlerin görülmemesi onların huzurla yaşamalarında ve varlıklarını devam ettirmelerinde etkili olmuştur (Turan, 2014: 351).

Anadolu'nun Selçuklular tarafından fethedilmesi ve hiçbir zorlama olmadan Türkleşmesi dünya tarihinin, en önemli olayları arasında görülür (Turan, 1984: 497). Selçukluların fethettikleri bölgelerde “cami, medrese, zaviye, hastane ve kervansaray..” gibi mimari eserler inşa etmesi; yerleştiği yerlerde düzenli bir iskân siyaseti izlemesi ve Anadolu'ya göçlerle gelen bilim ve din adamlarını bilinçli olarak istihdam etmesi Türklerin Anadolu'da hâkim güç olmasında etkili olmuştur. Anadolu'da kurulan tekke ve zaviyelerde İslam anlayışını yerli dini ve kültürel unsurlarla bezeyerek sunmaları halkın kalbinin İslam dinine ısınmasında etkili olmuştur.

Anadolu'da köklü bir kültür olmasına rağmen göçlerle gelen Müslüman Türklerin kültürleri yerli Anadolu halkının daha önce sahip olduğu kültürü etkilemeyi başarmıştır. Bunda sosyo-ekonomik ilişkilerin etkisi olduğu gibi farklı kültürlerle ait

bireylerin evlilikleri ve İslami anlayışın kolayca kabulü de etkili olmuştur. Türklerin kendilerine ve İslam dinine ait kültürleri ile Anadolu’da mevcut bulunan kültürel birikimin bir araya gelmesiyle yeni bir yaklaşım olarak Anadolu Türk kültürü oluşmuştur. Bu dönemde sosyal hayat içerisinde derviş adı verilen Müslüman Türkler yaşadıkları tüm zorluklara rağmen başarılı olabilmek için canlı olabilmeye çalışmışlardır (Barkan, 1952: 299).

Selçuklular döneminde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin şehirlerde daha yoğun bir şekilde yaşandığı görülür (Cahen, 1979:191-193). Selçukluların hoşgörülü ve adaletli bir yönetim sergilemesi Müslüman olmayan yerli unsurları olumlu yönde etkilemiştir. Alparslan ve Melikşah döneminin büyük devlet ve siyaset adamı Nizamü’l-Mülk’ün ‘Siyasetname’ adını verdiği eseri Selçuklu yönetiminin dayandığı temellerin Müslüman olsun ya da olmasın tüm Selçuklu halkını kuşatıcı bir yaklaşım sergilendiğini göstermesi açısından dikkate değerdir (Nizamü-l-Mülk, 1999: 14). Selçuklu şehir ve köylerinde halk arasındaki münasebetleri incelemeden evvel gayri Müslimlerin içinde buldukları psikolojiyi yakinen incelemek ve bilmek gerekir. Çünkü ancak bu şekilde Müslüman olmayan Anadolu halkının göçlerle gelen Müslüman Türklere karşı davranışlarını daha iyi anlayabiliriz (Turan, 1980: 134).

Bizans’ın Anadolu’da Rumlaştırma ve Ortodoks Mezhebi’ni zorla kabul ettirme çalışmalarından olumsuz etkilenen yerli unsurlar, kendilerine daha hoşgörülü ve adaletli bir davranış sergileyen Türk yönetimini daha çabuk benimsemişlerdir (Şeker, 1997: 53-81).

Tıpkı Büyük Selçuklular gibi Türkiye Selçukluları’nın yönetimi altına giren topraklarda halkın ekser çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşmaktaydı. Ve yine bu dönemde de Türkler, Müslüman olmayan unsurlara karşı hoşgörülü ve toleranslı davranmışlar, giyim ve kuşamlarına bile karışmamışlardır. Özgür bir şekilde yaşamının huzur ve güzelliğini yaşayan Hıristiyan halkın Urfa hâkimi Filaritos’un zâlim olduğunu ve Selçuklu sultanının ise Hıristiyanlara karşı baba gibi şefkatli davrandığını düşünmesi ve ifade etmesi Türklerin kısa sürede birçok bölgeye kolaylıkla sahip olmasında etkili oldu (Turan, 1984: 68). Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah’ın halkına ve askerlerine çok iyi davranması halkın ve askerlerin devlete güven ve bağlılığının artmasına zemin hazırladı. Süleyman Şah, halkına dini açıdan sıkıntı yaşatmamış ve

hatta yayımladığı fermanla Antakya'da Süryanilerin Meryem ve Saint George Kiliselerini inşâ etmelerini sağlamıştır.

Selçuklular, Anadolu'da İslam inancını ve kültürünü geliştirmek amacıyla yoğun bir çaba sergilemiş, doğudan birçok âlim, hukukçu, doktor, şair ve sanatkâr getirterek onlara Anadolu'da zaviyeler, medreseler ve hastaneler inşa etmişlerdir (Turan, 2014: 353).

Selçuklular döneminde Hıristiyanlara karşı sonsuz bir hoşgörü anlayışı sergilenmiştir. Anadolu'da zamanla Müslüman Türklere göre nüfusları azalsa da Müslüman olmayan farklı unsurlar dinlerini rahatça yaşayabilmiş ve örflerini devam ettirebilmişlerdir. Herhangi bir adli olayda sorunlarını daha kolay çözebilmeleri için özel mahkeme oluşturmalarına bile izin verilmiş ve toplumdan dışlanmamışlardır (Köksal, Görüşme, 2013).

II. Kılıç Arslan ve Alâeddîn Keykubad döneminde de Müslüman olan ve olmayan halk ile ilişkiler her zaman iyi olmuştur. Genceli Giragos anlatır: Sultan Alâeddîn Keykubad'ın Yassıçemen Savaşı(1230) dönüşüdür. Kayseri'ye yakınlarında Müslümanlar imamlarıyla ve Hıristiyanlar da papazlarıyla Sultanı karşılamaya gelirler. Alâeddîn Keykubad, ordugâhından ayrılır ve Hıristiyan halkın arasına girer. Onlardan çalgılarını çalıp şarkılarını söylemelerini ister. Onlara hediyeler vererek Kayseri'ye onların arasında girer (Turan, 1980: 218).

Selçuklu yöneticilerinin Rum soyluları ile yaptığı evlilikler Müslümanlarla Hıristiyanların kaynaşmalarında öne çıkan en önemli etkenlerdendir. Özellikle Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan, I. Haçlı Seferi (1097-1104) sırasında ünlü Haçlı komutanlarından IV. Raimond'un kız kardeşi İsabella ile evlenerek gayri Müslim bir kızla evlenen ilk Selçuklu hükümdarı olmuştur (Köprülü, 1996: 15).

Selçuklularda Hıristiyan kızları ile yapılan evlilik I. Kılıç Arslan'la sınırlı kalmamış ve diğer Selçuklu hükümdarları da böyle bir uygulamayı devam ettirmişlerdir. Örneğin I. Gıyasettin Keyhüsrev ve II. Gıyasettin Keyhüsrev'in anneleri Grek asıllıdır. Selçuklu dönemi Anadolu'da hükümdar ve beylerinin Hıristiyanlarla yaptığı evlilikler Hıristiyan ve Müslüman unsurların kaynaşmasında oldukça etkili olmuştur (Cahen, 1979: 204-205). Çünkü Selçuklu sarayına gelin olarak gelen Hıristiyan kızların kesinlikle dinlerinin değiştirilmeye çalışılmadığı görülür. Hıristiyan kızlarla siyasi ya da kendi arzu ve istekleriyle evlilik yapılmış olsa da bu durum farklı unsurların hoşgörü ve

diyalog içerisinde –kavga etmeden- bir arada yaşayabileceğinin en güzel örneklerindedir. Zaten aynı şehirlerde ve aynı ortamları paylaşan insanlar arasında hem ticari hem de sosyal açıdan münasebetlerin olması, evlilikler yapılması gayet doğal ve mümkündür (Çetin, 1981: 111-118). Bu evliliklerin Müslüman ve Hıristiyanları birbirlerine daha da yaklaştırdığı ve kültürel kaynaşmaya zemin hazırladığı görülür(Döğüş, 1999: 130). Selçuklu hükümdarlarının gerek izdivaç yoluyla gerekse sosyal, iktisadi ve kültürel açıdan farklı unsurlara karşı hoşgörülü, müsamahalı ve eşit davranmaları inançları gereği idi.

Katolik Avrupalıların İslam dünyası üzerine düzenlemeyi düşünürken son anda İstanbul'a düzenledikleri ve neticesinde İstanbul'u istila edip yağmalamaları (1204). Hıristiyanları mezhepsel olarak daha da keskin hatlarla ayırırken Anadolu'daki Ortodoks Hıristiyanlar hem merkezlerini İznik'e taşımışlar hem de bu olay hızla Müslüman Türklere yaklaşmalarına neden olacaktır. Doğudan Anadolu üzerine gelen Moğol saldırısı neticesinde Selçukluların Köseadağ Savaşı'nda (1243) kaybetmesi de Selçuklularla Ortodoks Hıristiyanlar arasında iletişimin gelişmesine katkıda bulunacaktır. (Hülagü, 2007: 153).

2.3. Anadolu'da Tasavvuf Ve Evrensel Geleneği

Tasavvuf; tarikat, sözlükte yol, meslek, tarik olarak adlandırılan ve Allah'a ulaşmak maksadıyla tutulan yol, bir mürşide bağlanıp belli şartlara uyarak ahlakını güzelleştirmeyi, kötülüklerden arınmayı, tevhidin hakikatine varmayı ve Allah'a ulaşmayı amaç edinen tasavvuf yolu olarak adlandırılmıştır. (Ayverdi, 2006: 3035).

Tasavvuf, İslam hakikatlerinin insan vicdanı tarafından duyulup hissedilmesidir. Bireyin kendi zayıflığını, kusurlarını ve hiçliğini bilerek varlığın esasını oluşturan Hakk'ın vücudunun ışıkları ve sıfatlarının tecellileri karşısında eriyip yok olmasının bir başka adıdır. Bireyin ruhunun saflaşması ve kendi özünü bulması; zaman ve mekân ötesi sınırlara ulaşmasıdır.

İslam dinine ait olduğu ifade edilen veya ileri sürülen kavram ve özelliklerin Kur'an-ı Kerim'de bir karşılığının olması ya da yer bulması gerekir. Bu vazgeçilmez ölçü nedeniyle tarikatların dayandığı temel ilkeler öncelikle Kur'an'da aranmalıdır. Özellikle Kur'an'da iki ayetin tarikatların varlığına temel teşkil ettiği kabul edilir. Bunlardan ilki Tövbe Suresinde belirtilen “ Hani kâfirler onu Mekke'den çıkardıklarında, iki kişiden biri olarak mağarada iken arkadaşına: sen hiç tasalanma, zira

Allah bizimle beraberdir.” (Tövbe, 11: 40) şeklinde Hazret-i Ebubekir’e (ra) dayandırılan gizli zikirdir. İkincisi Bakara Suresinde “ Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr olarak harcayanlar var ya işte onların Rab’leri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir. ”(Bakara, 2: 274) şeklinde Hazret-i Ali’ye göre şekillendirilen açık zikirdir. Bu nedenle tasavvuf ve tarikatların İslam dininde meşruluğu kabul edilir. (Sezgin, 1996: 337).

İnancın bireyin ve toplumun hayatında seviyesi ne kadar olursa olsun din ile birey ve din ile toplum arasında sıkı bir bağ vardır. Bu nedenle dini düşünce, çoğu zaman farklı açılardan bir olgu bir süreç olarak karşımıza çıkabilmektedir. Din ile birey ve toplum arasında her zaman sıkı bir ilişki söz konusu olmuştur (Döğüş, 2009: 557).

Tasavvuf, tarikat mensuplarında görüleceği üzere, fikir ve zikir ile insan ruhunun sonsuz ilahi kemalattan istifade ederek aydınlanmasıdır. İnsan benliği ölçü alınarak sonsuza bir çeşit izafi hatlar koyarak başlar; benlik ve benlik sınırlarından çıkıp, her şeyi Yüce Yaratıcı’dan(cc) bilmekle noktalanır. İslam inancının ruhudur. Tasavvufsuz İslam düşünülemez. Zira felsefe yoluyla izah edilemeyen ulûhiyet gerçeğinin kalbin eli, ayağı ve gözüyle araştırılmasıdır. Aklın izahta zorlandığı anlarda kalp, bir kuş gibi kanatlanır, kendine özgü ölçüleriyle mutlak Yaratıcısını (cc) tanımaya çalışır ve elde ettiği bilgileri ‘Seni hakkıyla bilemedik’ sözleriyle ifade eder.

Türkler İslam öncesinde töre-kut bağlamında hayata ve yaşadıkları olaylara karşı dini bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Bu bakış açısıyla milli kültür, milli düşünce ve milli kimliğini korumasını bilmiştir. İslam’ın kabulüyle birlikte Türkler, sahip oldukları töre-kut anlayışını İslam’la birlikte elde ettikleri kazanımlarla birleştirmesini bilmişlerdir. Böylece ortaya geçmişi ve yeni kazanımlarıyla uyumlu yeni bir kimlik ortaya çıkmıştır. Müslüman Türk kimliği olarak ifade edilen bu yeni kimlik ilk defa Ebu Hanife ve Farabi’nin şahsında daha belirgin öne çıkmıştır. Türklerin edindiği bu yeni kimlik dini, ilmi ve felsefî açıdan bireysel ve toplumsal hayatta hızla kabul görmüştür (Döğüş, 2009: 557).

İslamiyet’in kabulü ile birlikte ortaya Türk Müslümanlığı olarak tabir edilen, itikatta Maturidilik, Fıkıhta Hanefilik ve tasavvufta Yesevilik ortaya çıkmıştır. İmam Maturidi’nin Türk olmasıyla Türk Müslümanlığının milliyetçilik esasına dayandırıldığı söylenebilir (Yavuz, 1999: 53).

Hicri 3. Asırdan itibaren İslam toplumunda İslam devletlerinde kabul görmeye başlayan Tasavvuf, İslam'ı kabul eden Türkler arasında da hâkim bir sonuç olmayı başarmıştır. İslam'ın temel dinamiklerini merkezine alması, imtihan dünyası olan şu âlemde imtihanı kolaylaştırmayı hedeflemesi, yaratılış amacı olan kulluğu daha güzel gerçekleştirmeyi düşünmesi tasavvufun kalplerde kabulüne neden olmuştur (Köksal, Görüşme, 2013).

10. yüzyılda aynı anda üç halifenin ortaya çıkması siyasi ve dini açıdan İslam dünyasını olumsuz etkilemiştir. Selçuklular, İslam dünyasındaki siyasi ve dini parçalanmışlığı gidermek ve yeniden İslam'ın bir toparlanma süreci yaşayabilmesi için vezir Nizamülmülk öncülüğünde Nizamiye medreselerini açmıştır. İslam'ı içine düştüğü sıkıntılı durum(lar).dan ancak Nizamiye medreselerinde yetişecek olan bireyler çıkarabilirdi. Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle birlikte ortaya çıkan Türk-İslam kimliği yine kendi içinden çıkaracağı İslam'ı doğru anlayıp güzel temsil eden “İmam Azam, İmam Maturidi, Ahmet Yesevi ve Yunus Emre..” gibi bireylerin şahsında belirgin bir şekle girecektir. Türk insanının yapısına uygun bir İslami anlayışa sahip olmaları fıkhıta İmam Azam'ı, inançta İmam Maturidi'yi ve Tasavvufta Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'yi öne çıkaracaktır (Döğüş, 2009: 557). İslam'ı temsil noktasında toplumda öne çıkan Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Veli gibi önemli sufiler, Anadolu'da tasavvufî düşünce, anlayış ve yaşayışın Müslüman halk arasında yayılmasında ve yaşanmasında etkili olmuşlardır (Hoşab, Görüşme, 2013).

Abbasiler döneminde sistemleşen ve olgunlaşan tasavvufî düşüncelerin Selçuklular döneminde kurumsallaşarak tarikatların ortaya çıkmasında ve daha sonra toplumun büyük bir çoğunluğunu tesiri altına aldığı görülür. Malazgirt Savaşı'ndan (1071). sonra Moğol baskılarının da artmasıyla Orta Asya'dan Anadolu'ya Türkmen göçlerinde bir artış görülür. Bu göçler sırasında Irak üzerinden Melami, Kalenderi, Yesevi, Sührevi, Kübrevi, Gazi ve Abdalların; Suriye üzerinden Kadiri, Rıfaî, Fütüvvet gibi meşrep ve tarikata bağlı birçok sufi dervişin göç ederek Anadolu'ya yerleştikleri görülür. Anadolu'da faaliyet gösteren tarikatların, derviş ve alperenlerin Anadolu'nun İslamlaşmasında, dini ve sosyo-kültürel yapısının şekillenmesinde etkili olduğu görülür. Türkiye Selçukluları döneminde özellikle Anadolu'nun eğitimli şehir çevrelerinde İran kültürünün sınır boylarında ise Türkmen kültürün tesiri hâkimdir (Döğüş, 2009: 138).

Selçukluların siyasi birliği sağlayarak hâkim oldukları coğrafyalarda medreseler, kütüphaneler, zaviyeler, vakıflar kurarak ilim-kültür ordusunu güçlendirmesini bilmesi ve askeri-siyasi açıdan güçlü bir devlet oluşturması (Turan, 2014: 312). Anadolu'da tasavvuf ve evrensel geleneğinin şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Bu dönem telif edilen tasavvufi eserlerde insanın merkeze alındığını görüyoruz. Sufilerce verilen kitabî ve şifahî eserlerde eşref-i mahlûkat olan insana, insan-ı kâmil hedefi gösterilmiştir. Kamil bir insan olma hedefi ancak ilahi aşkla ve varlığın yaratılış sırrını keşfetmekle mümkündür. Aklî ve kalbî derinliğin hâkim olduğu bu tasavvufi perspektifte, şekilden öze, maddeden mânâya geçmenin, hikmeti elde etmekle ve aşk-ı ilahi ile mümkün olduğu kaidesi vardır. Bundan hareketle bu tasavvufi beyanlarda, hikmetin ve aşkın insanı, çeşitli mânevî mertebelere yükselterek, nihayet Rabbini, -Ona lâayık bir tenzih ve takdisle- tanıma mertebesi olan marifetullaha ve muhabbetullaha erişme hususu işlenmiştir. (Hoşab, Görüşme, 2013).

Hoca Ahmet Yesevi, İslam'ı İslam tasavvufu açısından değerlendirip anlaşılır şekilde yorumlayıp Türk gelenek görenekleriyle bağdaştıran ilk Türk mutasavvıfı olmuştur (Çelickan, 1996: 365).

Doğu medeniyeti, Ahmet Yesevi'den önce ve sonra İslam dinini bünyesinde özümsemesi bilmiştir. Ve yine doğu medeniyeti İslam'ı tasavvuf tezgâhında dokuyarak işleyen mutasavvıflarla topluma büyük hizmetler etmiştir. Tasavvuf, duru ve aktif ilkeleri savunan, bozulmayı ve gerçek dışı unsurları asla kabul etmeyen pozitif bir enerjiyle sosyal gerçekliğin verilerine hâkim olmuştur. Tevhit inancına dayalı bu anlayışın özünde adalet, feragat, insaf, mücadele ruhu ve ateşli bir idealizm vardır. İşte Türklerin Anadolu'ya akın akın göç etmelerinde ve Anadolu'yu yurt edinme arzularında hep bu duygular hâkim idi (Ayverdi, 1993: 68).

Orta Asya'dan geçerek Anadolu'ya gelen Türkmenlerin sahip olduğu Türk halk Müslümanlığının temeli Ahmet Yesevi'nin şahsında şekillenmiştir. Türk halk Müslümanlığı büyük ölçüde tasavvufi bir renk taşımaktadır. Bu nedenle her zaman bünyesinde engin bir hoşgörü bulundurur (Ocak, 2002: 32).

Yesevilik, ilahi aşk ve cezbeyle bağlı olarak geliştirildiği için insan sevgisine ve hoşgörüye dayalı, benlik duygusundan uzak bir tasavvuf anlayışını savunur. Bu nedenle de bünyesine ve sosyal yaşantısına uygun gören konar-göçer Türkmen boyları bu anlayışı kısa sürede özümsemeyi bilmiştir (Döğüş, 2009: 135).

İslamiyet'in farklı coğrafyalarda benimsenmeye başlaması ve daha çok kabul edilmesi için fethedilecek yerlere önceden gidilmesiyle sosyo-kültürel ve dini alt yapı oluşturulacaktır. Ele geçirilen yeni coğrafyalarda yaşayan halkların ve etnik unsurların sevgi, saygı, merhamet, adalet ve hoşgörü duygularıyla tanıştırılması için çalışılmıştır (Çelikcan, 1996: 371).

11. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu yurt edinmeye başlayan şeyh ve dervişler, yine göçlerle Anadolu'ya gelen Türkmen aşiretleri için dini ve toplumsal hayatın odak noktası olmuşlardır. İslam'ı içselleştirmeyi başarabilmiş şeyh ve dervişlerin ve bunlarla birlikte hareket eden halkın manevi hayatının gelişmiş olması, Anadolu'da insanı merkeze alan aşk ve sevgi ile yoğrulmuş evrensel bir tasavvuf kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır. Tasavvufi düşünce ile hareket eden şeyh ve dervişlerin toplumsal hayattan kopmadan toplumla iç içe yaşaması, siyasi, sosyal, dini, ekonomik ve kültürel yapısını tanımadan Anadolu'da yetişen Mevlana ve Yunus Emre gibi büyük sufileri anlamayı zorlaştıracaktır (Döğüş, 2009: 139).

Hoca Ahmet Yesevi'nin 13. yüzyıldan itibaren - birçok nedene bağlı olarak- talebelerini Maverâünnehir, Horasan, Harezm, İran ve Azerbaycan'dan İslami düşünce ve anlayışı yaymaları için Anadolu'ya gönderdiği görülür. Yesevi terbiyesinden geçen bu şeyh ve dervişler, Anadolu halkına İslami hayata göre düzenlenmiş sade yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini tanıtmaya çalışmışlardır (Köprülü, 1993: 42-46).

Tasavvuf ehilleri -aklı devre dışı bırakmadan- kalbî bir hareketle dini anlayışı aşk ve insan sevgisi noktasından değerlendirmişlerdir. Bu durum toplumsal ve sosyal hayat içerisinde bireyin daha hoşgörülü daha ılımlı davranmasında etkili olmuştur. Tasavvuf ehli şeyh ve dervişler daha önce göçmen Türk boyları arasında İslam'ın yayılmasında rol oynamışlardı. Yeni yurt edindikleri Anadolu'da da sevgi, saygı ve hoşgörüyü dayalı bağnazlıktan uzak dervişane yaşantıları ile İslam'ın yayılmasında etkili olmuşlardır (www.tarihtarih.com).

Temelinde Kur'an ve Hazreti peygamberin sünneti bulunan Ahmet Yesevi dergâhında onun eğitim ve terbiyesinden geçen şeyh ve dervişler tıpkı bir tohum gibi dünyanın değişik bölgelerine ve Anadolu'ya serpilmişlerdir. Şeyh ve dervişler, yeni geldikleri yaşam alanlarında hayır ve şerrin göreceli olduğunu, meydana gelen işleri Allah'ın iradesinin bir yansıması gibi görmek gerekliliğini, gerçek varlığın yoklukta

tecelli edebileceğini, her işte bir hikmet aranması gerektiğini ve Allah'ın gücüne, kudretine teslim olunması gerektiğini anlatmaya çalışmışlardır.

Anadolu'da bayındırlık faaliyetlerinin artması neticesinde aktif eğitimin verildiği tekke ve medreseler de yaygınlaşmış ve ilim hayatında eskiye göre daha canlı bir hayat görülmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak insanlar, cami-medrese-tekke-iş ekseninde bir hayatı tercih etmeye başlamışlardır (Köksal, Görüşme, 2013).

13. yüzyılda Anadolu'da tasavvufun gelişmiş olduğu söylenebilir. Bunda Orta Asya'da Moğol baskılarına karşılık Selçukluların Anadolu'da yönetim olarak din ve mezheplere gösterdiği hoşgörünün etkisi büyüktür. Moğol saldırıları önünden kaçarak Anadolu'ya gelip yerleşen dervişler Anadolu'da sevgi ve hoşgörü ile karşılanmışlardır. Özellikle Moğol baskılarından kaçan Orta Asya'dan ve İran'dan gelen âlim ve mutasavvıfların Anadolu'da Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi önemli şehirlere yerleştirilmeleri bu şehirlerin önemli bilim, kültür ve sanat merkezleri haline gelmesinde rol oynamıştır. Özellikle Köseadağ Savaşı (1243). sonrası Anadolu'da oluşan siyasi otorite boşluğundan rahatsızlık duyan halkın daha bir ilgi ve istekle tekkelere yöneldiği görülür. Bu ilgi ve istekler Anadolu'da tekke ve zaviyelerin çoğalmasına neden olmuştur (Döğüş, 2009: 141-42). Tekke ve zaviyelerde ve aktif eğitim verilen medreselerde Allah korkusunu, takvayı ve huzur-u ilahide olma gibi bir kulluğu öne çıkaran tarikatlar, ferdî ve toplumsal egoları törpülemeye çalışmıştır. Böylece birlikte yaşamının sınırlarını zorlayacak, hoşgörü ve diyaloga darbe vurabilecek bürokrat ve idarecilere dur diyebilecek kişiler yetiştirilmiştir (Köksal, Görüşme, 2013).

Göçlerle Anadolu'ya gelip yerleşen ve şehir hayatını benimseyen Müslüman Türkler Orta Asya'dan getirdikleri 'Fütüvvetçi' anlayışı yeni yaşam ortamlarına başarıyla uygulamasını bilmişlerdir. Güncellenen bir dini anlayış ve yaşayışın ifadesi olan tasavvufa bağlı şeyh ve dervişlerin 'insancıl bir fütüvvet anlayışı' oluşturmaları Anadolu'da sosyal ve kültürel hayata tesir etmiştir. Her zaman 'zulme uğrayan mazlum halkın yanında yer alınacağını belirtilmesi, halka kötü gözle bakan, gönlüne kötülük getiren ve töreyi kötüye kullananlara yaptırım uygulanması, ahiliğin gayesinin yoksulun ihtiyaçlarını karşılamak olduğunun belirtilmesi' (Kula, 2011: 88).Anadolu'da sevgi, saygı ve hoşgörü ikliminin oluşmasında etkili olmuştur.

Anadolu'da muktedir Selçuklu yönetimi zayıflamaya başlayınca ızdırıp içerisindeki halk kesimi kaybettiklerine geri sahip olabilmek en azından manevi olarak

huzur ve itminana kavuşmak amacıyla tasavvuf ehillerinin etrafında toplanmaya başlamışlardır. Özellikle Moğolların baskısından kaçıp Anadolu'ya gelenler arasında toplumun düzeni, intizamı ve ahlaki değerleri üzerinde müessir olacak Ahiler ve fütüvvet ehilleri de bulunmaktaydı. Büyük bir kısmı itibariyle kâmil bir Müslüman portresi çizen bu dervişler gittikleri yerlere sanat, edebiyat, şiir, musiki, fazilet ve terbiye gibi kavramları da götürerek İslam'ın kalplerde, gönüllerde ve ruhlarda inkişafına vesile olmuşlardır. Şehir, kasaba, köy ve sınır boylarında Ahi teşkilatı tarafından ahlaki ve mesleki değerler eğitiminin verildiği birçok zaviye kurulmuştur. Zaviyeler, başta devlet adamları olmak üzere âlim, şair, çiftçi, esnaf, tüccar, zengin, fakir her türlü insana hizmet vermiştir (Ayverdi, 1993: 71-2).

Farklı kültürlerin kesişim noktasında olan Anadolu, önyargılardan uzak ve farklılıkları kabullenebilecek bir yapıda idi. Köseadağ Savaşı(1243) sonrası özellikle İslam'ın ana kaynaklarına dayalı medreselerde tedris edilen İslam anlayışı ve medreselere göre daha esnek davranan Türkmen babaların öncülüğündeki tasavvuf anlayışının yaygınlaştığı görülür. Bu dönem Anadolu, her türlü görüş ve düşüncenin kolay bir şekilde ortaya çıktığı, geliştiği/yayıldığı; her ırktan insanın dinini, mezhebini rahatlıkla yaşadığı; kendi dili ve kültürü ile emniyet ve huzur içerisinde ömür sürdüğü bir dönem geçirmiştir (Döğüş, 1999: 126).

Sonuç olarak Selçuklular, Anadolu'da yaşayan farklı etnik unsurları hoşgörü ile idare etmeye çalışmıştır. Tasavvuf ehillerinin engin hoşgörüsü ve diyaloga açık davranış sergilemeleri farklı unsurların birlikte yaşama kültürünü benimsemelerinde etkili olmuştur (Turan, 2014:350).

2.4. Müslüman Hıristiyan İlişkilerinde Hoşgörü Örnekleri

Hoşgörü, “ Peygamberlerin, velilerin ve insanlığa hizmet etmiş üstün insanların önemli vasıflarından birisidir.” (Sevgi, 2002: 439). İslam Dini'ne girmezden evvel Göktürk, Uygur ve Hazarlar idaresinde de farklı dinleri himaye eden Türkler, çoğu zaman bu dinleri benimsemiş ya da bir arada uyum içerisinde yaşamayı başarmışlardır. Anadolu'da Selçukluların da aynı hassasiyetle Hıristiyan ve Yahudi gibi gayri Müslimlere davrandıkları görülür. Türkler, müsamaha, şefkat ve hoşgörüyü farklı unsurlardan asla esirgememişlerdir. Hıristiyan kaynaklarında Alp Arslan'dan merhametli ve adil bir insan olarak bahsedilir. Melikşah'ın kalbinin Hıristiyanlara karşı

şefkatle dolu olduğu, adaleti ve hayrı istediği; Hıristiyanlara baba gibi davrandığı ve bu nedenle Ermenilerin, Rumların Selçuklu kanunlarını rahatlıkla tanıdığı ifade edilir. Sultan Melikşah, Ermeni patriği Basile'nin isteklerini kabul etmiş, kilise, manastır ve rahiplerden vergi alınması uygulamasına son vermiştir. Melikşah, gönülleri fethederek, savaşla elde edemeyeceği kadar toprak elde etmiştir. (O. Turan, 2014: 319-20).

Hoşgörü, aslında tarih boyunca insanlığın ve insan olmanın en önemli sahip olması gereken vasıflarından birisidir. Günümüzde, sık sık 'global bir köy' olarak nitelendirilmeye çalışılan dünyada hoşgörü kültürüne eskisinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Hoşgörünün temelinde sevgi ve gönül vardır. Gönülünde insanlara ve insanlığa muhabbet taşıyan bir birey insanları ve insanlığı sevebilir.

“Geldik, kopup İç Asya'dan altın yeleli
Atlarla; zaferler nice bin velveleli
Geldik, soyumuz Türk, adımız Selçuklu
Bir başka bahardır yaşanan biz geleli”

Mısralarında Beşir Ayvazoğlu, Orta Asya'dan çıkıp ardına bakmadan Anadolu'ya gelen ecdadı ile iftihar etmekle beraber 'Bir başka bahardır yaşanan biz geleli' mısrası ile aslında Anadolu'da hoşgörü kültürünün oluşumunda çok önemli rol oynayan Alperenlerden, Abdalan-ı Rum'dan ve Bâcıyan-ı Rum'dan da haber verir gibidir.

Asya bozkırlarında, Hoca Ahmet Yesevi dergâhından bir gaye uğruna Anadolu'nun yamaçlarına serpilen o bereketli tohumlar pek kısa sürede neşvü nema bulmuştur. Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bektaşî Veli, Hoca Dehhani, Seyyad Hamza, Aşıkpaşa, Sultan Veled ve Ahmet Fakih akla gelen o bereketli tohumlardandır. İşte bu önemli bilim ve fikir adamları Anadolu'da hoşgörü ortamının oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Aslında Türkler, İslam'a girmezden önce de kendilerine sığınan farklı dinlere inananları koruyarak kendileri de bu dinlere girmişler ve bir arada uyumlu bir şekilde yaşamışlardır.

İşte bu devre, “ İslamiyet'te dinamizmini, dinî salâbet, dine hizmet mülâhazası ve hakikati bulma iştiyakından alan kahramanlar devrine Rönesans dönemi de denmektedir. Hicrî üçüncü asrın mebdinden başlayıp beşinci asırda zirveye ulaşan bir

Rönesans dönemi. . İşte bu üç asır, hem dinî hem de pozitif ilimler hesabına bizim altın çağlarımızdır. Evet, o dönemde sadece dinî ilimlerde değil hemen her alanda meseleler didik didik edilmiştir. Bu altın dönemin Gazâlî'ye veya Nizamiye Medreseleri'ne kadar devam ettiğini söyleyebiliriz.” (Gülen, 2010: 244).

Anadolu'da hoşgörü kültürünün oluşumunda Selçuklular, Hıristiyan ve Yahudi gibi unsurlara görülmemiş bir müsamaha ve şefkatle yaklaşmışlardı. Hıristiyan memleketleri fethetmesine rağmen Alparslan, Hıristiyan yazarlar tarafından da 'adil, merhametli' bir insan olarak tasvir edilir ve aleyhinde hiçbir şey söylenmez. Melikşah'ın halkına 'baba' gibi davranması Ermeni ve Rumların kendiliğinden Selçuklu idaresine girmelerinde etkili olmuştur. Hıristiyan kaynaklar Melikşah için ' iyiliği ve şefkati ile meşhur insanların en mümtazı' olarak övgülerde bulunmuşlardır. (Turan, 1996: 323-4).

Ermeni patriği Basile'nin Sultan Melikşah'tan manastırlara ve rahiplere konan vergilerin affını dilemesi ve sultanın talebi kabul etmesi ve bunu fermanla da güvence altına alması Gayri Müslim halkın Müslümanlara ısınmasında ve diyalogların gelişiminde rol oynamıştır. Selçuklular savaşla baskıyla elde edilemeyecek başarıları Müslüman olmayanların gönüllerini kazanmak suretiyle elde etmiştir. Ayrıca Ermeniler'in İran'ın manastırlar üzerindeki tahakkümünden kurtarılması gibi himaye edici gelişmeler de Anadolu'da hoşgörü ve diyalogun oluşumuna katkıda bulunmuştur. (Turan, 2014: 325-6).

Selçukluların ilk zamanlarında Anadolu'ya yerleşen âlim ve dervişler, köylere isimlerini vermişlerdir. Bu dönemlerde tekke ve zaviyeler cemiyet hayatında büyük rol oynamıştır. (Sevgi, 2002: 445).

“ Anadolu Selçuklu Sultanları, ülkelerinin kültür merkezi olabilmesi için şehirlerini her açıdan bir ilgi merkezi haline getirmeye çalışmışlardır. Türk, Arap ve Fars kaynaklı ilim adamları, mutasavvıflar, şair ve edipler Anadolu'ya davet edilmiştir. Anadolu'da bu bilim ve fikir adamlarına her türlü ilmî zemin oluşturulmuştur. İran'dan ve Arap devletlerinden gelen birçok bilim adamının öncelikle başkent Konya olmak üzere, Kayseri, Kırşehir, Tokat, Sivas gibi şehirlere yerleştiklerini görüyoruz. Abdulmecid b. İsmail el-Herevi, Muhammed Talekanî, Yusuf Bin Said es-Sicistâni, ve Ömer el-Ebheri bu ilim ve fikir adamlarından bazılarıdır.” (Ocak, 2002: 430).

“Tarih boyunca Türkler -dini inançlarına uymasa da- başka ülkelerin örf ve adetlerine saygı göstererek, hoşgörüye geniş yer vermişlerdir. Atalarımız dini inançlar ile ‘örf ve adetler’ sahasında bilinçli bir tolerans politikası izlemiştir. Bazen azınlıklar suiistimal etseler de ecdadımız farklı milletler ve dinler arasında denge kurarak, siyasi, kültürel ve dini ‘tolerans’ ortamı sağlamışlardır.” (Keklik, 2001: 111-112).

Hoşgörü, “farklı inanç ve düşüncelere saygılı olmakla birlikte farklı ifadelerden de rahatsızlık duymama halidir. İfadesi kolay bu halin kazanılması zordur; köklü bir eğitim ve belli bir medenilik seviyesi ister. Kendi inanç ve düşüncesine sıkı sıkıya bağlı olan bir kişi pekâlâ hoşgörü sahibi olabilir. Farklı inanç ve düşünce sahiplerine saygı duyma, onu hoş görme: Böyle bir davranış sergilenebilmesi insanların anlayış ve kavrayışlarının farklılığını kabulle mümkün olabilir.” (Öner, 2005: 119-122).

Özellikle ‘Yunus Emre’nin, Hoca Ahmet Yesevi ile Orta Asya’da oluşturulmaya çalışılan hoşgörü kültürünün Anadolu’da oluşmasında öncelikli katkısı vardır. Ayrıca Şeyh Ebu Said’le başlayan, Hâkim Senai ve Feridüddin-i Attar ile gelişen sufilik cereyanı XIII. Yüzyılda Anadolu’da pek yaygın bir hale gelmiştir. Moğol istilası önünden kaçıp Anadolu’ya gelen Fahruduni İraki, Necmüddin Daye, Evhadüddin-i Kırmani gibi tanınmış şair ve şeyhlerin Anadolu’ya sığınmaları ve Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî, üvey oğlu Sadreddin-i Konevi gibi şair ve âlimlerin çalışmalarıyla Anadolu’da fikri hoşgörü ortamı oluşturulmuştur.” (Sevgi, 2002: 441). Ancak tüm bu âlimlerin yanında Mevlana’nın ayrı bir yeri vardır.

Mevlana, insanın ancak aşk ile kemâle ulaşabileceğini söyler. İnsanların her özelliği istediğimiz gibi olmayabilir. Davranışları ham olan yanıp pişmemiş bir insanın davranışlarının hoşgörüyle karşılanması gerekir. Öncelikle insan davranışları hedef alınmalı, terbiye edilmeli ve insanın olgunlaşması için çalışılmalıdır. Zaafları ile var olan insandan ancak niyetinin güzelliği beklenmelidir. Bir sebze bile sapıyla tartılır. Her şey kemâle ve hayra doğru gitmektedir. Kötülükler, iyilik ve kemâldeki noksanlıklardır. Tatlı dilli ve yumuşak huylu olmak en güçlü ordulardan daha güçlü olmaktır. (Gölpınarlı, 2008: 407). İnsan, sadece et, kemik ve kandan ibaret su ve topraktan yaratılmış değil Allah’ın yarattığı yüce bir varlıktır. İnsan, mükellefiyeti olan Allah’ın emanetini yüklenmiş, meleklerden daha üstün ve Cenab-ı Allah’ın(cc). tecellisine ayna yüce bir varlıktır. (Yeniterzi, 2006: 19).

Haçlı Seferleri'yle binlerce Müslümanın kanını döken, şehirler yakıp yıkan Katolik Hıristiyanlara ve onların papazlarına karşı Mevlana'nın gösterdiği hoşgörü, onun sonsuz insan sevgisini ve hoşgörüsünü de göstermektedir. Zira Haçlıların kılıcı Müslümanların kanı ile boyanırken Mevlana'nın evinde Hıristiyan usta serbestçe çalışmaktadır (Sevgi, 2002: 444). Mevlana, “ bir Müslüman olarak pergel gibi bir ayağımla şeriat üstünde sağlamca durduğum halde diğer ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum” (Yağmur, 2004: 56). diyerek İslâm'ın o engin hoşgörü ve müsamaha anlayışını dile getirmektedir.

Mevlana, tasavvuf felsefesini tam olarak benimsemiş ve uygulamıştır. Hak ile halkı birbirinden ayırmıyordu. Halkı yani yaratılmış olanı, Hakk'ın yani Yaratan'ın bir belirtisi olarak kabul ediyordu. Ona göre, hakkı, halkta görüp onu sevmek gerekiyordu. Her şey Hakk'ın bir görünüşü olunca da ortada suçlu ve suçsuz, iyi ve kötü diye bir şey kalmıyordu. (Akşit, 1984: 747). İnsanda gizli bir öz vardır ve insanın huyları, nefsinin kötülükleri o öze perde olur. İnci, mücevher ne kadar kıymetli ve büyük olursa perdesi de o kadar büyük olur. Kötü davranışlar o öze o inciye perde olur. Bu perde ancak çalışmayla kalkar. Definenin üzerindeki yılanı bakıp aldanmamak definedeki kıymetli şeyleri görmek gerekir. (Gölpınarlı, 2008:109). Yaratılmış her insanda öz olduğuna göre insanın özü keşfedilmeli ve insanlara anlatılmalıdır. Öze inildiğinde bütün insanların eşit olduğu görülecektir. Zira özde kibir, haset, gurur gibi kötü hasletler olmayacaktır. İnsanda evrensel değerlerin yerleşmesinde özde, sözde ve davranışta birlik gerekir. Büyüklük şekilde değil manadadır. (Gölpınarlı, 1989:115).

Mevlana'nın yaşantısında hoşgörü ve diyalog anlayışının önemli bir yeri vardır. Mevlana, bir gün iki kişinin kavga ettiğini görür. Kavga edenlerden biri ötekine: “ bana bir söyle bin işitirsin” der. Mevlana bu kavgacı üslubu kullanan adama: “ Ne söyleyeceksen bana söyle, benimle kavga et. Bana bin söyle, benden bir bile işitmezsin.” Ortamı yatıştıran bu üslup karşısında adam hemen susar ve barışırlar. (Eflaki, 2001: 17).

Mevlana, dostluğun ve barışın temelini, insanların karşılıklı sevgisinde olduğunu söyler. Kötülüklerden arınmanın yolu yalnızca sevgidedir. Bir gün oğlu Veled'e “ Oğlum, düşmanın da seni sevmesini istiyorsan, kırk gün onun hayrını ve iyiliğini söyle. Göreceksin ki düşmanın senin en yakın dostun olacaktır. Çünkü gönülden dile, dilden de gönle yol vardır. Her şeyi her yaratığı sevmek, ruhu

olgunlaştırır, insana huzur verir. Bütün sevgilerin kapıları Allah sevgisiyle açılır. Bir insanın başkalarında kusur görmesi, ayıplaması, gerçekte kendi kusurunu görmesi demektir. İnsanın önce kendisindeki kin, kıskançlık, hırs, zalimlik gibi kötü huylarını görmesi, onlardan temizlenmesi gerekir ki başkalarını kınamaya hakkı bulunsun (Beytur, 2005: 133).

Mevlana, din ve mezhep ayırımı yapmadan herkesle görüşür, dinler. Söze başladı mı karşısındakini inandırır ve onu sağlam delillerle kendi tarafına çekmeyi başarır. Birçok Hıristiyan'ın onu dinledikten sonra Müslüman olduğu rivayet edilir. Bir gün görüştüğü bir papaza: “ Sen mi büyüsun yoksa sakalın mı?” diye sorması üzerine papaz çekinmeden cevap verir: “Ben sakalımdan yirmi yaş büyüğüm. ” Papazın bu cevabı üzerine Mevlana “ Senden yirmi yaş küçük sakalın ağarmış. Yazık değil mi sen hala karanlıklar içerisinde sin?”.” Mevlana'nın ne demek istediğini çok iyi anlayan papaz hemen Müslüman olur (Köprülü, 1999: 58).

Papazlar, Mevlana'nın Eflatun manastırında halka verdiği vaazları derin bir huşu içinde dinlemektedir. Mevlana Konya çarşısından geçerken bir papazla karşılaşır. Papaz Mevlana'yı görünce eğilerek selam verir. Mevlana papazın bu sıcak davranışına daha fazla eğilerek karşılık verir. Papaz doğrulunca bakar ki Mevlana, hala saygı duruşundadır. Bir süre görüşüp ayrılırlar. Biraz ilerledikten sonra Mevlana, yanındakilere “şükürler olsun Allah'a tevazuda da papazı yendik” (Eflaki, 2001: 297). der.

Mevlana, kendi çağında İslam'ı temsilin ve anlayışın merkezindedir. Tevazu ve mahviyetiyle; herkese kapısını açan engin hoşgörüsü, bakış açısıyla; farklı anlayışta olanların konumlarına göstermiş olduğu saygısıyla ve kendini önemsiz bir ambalaj içinde saklı tutup gerçek büyüklüğün ne olduğunu hâl diliyle ortaya koymasıyla asırları aydınlatan büyük bir mutasavvıftır. Bir gün bir papaz Mevlana'yı ziyarete gelir ve ayrılırken Mevlana'nın elini öpmek ister. Mevlâna daha önce davranır ve papazın elini öper. Elini öptüğü kişi hemen orada Mevlâna'nın eline ayağına kapanır ve “ Temsilcisi bu kadar mütevazı olan bir din mutlaka haktır. ” der ve Müslüman olur. (Gülen, 2010: 175). Mevlâna'nın bu hoşgörülü üslubunun Gayri Müslimlerin İslâm'a bakışını olumlu yönde etkilediği söylenebilir (Gülen, 2010: 188).

Anadolu'da şehir hayatı, Müslümanlarla Gayri Müslimleri kültürel bakımdan birbirine yaklaştırmış aradaki farkları azaltmıştı. Vefat ettiği zaman Konya'nın yalnızca

Müslümanları değil, Hıristiyanları ve Yahudileri de Mevlana'nın cenaze namazına iştirak etmişlerdi (Turan, 1971: 141).

Anadolu'nun sosyal yapısı yöneticileri etkilemiş ve Anadolu'da taassuptan uzak bir yönetim oluşmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin Melikşah Devri'nde dinler ve mezhepler üstü bir siyaset takip edilmiştir. Ermeni tarihçisi Mateos, Melikşah'ın Hıristiyanlara iyi davranması sonucu pek çok Hıristiyan'ın kendi isteğiyle Selçuklu idaresi altına girdiğini söyler. Hıristiyanlar, Bizans'ın zulümleri nedeniyle Türkleri kurtarıcı olarak kabul etmiştir. Ermeni ve Süryaniler'in Türk taraftarı olmaları üzerine Bizans İmparatoru Alexs, İstanbul'daki Ermeni ve Süryani kiliselerini yıktırır ve papazlarını kovar (Köprülü, 1999: 58).

Buna karşılık gerek Selçuklu Hükümdarları ve gerekse İlhanlı idaresi, dînî taassup hislerinden uzak hareket etmektedir. Özellikle Selçuklular, İslam dini istilzam etmesine rağmen nazari değil fiili olarak kendi menfaatini ve idaresini her şeyin üzerinde tutmuştur (Yağmur, 2004: 155). Bu nedenle Gayri Müslimler, din, dil, örf ve adetlerini korudukları için Selçuklu idaresine güven duymuşlardır. (Cahen, 1979: 203-214).

13. yüzyıl Anadolu Selçuklularının sosyo-politik açıdan en kötü dönemi olmakla birlikte, Anadolu'da mezheplerin, hatta dinlerin ve büyük sufilerin kaynaştığı bir dönemdir. Bu dönemde Anadolu'da görülen Moğol İstilasının Anadolu'daki bu kaynaşmada önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Zira Sultanların bile mevkillerini korumak amacıyla Moğollara sığındığı bu dönemde, Anadolu halkının, Allah adını fetihle yayma düşüncesi, Anadolu toplumuna heyecan ve canlılık vermiştir (Döğüş, 2009: 140).

İbn Arabî, Mevlana ve Yunus Emre gibi büyük sufilerin yaşadığı hayatı kavrayabilmek için sadece eserlerini incelemenin yetersiz olduğunu, yaşadıkları dönem Anadolu'nun siyasi, sosyal, ekonomik, dini ve kültürel yapısının da çok iyi tanınması gerektiğini ifade eder. İbn Arabî'nin "Bir zamanlar benim dinimden olmadığı için komşumu suçlardım. Ama şimdi kalbim bütün biçimlere açık; o artık ceylanlar için bir çayır, keşişler için bir manastır, putlar için bir Mabet, hacı için Kâbe, Tevrat levhaları ve Kur'an kitabıdır. Ben aşk dinini vazediyorum ve hangi dine yönelirse yönelsin bu din benim dinim ve imanımdır" sözleri bu dönem Anadolu'da halkın ve halkın teveccüh

ettiği din adamlarının farklı milletlere ve dinlere bakış açısını ifade etmesi açısından önem arz eder (Döğüş, 2009: 139).

Aynı yüzyılda Mevlana'nın “yetmiş iki millet sırrını bizden dinler. Biz bir perde ile yüzlerce ses çıkaran bir neyiz” ve Yunus Emre'nin “Bir dem varır mescitlere. Yüz sürer anda yirleri/ Bir dem varır deyre girer. İncil okur ruhban olur” mısraları da bu dönem Müslümanlarının Gayri Müslimlere bakış açılarını ve Anadolu'daki hoşgörü ve diyalog kültürünü daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır (Döğüş, 2009: 139).

Aslında bu yaklaşımlar Anadolu'da sevgi ve hoşgörü ortamının hazır olduğunu göstermekteydi. Ortamın ne kadar müsait olduğunu Mevlana'nın, “Hoş görme gözü her türlü ayıba karşı kördür. Hoş görmezlik bütün kötülükleri meydana çıkarır. Bir şeye olan sevgi insanı kör ve sağır yapar. Göz ayıpları görmeye başlayınca sevgi azalır. Merhametli bir anne kendi çocuğunun hiçbir şeyinden iğrenmez ve çekinmez” (Eflaki, 2001: 314) ifadelerinden de anlamak mümkündür. Anadolu, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir köprü görevi görmüştür. Müslümanların dünya ticaret yollarına açılmasını, ileri ve zengin bir ülke olmasını sağlamıştır. Selçukluların hoşgörü ve özgürlük ortamı sağlaması birçok Gayri Müslimi Selçuklulara bağlamıştır. 13. Yüzyılda yoğun bir şekilde Müslüman Türklerle Hıristiyan yerliler arasında müşterek kültür oluşmaya başlar. Günümüzde bile onların torunları yerli azınlıklar birçok bölgede huzurlu ve sakin bir hayat sürmektedir (Ocak, 2002: 446).

Kösedağ Savaşı (1243). sonrası Anadolu'da oluşan otorite boşluğu ve kargaşa ortamında Hacı Bektaş Velî de diğer tasavvuf ehilleri gibi topluma öncelikle insanın iç dünyanın temiz olması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Asıl olan özü yakalamaktır. Öz de dışta değil içte yer alır. Dış dünyanın temizliği iç dünyanın temiz olmasına bağlıdır. Bu nedenle her insan önce kendinden başlayarak sonra etrafındaki her türlü cahilliği, kötülüğü, kin, öfke, nefret, cimrilik ve kıskançlık gibi kötü hasletlerle mücadele etmelidir. Böyle bir gayret içinde olan insanın tutum ve davranışları zaten kendiliğinden yavaş yavaş belli bir düzene girecektir. Öncelikle kendi davranışlarına çeki düzen veren ve olgun bir insan haline gelen kişi etrafındakilere karşı da daha hassas ve dikkatli davranacaktır. Kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkalarına da yapmaktan uzak duracaktır (Turan, 2014:350).

Anadolu halkı, kendilerine rehberlik eden birçok mutasavvıf ve âlim mana erlerinin önderliğinde içine düştüğü her türlü sıkıntılı hallerden kurtulmasını bilmiş ve kendisine hoşgörü merkezinde emniyet ve huzur ortamını oluşturmuştur (Ayverdi, 1993: 74)

3. ÖRNEKLERİYLE OSMANLI HOŞGÖRÜ KÜLTÜRÜ

3.1. Kuruluş Dönemi Osmanlı Hoşgörüsü

Fernand Braudel, Osmanlıyı dışarıdan görüp incelemenin onu yarım görmek belki de tek taraflı incelemek anlamına geldiğini söyler. Osmanlı gücünün kavranabilmesi için ancak bu muhteşem makinenin içerden gözlenip incelenmesi gerekir (Armağan, 2007: 107).

Osmanlılar kendilerinden önce neşet eden Selçuklu mirası içerisinden oluşturulmuş bir devlettir. Bu nedenle yönetimde görüldüğü gibi toplum olarak da Selçuklu toplumsal ve kültürel değerlerinin bir uzantısıdır. Zira siyasi ve idari yapı değişmiş olsa da sosyal hayat tüm doğallığıyla devam etmektedir. Osmanlılar da Selçuklulardan devraldıkları kültürel mirası geliştirerek devam ettirmişlerdir (Döğüş, 1999: 129).

Osmanlıların kuruluş döneminden itibaren sosyal, kültürel, dini ve tasavvufi anlayışları incelendiğinde Avrupalıların ‘Pax Ottomana’ olarak adlandırdığı barış ve hoşgörü anlayışının varlığı daha yakından görülecektir. Bir özgürlükler ülkesi oluşturulurken Selçukluların örnek alındığını görmekteyiz (Döğüş, 1999: 126).

Osmanlılar, kendisinden önce Anadolu’ya egemen olan Selçuklular ve beyliklerle dini ve milli bağları bulunan bir devlettir. Kurulduğu dönem itibariyle dönemin siyasi ve sosyal yapılanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Köprülü, 1999: 41). Anadolu’da siyasi birliği yeniden sağlayabilmek için birbirleriyle mücadele eden Türk beyliklerinden biri olan Osmanlılar, Osman Gazi liderliğinde kısa zamanda bağımsız olarak hareket etmeyi başarmışlardır (Finkel, 207: 3).

Paul Wittek, Osmanlı Beyliği’nin kısa sürede güçlü bir devlet olmasında beyliği kuranların gaza düşüncesiyle hareket etmelerinin etkili olduğunu ifade eder. Osmanlı’nın kuruluş dönemi öncülerinin gaza fikrini benimsemeleri sahip oldukları dini inançlarını fethettikleri bölgelere taşımalarında önemli rol oynayacaktır. Özellikle gaza düşüncesi, bu düşüncüyü benimseyen diğer Anadolu beyliklerindeki insanların da desteğini almalarında etkili olmuştur. Fetihlere katılan gaziler, her zaman fethedilen bölgelerde inançlarının neşet etmesini arzulamışlardır. Fethedilen bölgelerde sağlam bir iskân ve istimalat siyaseti izlenmesi, Hıristiyan ve Musevilere karşı hoşgörülü bir yaklaşım sergilenmesi İslam’ın yeni alınan yerlerde hızla yayılmasına ve Müslüman olmayan unsurların Osmanlıya bağlılıklarının artmasına neden olmuştur (Kasımlı, 2008: 16).

Osmanlı fetihlerle elde ettiği Balkanlarda Orta Asya bakiyesi Türklerle de karşılaşmıştır. Milli ve kültürel değerlerini muhafaza etmeyi başaran bu topluluklar da hâkim bir devlet olarak karşılıklarına çıkan soydaşlarına yardım ederek Balkanlarda iskân siyasetinin uygulanmasında kolaylaştırıcı unsur olmuşlardır (Ayverdi, 1993: 180)

Osmanlı toplumunda hoşgörü ortamını ve hoşgörü kültürünü daha iyi kavrayabilmek için öncelikle Osmanlı devletinin izlediği siyaset ve Müslüman halkın farklı dinlere mensup unsurlarla ilişkileri iyi değerlendirilmelidir (Ercan, 1991: 371). Kuruluş döneminde Osmanlılar, gaza düşüncesinin bir gerekliliği olarak bilinçli ve düzenli bir istimâlet siyaseti uygulamaya çalışmıştır. Sözlükte “meylettirme, cezp etme, gönül alma” olarak tanımlanan istimâlet, Osmanlı yıllıklarında “halkı ve özellikle Müslüman olmayan tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü davranma, raiyyetperverlik” anlamlarında kullanılmıştır. Fetihlerle ele geçirilen bölgelerde halka iyi muamelede bulunma, onları koruyup kollama, can ve mal güvenliğini sağlama, kendi inançlarını özgürce yaşamalarını sağlama, vergi konusunda kolaylık sağlama gibi hususlar Osmanlı istimâletinin başlıca özellikleridir. Kur’an-ı Kerim’de Tövbe suresinde (Tövbe, 9: 60). “müellefe-i kulûb” olarak belirtilen istimâlet siyaseti Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran önemli etkenlerin başında gelmektedir. Osmanlılar Selçuklulardan aldıkları bu siyaseti kuruluş döneminden itibaren başarıyla uygulamıştır.

Müslüman olmayan unsurlara karşı kalplerini ısındırmak için izlenen istimâlet siyaseti, devletin verdiği resmi yazılarla belgelenerek halkın devlete güveni ve bağlılığı kazanılmaya çalışılmıştır. Daha önceki yaşamlarına nazaran daha emniyetli ve huzurlu bir hayat yaşamaya başlayan Hıristiyan unsurlar Osmanlı için bir sıkıntı oluşturmamış ve Osmanlıların fethettikleri bölgelerde daha uzun bir süre kalıcı olmalarında etkili olmuştur (www.islamansiklopedisi).

Aslında Osmanlıda hoşgörü kültürünün oluşumu Hazreti Peygamber(sav) ve Dört Halife dönemi uygulamalarının tabii bir sonucudur. İslam Devleti, fethedilen bölgelerde Müslüman olmayan halka Müslüman olma, cizye vermek şartıyla ait olduğu dini inancını yaşama ya da savaşmaları tercihini vermiştir. Gayri Müslimlerin İslam dinini benimsemeleri sahabeleri bir hayli sevindirmektedir. Fetihlerin yegâne gayesi insanlığa İslam dinin anlatılmasıdır. İslam’ın öncelikle gönüllerde kabulünü hedefleyen İslam ahlakının ve hukukunun tabii bir neticesi olarak hoşgörü politikası izlenilmesi kaçınılmazdır (www.os-ar.com.tr). Osmanlı yöneticileri, neşet ettikleri dönemlerden

itibaren Kur'an ve Hazreti Peygamber'in (sav) sünnetini merkeze alarak “ iyiliği emredip kötülüğü yasaklayarak” hareket etmişlerdir. Bu nedenle Manevi yönünü İslami terbiye ile süslemesini bilmiş Osmanlı devlet yöneticileri, asırlar boyu din, dil, ırk ayırımı yapmaksızın adaleti bütün bireylere eşit olarak uygulamaya çalışmış ve bunda da büyük oranda başarı elde etmiştir. Osmanlının bu tutumunda Kur'an-ı Kerim'in mücessem bir tezahürü olarak kabul edilen Peygamber Efendimizin (sav). örnek ahlakı etkili olmuş ve yöneticiler kendilerini, vazifelerini bu üstün Peygamber ahlakına göre değerlendirmiştir. Osmanlı Devlet yönetim anlayışı, sahip olduğu topraklarda dışlanmış, değer verilmemiş insanlara büyük hak ve özgürlükler vermiş, her zaman farklı unsurlarla bir arada uyum içerisinde yaşamının yollarını aramıştır (Uzunçarşılı, 1995: 182). Böylece ülkede oluşturduğu kendine ait özgün yönetim anlayışıyla birçok farklı unsuru bünyesinde barındırmasıyla birlikte nasıl yaşanabileceğinin istisna bir örneğini de göstermiştir (Karpat ve Yıldırım, 2012: 7-8).

Osmanlılar, İslam dünyasında liderlik ve koruyuculuk gibi bir rol üstlenmelerine rağmen Müslüman olmayanlarla ve azınlıklarla daha yakın ve daha sıcak ilişkilerde bulunmaktan geri kalmadılar. Hukuki, siyasi ve kültürel yapıyı koruyabilmek için farklı unsurların birlikte, uyum içerisinde bir arada yaşaması hususunda özellikle hassas davranmışlardır (Karpat ve Yıldırım, 2012: 7-8).

Osmanlının bu tutumu insani değerlere önem vermesi ile açıklanabileceği gibi mensubu bulunduğu İslam dininin gereği olarak da ifade edilebilir. Çünkü Osmanlılar, İslam dini anlayışına bağlı olarak dünyayı bir barış adası olarak görmüş ve ona göre davranmışlardır. Bu durum memlekette kalıcı bir barış ve huzurun sağlanmasında etkili olmuştur. Zira İslam inancında devlet başkanının bile dokunulmazlığı bulunamaz ve ülke kanunlarına tabii olması gerekir. Bu nedenle daha önceki Türk-İslâm Devletleri'nde olduğu gibi Osmanlılar, koydukları kanunlara halkın uymasını istedikleri gibi kendileri de uymaya dikkat etmişler; tebaasına hoşgörülü, toleranslı davranıp, onların inançlarına değer vermişlerdir. Ülkede Müslüman olsun ya da olmasın halkının fikri hür, vicdanı hür olması istenmiş; halkın canı, malı, namusu koruma altına alınmıştır (Karpat ve Yıldırım, 2012: 7-8).

Kuruluş döneminden itibaren izlenmiş olan fetih siyaseti neticesinde yönetim altına alınan farklı unsurlar idare edilirken siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki, kültürel ve dini açıdan İslam dini esaslarıyla birlikte daha önce yaşayan İslam Devletleri'nin

yönetim anlayışlarından da faydalandığı görülür. Sınırlarını genişlettikleri coğrafyalarda daha önceki İslam devletlerine göre daha hassas davranılmaya çalışılmıştır. Böylece bidayetten itibaren Gayri Müslim unsurların dini vecibelerini rahat bir şekilde yapabilecekleri siyasi, sosyal, dini ve kültürel bir hoşgörü ortamı oluşturulmuştur (Danişmend, 1971: 263).

Osmanlı İslam anlayışı tasavvuftan ayrı düşünülmemelidir. Zira tasavvufi bir renk taşıyan Osmanlı İslam anlayışı her dönemde engin bir hoşgörünün sembolü olmayı başarmıştır. Osmanlının adından söz ettirmeye başladığı dönemlerde faaliyet gösteren ve Abdâlan-ı Rum (Yesevîler, Kalenderîler, Haydarîler, Vefaîler), Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları Teşkilatı), Mevlevîyye, Halvetîyye, Kübrevîyye, ve Bektaşîler adıyla bilinen tarikatlar Anadolu'nun düşünce yapısının şekillenmesinde ve hoşgörü kültürünün oluşumunda aktif olarak görev almışlardır (Döğüş, 1999: 130)

Devletin kuruluşunda ve kısa sürede gelişmesinde, büyümesinde halk üzerinde etkisi yadsınamayacak kadar büyük olan Ahi Hasan ve Şeyh Edebalı gibi Ahi liderlerinin varlığını görmek gerekir (Ocak, 1997: 168). Osmanlının bir devlet olarak teşekkülünden hemen önce Ahi teşkilatı lideri Şeyh Edebalı'nın Osman beye söylediği nasihat niteliğindeki sözler Osmanlıda hoşgörü kültürünün oluşturulacağına habercisi gibidir:

"Ey Osmancık! Şimdi Beysin. Bundan sonra öfke bize, uysallık sana; gücenme bize gönül alma sana yakışır. Suçlama bize katlanma sana; geçimsiz olma, çatışma ve uyumsuz olma bize adil olma sana; kötü söz, yanlış anlama bize bağışlamak sana yakışır. Bundan böyle yanılığ bize, hoş görme sanadır. Ey oğul! Sabırlı ol. Hiçbir çiçek vaktinden önce açmamıştır. İnsanlara karşı yaşatma ideali taşırsan kuracağın devlet de yaşayabilir. Allah yar ve yardımcın olsun! " (www.osmanlldevleti.blogspot.com.tr).

Şeyh Edebalı'den aldığı nasihatleri dikkate alan Osman Gazi, döneminde Müslüman olmayan unsurlarla sıcak dostluk ilişkileri kurmayı başarmıştır. Bu samimi ve iyi ilişkiler sonucunda karşılıklı güven ortamı teessüs etmiştir. Yaz aylarında yaylak adını verdikleri yaylalara giderken eşyalarını Bilecik tekfuruna emanet etmesi bunun karşılığında yayla dönüşü tekfura hayvansal ürünler, halı, kilim gibi dokumalar hediye edilmesi oluşan karşılıklı güvenin neticesidir (Atsız, 1985: 22). Osman Gazi'nin, Bursa'nın fethi öncesinde yapılan kuşatma sırasında kale komutanından halka zulüm yapılmamasını, kötü davranılmamasını; halkın kalplerinin hoşnut tutulmasını ve

İslam'ın sevdirmesini istemesi de (Refik, 1995: 182). Edebali'nin öğütlerini dikkate aldığını gösterir.

Avrupalı tarihçi Hammer, Osman Gazi'nin yönetime geçtikten sonra bir Kadı görevlendirdiğini, sınırları içerisinde inanç ve milliyet farkı gözetmeden düzenin korunması yetkisini de Kadı adındaki görevliye verdiğini söyler (www.os-ar.com.tr). Karaman'lı Dursun Fakih adındaki kadı, Karacahisar'da imam olarak görevlendirilir. Osman Gazi, beylik sınırları içerisinde, sosyal hayatta ve pazarlarda din ve milliyet ayırımı yapılmaksızın düzeni korumadan da kadıyı sorumlu tutar. Osman Bey, bir pazar alış-verişinde Müslüman bir tüccar ile Bilecik Rum tekfuruna bağlı bir Hıristiyan arasında çıkan anlaşmazlıkta Hıristiyan tüccar lehine karar verir. Osman beyin bu hakkaniyetli ve adaletli tutumu kısa sürede Hıristiyanlar arasında Osmanlı hoşgörü ve adaletinin kalplerde yer etmeye başlamasında etkili olur (www.mehmetgormez.com).

Osman Gazi, ömrü boyunca adaletli davranmaya dikkat ettiği gibi kendisinden sonra yönetimi devralacak oğlu Orhan Gazi'den de devlet yönetiminde adaleti elden bırakmamasını istemiştir.

“.... Ey oğul! Senden gittiğim yoldan gitmeni, her zaman raiyetindeki Müslümanları ve sana tabi olanları korumanı istiyorum. Her zaman kul hakkını gözetmeni istiyorum. Adaletli ve insafî asla elden bırakma. Her zaman zulümle mücadele et. Yaptığın işlerde sadece Allah'tan (cc). yardım iste. Halkını düşman saldırılarına ve zulme karşı koru ve herkese hak ettiği şekilde davran!.”(www.osmanli700.gen.tr).

Osman Gazi'nin vasiyeti yüzyıllarca devam edecek olan genel ilkeleri nasihat diliyle ifade etmesi yönüyle önem arz eden bir belge niteliği taşır. Neşri ve Aşıkpaşazade gibi ilk Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde Osman Gazi'nin vefat etmeden önce oğlu Orhan Gazi'ye verdiği öğüt, 17. Yüzyılda Hoca Sadeddin Efendi tarafından Tacü't- Tevarih'te şiirsel bir anlatımla ifade edilmiştir

“Osman Gazi'nin Vasiyeti (sadeleştirilmiş şekli).

Ama budur vasiyetim güzelce kulak tut

Bundan böyle dünya mihnetini sen de unut

Dileğim bu, ey devlet ve ikbalin sahibi

Kaptırmasın asla zulmün yoluna kendini

Adaletle eyle gel bu dünyayı âbad

Edilmelisin Rum ülkesinde daima yâd
Cihad uğruna harca emeklerini, durma
Gaza töresinden adımı unutturma
Bilginlere eksiksiz eyle saygını tamam
Şeriatın hükmü böylelikle bulsun nizam
Bir bilginin adını nerede duymuş olsan
Sevgini, ilgini göstermelisin ona sen
Malla asker çokluğu seni mağrur etmesin
Şeriat ehli de kapından uzak düşmesin
Bil ki nizamdır esası şahlığın hem aslı
Kanuna aykırı işlerde olma hevesli
Dileğimiz inan Allah'ın dinidir bizim
Gittiğimiz yol da doğruluk yoludur bizim
Yoksa sadece mihnetle kuru kavga değil
Tek cihanda padişahlık etmek dava değil
Dinin zaferiydi âlemde hep maksat sana
Amacıma sarılmak elbet yaraşır sana
Padişah olan kişi ihsana kulak asmaz
Saltanat etmek sözü onu pek umursatmaz
Gece gündüz halkı, toplumu korumaya bak
Dilersen Rabbinin lütfu sana yakın olmak''(Armağan, 2007: 357-59).

Orhan Gazi, toplumda ve sosyal hayatta hoşgörü kültürünün oluşturulması ve yerleştirilmesi gerekliliğine yürekten inandığı için halkın içerisindeki kılcallara yani tarikatlara önem verdiği gibi ahi teşkilatına da özel bir önem vermeye çalışmıştır (Karpat ve Yıldırım, 2012: 67).

Âşık Paşazâde, Orhan Gâzî'nin oğlu Süleyman Paşa'nın Taraklı Yenicesi'ne vardığında hiç zorlanmadan bölgeyi ele geçirdiğini, Osmanlı hoşgörüsü ve adaleti neticesinde birçok bölgenin keşke daha önce gelip bizleri yönetiminiz altına alsaydınız şeklinde duygularını dile getirdiğini anlatır (www.tdvia.org).

Tarihçi Gibbons, Osmanlıyı sevmediği halde Osmanlının özgürlüğü ilke edindiğini belirtir. Osman ve Orhan Gazi, Hıristiyan halkı din değiştirme hususunda zorlamamıştır. Şayet en küçük bir zorlama olsaydı Rum kilisesi nefes alırdı ve Osmanlı yeni mühtediler kazanamazdı (Gibbons, 1998: 13-67). Yine bu hususta farklı unsurlar arasında evlilikler yapılması ve Hanefi mezhebi hukukunun da etkisinden bahsetmemiz de gerekir. Selçuklularda görüldüğü gibi Osmanlılarda da farklı unsurlar, cemaatler arasında evlilikler oldukça yaygındır ve bu durum da hoşgörü kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır. Halkın lideri konumundaki ve örnek alacağı kişilerin yaptığı/yapacağı evlilikler toplumun birlikte yaşamaya katkılarının artmasında etkili olmuştur. Bu hususta en önemli evliliklerin başında Orhan Bey ile Bizans İmparatoru Kantakuzen'in (1347-1354). kızı Theodora'nın evliliği gelir. Zira Orhan Bey'le evlilik yaptığı halde Theodora, din değiştirmemiş ve ömrünü Hıristiyan olarak devam ettirmiştir. Yöneticilerin yaptığı böyle önemli evliliklerin yanında halkın da din ayırımı gözetmeksizin yaptığı/yapacağı evliliklerin Osmanlı toplumunda hoşgörü ve uyum ortamının oluşmasına büyük katkıları olmuştur (Karpat ve Yıldırım, 2012: 69-70).

1355'te Selanik başpiskoposu Gregory Palamas, Osmanlılara esir düşmüştü. Gregory, Osmanlıda ağırlandığı dönemlerde Anadolu'da Hıristiyan ve Müslümanların huzur ve hoşgörü ortamında birlikte yaşadıklarına şahit olur. Kilisesine yazdığı mektupta Müslüman Osmanlı hükümdarı ve din âlimleri ile uzlaşma ve hoşgörü içerisinde rahatlıkla tartışabildiğini ve kendisine çok ilgi alaka gösterildiğini anlatır. Zira Orhan Gazi'nin yakınında sadece Gregory Palas değil ihtida etmiş birçok Hıristiyan ve Yahudi âlimi de bulunmaktaydı (Döğüş, 1999: 131).

Osmanlıların Orhan Gazi döneminden itibaren İznik ve Bursa gibi şehirlerde medreseler kurduğu görülür. Eğitime önem verildiğinin önemli bir göstergesi olan bu eğitim kurumlarında Mevlana, Muhyiddin-i Arabî ve Sadreddin-i Konevî gibi öne çıkmış bilginlerin görüş ve düşüncelerini devam ettiren müderrisler görev almıştır. Bu müderrisler sayesinde Selçuklu din anlayışı ve hoşgörüsünün bu bilginler sayesinde Osmanlıya geçtiği söylenebilir (Witteck, 1985: 54-55).

Selçuklularda çözüme döneminden hemen önce yaşadığı coğrafyada 'en çok küfre giren şeyh' olarak adlandırılan Muhyiddin-i Arabî'nin (1165-1240) yeni geldiği Anadolu coğrafyasında 'şeyh-i ekber' ünvanıyla anılmaya başladığı görülür. Osmanlıya bakan yönüyle Orhan Gazi döneminden itibaren açılan medreselerde görev alan Davud-

i Kayseri, Taceddin-i Kürdi, Molla Fenari gibi birçok müderris İbni Arabî'nin öğrencileri olup onun görüş ve düşüncelerini Anadolu'da rahatlıkla yaymışlardır. Bunun neticesinde XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Muhyiddin-i Arabî düşüncesi etkisinde bir tasavvuf anlayışının geliştiği görülür (İpşirli, 1997: 420). Anadolu'da uygulanan iskân siyaseti neticesinde tesirleri giderek artan âlim, şeyh ve dervişler Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar döneminde hem merkezi hem de taşra yönetimleri ile sıkı ilişki içerisine girmişlerdir. Buna bağlı olarak kolay bir şekilde vakıf teşkilatından yararlanıp hareket ve etki alanlarını genişletmeyi başarmışlardır. Bu nedenle yaygın olarak görülen her tarikatın toplumun en üst tabakasından en alt tabakasına kadar mensubu ya da sempatanları bulunmaktaydı. Geniş kitlelere etkili bir şekilde nüfuz edebilen bu sosyal oluşumların varlığının doğal bir sonucu olarak toplumda birlikte yaşama kültürü gelişmiştir (Ocak, 1999: 120).

Murat Hüdavendigâr döneminde Savoie Kontu Amadee, Gelibolu kalesini ele geçirdiği zaman Osmanlıya karşı değil dindaşları olan Bulgarlara karşı zulüm ve şiddet uygulamış ve kalelerini ellerinden almıştı. Diğer Hıristiyan topluluklara da aynı zulüm ve işkenceyi uygulayan Latin Haçlılarının bu tutumu Roma kilisesine olan nefreti daha da artırmıştır. Bu nedenle Patrik, hiçbir zaman Katolik kilisesiyle birleşme düşüncesine sıcak bakmadı. Zira Katolik kilisesi, günden güne eriyen itibarını kurtarmak için Ortodoks inancını yok etme yolunda her türlü faaliyeti destekliyordu. Örneğin Roma kilisesi ayinlerini reddeden Giritliler katliama tabi tutulmuştu. Bu katliam Papa tarafından desteklenecek ve Venedik yöneticisine Papa tarafından iltifat dolu bir mektup gönderilecekti. Mektupta Doğu Hıristiyanlığının izlerini silmek için Osmanlı istilasının bile desteklenebileceği anlatılıyordu. Zira onlar için Osmanlı sadece bir düşmandı. Ortodoks Rumlar ise düşmandan daha beterdi. Osmanlı kin beslemez ama Rumlar Katoliklerden nefret ederdi. Kiliseler ve mezhepler arası bu çatışma hali ve çekememezlik de zulme maruz kalan Ortodoksları Osmanlı yönetimine girmeye teşvik etmiştir (Ayverdi, 1993: 185-6).

Bizans'lı tarihçi Khalkokondylas, Sultan Murat Hüdavendigâr Han'ın kendisine itaat edenlere ve hizmetinde bulunanlara inanç ayırımı gözetmeksizin müsamahalı ve cömert davrandığını, aleyhinde olsa bile verdiği sözleri her zaman yerine getirmede hassasiyet gösterdiğini ifade eder ([www. mynet. com](http://www.mynet.com)). Bu hassasiyete bağlı olarak yönetim altına alınan şehirlerde yaşayan Hıristiyan milletlerde en küçük bir

memnuniyetsizlik görülmemiştir. Bu nedenle Avrupalı devletlerin neredeyse tamamına yakınının katıldığı Haçlı Seferlerine Osmanlı yönetimi altına giren Hıristiyan unsurlar ilgi göstermemiştir (Döğüş, 1999: 126).

Haçlı seferlerinde kendi dindaşlarına karşı ilgisiz kalan Anadolu'daki Hıristiyan halk, Bizans'ın baskı ve zulümlerinden yorulmuştu. Bu durum ağır vergiler altında ezilen Hıristiyan halkın hoşgörülü ve adil Osmanlı yönetimini arzulamasında rol oynamıştır. Zira Osmanlılar, bu erken dönemde kendilerine sığınan ve yönetimleri altına giren inanç yönüyle farklı olan unsurları uzun bir zaman vergiden muaf tutmuş, sonraları ise onlardan Bizans'ta ödedikleri vergilerden daha az bir miktarda vergi almıştır. Bu durum yönetim altına alınan yeni yerlerde halkın hızlı bir şekilde Osmanlı yönetimini benimsemesinde ve toplumda hoşgörü kültürünün oluşumunda ve gelişiminde etkili olmuştur (Köprülü, 2002: 283).

Söğüt ve Domaniç'te küçük bir aşiret iken izlediği akıllı ve dirayetli siyaset sayesinde kısa sürede topraklarını hızla büyütmeyi başarabilen Osmanlılar, sınırlarını - gaza ve cihat anlayışı doğrultusunda- daima batı yönünde Bizans aleyhinde genişletmeyi düşünmüştür. Anadolu, Balkanlar ve Bizans'ın siyasi çalkantı(lar) içerisinde olması işlerini büyük ölçüde kolaylaştıran etkenlerden olmuştur. Özellikle Osman Gazi döneminden itibaren fetihlerde izlenen iskân ve istimâlat siyasetinin farklı unsurların kısa sürede Osmanlı yönetimini benimsemelerinde katkısı vardır. Osmanlıların gerek kendi topraklarında gerekse yeni fethedilen topraklarda farklı inançlara farklı milletlere ve farklı kültürlere uyguladığı hoşgörü politikası kısa sürede toplumda barış ve huzurun yerleşmesine neden olmuştur.

İslam dininin 'Dinde zorlama yoktur' ayeti gereği üzere Osmanlılar, yönetimi altına aldıkları etnik unsurları inanç ve yaşantılarında özgür bırakmıştır. Bir Türk atasözü olan 'Zorla güzellik olmaz' ifadesi de dinde zorlama yapılmadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu bakış açısı Osmanlıların farklı unsurlara karşı hassasiyetlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Osmanlıya ait arşiv belgeleri, Şer'iyye Sicilleri ve her türlü belge ve bilgi bu konuda Osmanlıyı destekler niteliktedir (www.os-ar.com.tr).

Hoşgörü kültürü, Osmanlılarda yüzeysel olmayıp devlet yapısında kılcallara kadar işlenmiş bir olgudur. Selçukluların oluşumuna ve gelişimine önemli katkıları bulunan hoşgörü kültürünün Osmanlılarda yerleşmesinde bir ahlak haline gelmesinde

Orhan Bey döneminden itibaren kurulan medreselerin, vakıfların etkisi kadar farklı unsurların, farklı dinlere inanan farklı kültürlerin de katkısı vardır. Bu bağlamda hoşgörü kültürünün toplumun bütün katmanlarına yayılmasında tekke, zaviye, lonca gibi kurumların ve din âlimlerinin rolü büyüktür. Çünkü Hanefi mezhebi kökenli Osmanlı yasaları ülkede farklı unsurların yaşadığı bölgelere ve şartlara göre uyarlanmaya ve esnek tutulmaya çalışılmıştır. Bütün bu etkenler Osmanlının erken dönemi olarak da adlandırılan kuruluş döneminden itibaren hoşgörü kültürüne ve kültürel çeşitliliğe neden olmuştur (Karpaz ve Yıldırım, 2012: 71).

Geleneklerden oluşturulan örfî kanunlarla İslam dini esaslarını bünyesinde barındıran şer'î kanunların daha hassas ve daha esnek kullanılması ve yargıya takdir hakkı verilmesi Osmanlıda şer'î hukukun daha esnek uygulanmasında etkili olmuştur (Sağlam, 1996: 361).

Devlet yönetiminde ve hukuki anlamdaki bu esnekliğin Osmanlıda çok renkli bir mozaik oluşumuna katkısı olmuştur. Zaten Huntington'un 'medeniyetler çatışması' tezine karşı çıkanların özellikle 'Osmanlı Mozaığı'ni öne sürdükleri görülür. Osmanlı Mozaığı, birçok devlet ve milletin düşündüğü fakat gerçekleştirmede zorlandığı hatta uzun soluklu gerçekleştiremedikleri bir husustur. Osmanlılar, özünü İslam dininden aldıkları hoşgörü kültürünü her hangi bir ayırım ya da adaletsizlik yapmaksızın Yahudi ve Hıristiyanlara başarıyla uygulamışlardır. İncil'de Müslümanların haklarının korunmasına ait her hangi bir husus olmadığı, Müslümanların ve Hıristiyan olmayanların çoğu zaman mağdur olduğu bilindiği halde Osmanlılar İslam dininin benimsediği ve kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere insanlara dil-din-ırk ayırımı yapılmaksızın hoşgörü ve müsamaha ile yaklaşmışlardır (Karpaz ve Yıldırım, 2012: 80-82).

Teşekkül etmeye başlamalarından itibaren hoşgörü ve müsamaha dayalı bir yönetim anlayışını benimseyen Osmanlılarda, sınırların genişlemesiyle ülke içerisinde barınmaya başlayan farklı etnik gruplar yüz yıllar boyu hoşgörü ve müsamaha anlayışı çerçevesinde yönetilmeye çalışılmıştır. Din-mezhep ve etnik açıdan birçok farklılığa sahip Osmanlılar, üç kıtaya hükmetmesine rağmen vatandaşlarının farklı din, dil, ırk, mezhep gibi ihtiyaçlarını adaletle karşılamasını bilmiştir. Ülkede yaşayan Hıristiyan ve Yahudiler Müslümanlar gibi özgür halktan kabul edilmiştir. Bu nedenle gayri Müslimlerin ibadethaneleri devlet tarafından koruma altına alınmıştır. Her türlü mal-

mülk edinebilen gayri Müslimler hiçbir zaman rencide edici davranışlara tabi tutulmamış ve kendi içlerinde her türlü örgütlenebilmişlerdir (www.os-ar.com.tr).

Osmanlıda Müslüman olsun ya da olmasın farklı unsurlar arasında asla bir ayırma gidilmemiş hepsiyle eşit şekilde ilgilenilmeye çalışılmıştır. Osmanlının kuruluş döneminden itibaren oluşturmaya başladığı dini hoşgörü kültürünün arkasında İslam âlimlerinin, dini eğitim veren medreselerin ve tarikatların önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Zira Osmanlılar bidayetinden itibaren mana önderlerini dikkate alıp onların tavsiye ve rehberliklerinden istifade etmenin yollarını aramıştır (Karpaz ve Yıldırım, 2012: 62-64).

Avrupalı tarihçiler Osmanlının Balkanlardaki fetihlerinden bahsederken Hıristiyan unsurların Osmanlıları desteklediğini ve Osmanlılar lehine hareket ettiklerini anlatırlar. Neden olarak da Osmanlıdaki adalet ve hoşgörüye atıfta bulunurlar. Ancak bu tespit doğru olmakla birlikte nedeni belli olmamış durum olarak boşlukta kalırsa bir milletin geleceğinde tek başına etkili olamaz. Çünkü yönetim olarak sosyal bir olgunluk ve basiret ile desteklenmeyen bir adalet ve hoşgörü engellenmeye ve kaybolmaya mahkûmdur. Osmanlıların Hıristiyanlar tarafından desteklenmesinde yalnızca adil olmaları etkili olmamıştır. Fethedilen topraklarda sosyal düzen, barış, emniyet gibi politikadaki bilinçli ve akıllı siyaseti de etkili olmuştur (Ayverdi, 1993: 190)

Âlimlerin tavsiyelerini dikkate alan devlet yöneticilerinin bulunması ve günümüzde ‘ortak akıl’ olarak adlandırılan istişare ile hareket edilmesi Osmanlının uzun ömürlü olmasında ve sağlam bir hâkimiyet kurmasında büyük rol oynamıştır. Devlet anlayışında ve sosyal yapılanmasında gücünü dini ölçü ve hassasiyetten alan Osmanlılar idareleri altına giren farklı unsurların inançlarına dokunmamışlar üstelik bu unsurları her çeşit baskılara karşı korumaya çalışmışlardır. Bu nedenle dost düşman herkes özellikle de Batılı bilim adamlarının Osmanlı hoşgürüsünden derinden etkilendikleri görülür. Örneğin batılı bir bilim adamı olarak öne çıkan Brockelman, Hıristiyanların Osmanlının ait olduğu dini hoşgörü sayesinde yok olmaktan kurtulduğunu ifade eder (www.os-ar.com.tr).

3.2. İstanbul’un Fethi ve Sonrası Osmanlı Hoşgürüsü

Osmanlılarda Müslüman olmayan unsurlara karşı hoşgörülü ve hakperest bir tavır sergilenmesi İstanbul’un fethiyle apayrı bir döneme girilmesine neden olmuştur. Ülkede yaşayan ve zimmî olarak adlandırılan Gayri Müslimler Osmanlı hoşgörü ve

adaletinin koruması altına alınmıştır. İstanbul kuşatması sırasında Bizanslıları “Kardinal külâhı görmektense Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederiz” şeklinde düşündüren şüphesiz Osmanlı hoşgörü ve müsamaha anlayışıdır (Danişmend, 1971: 263).

Fatih Sultan Mehmet tarafından fetihten sonra İstanbul’da yaşayan Hıristiyanlara verilen birtakım haklar, teminatlar Osmanlı yönetimi altında bulunan farklı inançlara ve farklı kültürlerle bağlı insanların barış içerisinde birlikte yaşamalarını sağlamaya yönelik olmuştur (www.os-ar.com.tr). Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı dinlere mensup vatandaşlar Osmanlı hoşgörü ve adaletinden azami derecede istifade edebilmişlerdir. Osmanlı’nın bu tutumu, farklı milletlerin Osmanlı yönetimi altına girmelerini hızlandırmıştır. Bizans İmparatorluğu yöneticisi Notaras’ın "Bizans'ta Kardinal külâhı görmektense Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederim" şeklindeki sözü Osmanlı adalet ve hoşgörüsünün niteliğini anlatması açısından önemlidir.

Aslında İstanbul’un fethi Bizans halkı arasında büyük bir endişe ve korkuya sebep olmuştur. Osmanlı yönetiminin kendilerine şiddet ve baskı uygulayacağını düşünen Bizans halkının bir kısmı kaçmış bir kısmı da Ayasofya’da toplanmıştır. Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya’da toplanan Hıristiyanlara hoşgörülü ve adaletli davranmıştır. Bizans halkı Osmanlı yönetiminde hiçbir şekilde sıkıntı yaşamadan yaşamlarını devam ettirebileceklerdir. Bizans halkına dini açıdan asla baskı uygulanmamış herkesin dinini rahatça yaşayabileceği bir ortam oluşturulmuştur. Ayrıca Osmanlı sarayında Müslüman bilginler gibi Hıristiyan bilginlerin de fikirlerine değer verilmiş ve yeri geldiğinde onların fikirlerinden de istifade edilme yoluna gidilmiştir (www.tarihim.org.tr).

Böylece daha önce Bizans yönetimi altında ağır vergilerle ezilen, birçok hak mahrumiyeti yaşayan Gayri Müslimler için Fatih döneminden itibaren yeni bir idari, hukuki ve dini dönem başlamıştır. Osmanlılar, Müslüman olmayan unsurların dini yaşantılarına ve ibadetlerine müdahale etmemiş yalnızca din adamlarının görevlerinin kendi gözetimleri altında olmasını istemiştir. Bunun sonucunda ülkede yaşayan etnik unsurlar kendi dini ve hukuki inanç ekseninde rahatça ve özgürce yaşayabileceklerdir (Demirağ, 2002: 17).

İstanbul’un fethinden hemen sonra önce Rumlar ve ardından hemen Ermeniler özerk cemaatler şeklinde bir araya getirilmiş başlarına bizzat Fatih tarafından patrik görevlendirilmiş ve Hıristiyan Rumlara geniş hak ve özgürlükler tanınmıştır

(Akgündüz, 2000: 359). Artık herkes evinde rahatça yaşayabilecek ve herkesin can, mal ve namusu güvence altına alınmıştır. İsteyen kendi inanç, örf ve adetlerine göre istediği gibi yaşayabilecektir. Çünkü Fatih Sultan Mehmet, yayımladığı fermanla Ortodoks Kilisesi'ne tanıdığı haklarda; kiliselerin camiye dönüştürülmeyeceğini, düğün ve cenaze törenlerine karışılmayacağını, Paskalya bayramının bütün ayinleriyle birlikte kutlanabileceğini ifade etmiştir:

“Yegâne yardımcımız yalnız Yüce Allah'tır. Ben ki Osmanlı hükümdarı Sultan Mehmet Hân'ım. Cümle âlem bilsin. Ülkemde Rahiplere ve kiliselere asla zorluk çıkarılmasın. Hıristiyan halkım ibadetlerini rahat bir şekilde yapabilsinler. Bizi bilmeyip ülkemizden gidenler gelip yeniden huzur ve emniyet içerisinde kiliselerine yerleşebilirler. Halkımdan hiç kimse asla onları rahatsız etmesin ve onları incitmesin! Canlarına, mallarına ve kiliselerine asla zarar verilmesin! Onlar emrimi dinledikleri müddetçe yeri göğü yaratan Allah(cc). hakkı için, yedi Mushaf hakkı için, ulu Peygamberimiz hakkı için, yüz yirmi dört bin peygamberler hakkı için ve kuşandığım kılıç hakkı için bu yazılanlara hiçbir birey muhalefet edemez.” (www.tarihim.org).

İdari alanda bir dahi, savaş alanlarında büyük bir savaşı, ilim dünyasında sözü dinlenen Fatih Sultan Mehmet iç dünyasında da bir gönül eridir. Onun en az kararlılığı kadar engin bir hoşgörü sahibi olduğu görülür. Zira Fatih, fetih gerçekleştikten sonra öncelikli olarak İstanbul'da yaşayan Ortodoksların din adamlarını kendi oylarıyla belirlemelerini sağlamış ve Yorgo Skolarios olarak bilinen Gennadios Patrik seçilmiştir.

Osmanlı'yı özellikle de Fatih'i sevmediğini her fırsatta dile getiren Alman tarihçi Franz Babinger: "Fetih sonrası hükümdar Gennadios'un huzuruna gelmesini istedi. Ona beklemediği şekilde ilgi göstererek yemek ikram etti. Ona bir de asa hediye etti. Onu beraberindeki devlet adamlarıyla birlikte avluya kadar uğurladı. Gennadios, Hükümdar'ın hediye ettiği bir ata binerek Haâriyyûn Kilisesi'ne gitti. Fatih Sultan Mehmet, Gennadios'a resmi bir belge verdi. Bu belgede kimsenin onu rahatsız edemeyeceği anlatılmaktaydı. O, rahatsız edilmeden, düşmanla uğraşmadan, emrindeki piskoposlarla birlikte vergiden de muaf olarak rahat bir şekilde yaşayacaktı.

Tarihçi Brockelmann: “Osmanlılar, fetihleri gerçekleştirirken isteselerdi Hıristiyanlığı tamamen ortadan kaldırabilirdi. Fakat onlar ait oldukları İslam dinine uygun davrandılar. Bu nedenle Fatih Sultan Mehmet, tıpkı dedeleri gibi hoşgörü ve adalet yolunu seçmiştir. Ortodoks Rum ruhani sınıfının medeni hukuk alanındaki kaza

hakkını tanımak suretiyle Hıristiyanlar üzerindeki kilise nüfuzunu bile artırmıştır. ”der ([www. tarihim. org. tr](http://www.tarihim.org.tr)).

Osmanlılar böyle bir uygulama ile İstanbul'daki Rum Patrikhanesini hem yönetim hem de koruma altına almıştır. Ayrıca farklı mezhep mensubu Ermeniler için de Patriklik oluşturulması (Kenanoğlu, 2004: 32). ülke içinde Ermenilerin de kendilerini rahatta ve huzurlu bir ortamda hissetmelerinde ve Osmanlılara bağlılıklarının artmasında etkili olmuştur.

Osmanlılar İslam dinini yaşarken dünyayı bir barış adası olarak görmüş ve ona göre davranmışlardır. Bu da memlekette kalıcı bir barış ve huzurun sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Zira İslam inancında devlet başkanı bile olsa ülke kanunlarına tabii olması gerekir. Devlet başkanı kanunlarla korunmuş değildir ve dokunulmazlıkları yoktur. Fatih Sultan Mehmet dönemindeki Hıristiyan Rum ustanın padişaha karşı açtığı davayı kazanması bu hususta verilecek öne çıkan örneklerdendir. İslam hukuku Müslüman olmayanların her türlü hakkını güvence altına almıştır. İslam dini, dini ve sosyal alanda herkesin inandığı dinin ölçüleri çerçevesinde kendi mahkemelerinde yargılanmaları gerektiğini savunur. Osmanlı da inançlarının gereğini yerine getirirken hassas davranmaya çalışmıştır.

Peygamberimiz (sav) döneminde başlayan bu hassasiyeti Osmanlılar, idaresi altında bulunan gayri Müslim unsurlara insan hakları açısından her türlü önemi vererek sürdürmeye çalışmıştır. Müslüman olsun ya da olmasın halkının fikri hür vicdanı hür olmasını istemiş canını, malını, namusunu koruma altına almıştır ([www. os-ar. com. tr](http://www.os-ar.com.tr)).

Galata bölgesi, fetihten hemen sonra Fatih'in verdiği ahitname ile Osmanlı idaresine geçmeyi kabul eder. Bu sözleşme niteliğindeki fermanla yani Fatih Sultan Mehmet'in yeminiyle Hıristiyan halka can ve mal teminatı verilir (İnalçık, 2010: 195).

Galata'da yaşayan Cenevizlilere verilen emannameler, Osmanlı Devleti'nin din ve ırk farklılığını esas alan temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanmasında kullanılmadığını gösterir. Zira Osmanlılar semt pazarlarını kurarken bile azınlıkların dini günlerine dikkat etmeye çalışmıştır ([www. os-ar. com. tr](http://www.os-ar.com.tr)).

Fatih Sultan Mehmet'in 1463'te papazlara gönderdiği fermanında: "Hiç kimsenin kilisesine ve ibadetlerine karışılmayacaktır. Herkes güven ve emniyet içerisinde evinde barkında yaşamaya devam edebilir. Şayet korkarak başka diyarlara göç edenler varsa

onlar da ÷lkemizde kimsenin asla incitilmeyeceğinin farkında olunması gerekir. İnanđığım Allah(cc). hakkı için, Kur-an hakkı için, peygamberimiz hakkı için, 124 bin peygamber hakkı için, kuşandığım kılıç hakkı için hiç kimse fermanımıza karşı gelmeye.”([www. tarihim. org. tr](http://www.tarihim.org.tr)). der ve mektup gönderdiği Sırp Kralı Brankoviç’e Osmanlıya itaat etmeleri durumunda her caminin yanına bir kilise inşa edeceğini ve herkesin özgürce ibadetlerini yerine getirebileceğini ifade eder (Akgündüz, 2000: 359).

Osmanlı yönetimine karşı önyargılı davranan Sırp kralı Brankoviç, öncelikle Macar İmparatoru'na bir mektup yazar ve Katolik Macarlara bağlanmak istediklerini fakat Ortodoks kiliseleri hakkında ne düşündüklerini sorar. Ortodoks Kiliselerin yıkılacağı cevabını alması üzerine Sırp kralı Brankoviç, Osmanlı ile temasa geçer. Fatih Sultan Mehmet'in Sırp kralı Brankoviç verdiği cevap engin Osmanlı hoşgörüsünü anlamamız açısından önemlidir.

“Herkes kendi yaratıcısına kendi ibadethanelerinde özgürce ibadet eder. ”

Fatihden itibaren İstanbul'da hafta sonları hem çan hem de Allahuekber seslerinin duyulması ve camilerin yanında kilise inşasına müsaade edilmesi ([www. tarihim. org. tr](http://www.tarihim.org.tr)). Osmanlı hoşgörü ve adaletinin açık bir tezahürüdür.

Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde 1477'de bir nüfus sayımı yapılır. İstanbul'da nüfus 16 bin 324 olarak tespit edilir. Tespit edilen nüfusun 14 bin 803'ü İstanbul'da, 1521'i Galata'da yaşamaktadır. Nüfusun 8951'i Müslüman, 3151'i Rum Ortodoks, 1647'si Yahudi, 372'si İstanbul Ermenisi, 348'i Karaman Ermeni ve Rumları, 267'sini Kefeliler, 31'ini ise Çingeneler oluşturmaktadır. Yine nüfus sayımının yapıldığı bu yıl 535Müslümanın yaşadığı Galata'da 592 Rum- Ortodoks'un yaşadığı tespit edilmiştir. Rum-Ortodoks nüfusun Müslüman-Türk nüfusundan fazla olması Osmanlı hoşgörüsünün tarihi göstergelerindedir (Pala, 2009: 2).

Bosna'nın fethinden sonra bölgedeki yerli halkın dini özgürlüklerine dokunulmamış, can ve mal emniyeti sağlanmışır. Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'daki Latin papazlar için yayımladığı fermanda bölgede yaşayan halka her türlü can ve mal güvenliği sağlanacağı ayrıca dinlerini özgürce ve rahatça yaşayabilecekleri anlatılmaktadır (Akgündüz, 2000: 358).

1478 yılında Bosnalı rahipler için yayımlanan fermanda şu ifadelere yer verilir:

“Ben, Sultan Mehmet Han, Bosnalı rahiplere lütufta bulunup şu hususları buyurdum: Söz konusu rahipler kendi kiliselerinde ibadet etsinler ve imparatorluğumda korkusuzca yaşasınlar. Ne vezirlerimden ne de halkımdan hiç kimse size zarar vermeyecektir.” (Karpat ve Yıldırım, 2012: 222).

Osmanlıyı çekici kılan devletinin üç kıtaya hükmetmesi veya geniş toprakları elinde bulundurması değildir. Özellikle yönetimi altında farklı millet ve unsurları barındırması ve adalet ve hoşgörü ile yönetebilmesidir. Osmanlı bünyesinde farklı din ve milletlere ait önemsenecek miktarda bir nüfus yoğunluğu bulunmaktaydı. Osmanlıların Müslüman olmayan unsurlara uyguladığı adaletli ve hoşgörülü yönetim anlayışı Rumeli ve Balkanlarda kısa sürede yayılmalarında ve İstanbul’un fethinden sonra da bölgede kalıcı olmalarında etkili olmuştur. II. Beyazıt döneminde 1492’de İspanya’da baskılardan kaçan Yahudilere sahip çıkılması ve onlara Osmanlı ülkesinde rahat ve huzur ortamında bir hayat sunulması ülkede Müslüman olmayan halkın devlete olan bağlılığının artmasında etkili olmuştur. Dönemin padişahı II. Bayezid’in ‘dünyanın neresinde olursa olsun zulme uğrayan herkese ülkemin kapıları açıktır’ şeklindeki yaklaşımı; Almanya, Fransa, Rusya ve Polonya’da zulme uğrayan Yahudilerin de Osmanlıyı sığınacak bir liman olarak görmelerine neden olmuştur (Sağlam, 1996: 362).

Osmanlıyı çekici kılan devletinin üç kıtaya hükmetmesi veya geniş toprakları elinde bulundurması değildir. Özellikle yönetimi altında farklı millet ve unsurları barındırması ve adalet ve hoşgörü ile yönetebilmesidir. Osmanlı bünyesinde farklı din ve milletlere ait önemsenecek miktarda bir nüfus yoğunluğu bulunmaktaydı. Osmanlıların Müslüman olmayan unsurlara uyguladığı adaletli ve hoşgörülü yönetim anlayışı Rumeli ve Balkanlarda kısa sürede yayılmalarında ve bölgede kalıcı olmalarında etkili olmuştur. II. Beyazıt döneminde İspanya’da baskılardan kaçan Yahudilere sahip çıkılması ve onlara Osmanlı ülkesinde rahat ve huzur ortamında bir hayat sunulması ülkede Müslüman olmayan halkın devlete olan bağlılığının artmasında etkili olmuştur (www.tarihim.org.tr).

Günümüze kadar gelen tarihi vesikalarda Osmanlı yöneticilerinin yönetimleri altına aldıkları topraklarda yaşayan halkı koruduklarını ve onlar için sağlam bir hak ve adalet ahlakı uyguladıklarını göstermektedir (Karpat ve Yıldırım, 2012: 222).

Osmanlı Devleti’nde Müslüman olmayan halk, haraç ve cizye gibi dini bazı uygulamaların dışında Müslüman halka verilen bütün hak ve özgürlüklere sahipti.

Osmanlılar, İslam merkezli bir anlayışla hareket ettiği için Müslüman olmayanların din ve vicdan özgürlüğüne dokunmadılar. Zira Kur'an-ı Kerim hiç kimsenin zorla İslam dinini kabul etmesini hoş karşılamaz. Hoşgörü ve müsamaha, Osmanlı Devlet politikasının karakteristik özelliğidir.

Osmanlının engin hoşgörüsü gayri Müslimlerin her türlü teşkilatlanmalarında ve zenginleşmelerinde etkili olmuştur. Osmanlının baskıcı bir tavır sergilememesi gayri Müslimlerin din, dil ve milliyetlerini korumalarında belirleyici olmuştur (www.tarihim.org.tr). Osmanlının bu engin hoşgörü anlayışını Alman Türkolog F. Grese, “Gerçek şudur ki, Batı’da kilise, başka inançtakilere karşı oldukça katı ve müsamahasız davranırken, Müslümanlar kendi ülkelerindeki gayri Müslimlere tam bir hoşgörü ve müsamaha gösteriyorlardı. Bu durum kimsenin inkâr edemeyeceği kadar açık bir gerçektir. İslamiyet bu yönüyle ne kadar övülse yine de azdır. İslam hukukunun Gayri Müslimlere karşı müsamahalı tutumu, Türkler tarafından da uygulanır Gayri Müslimler için şartlar, kimi zaman Müslümanların şartlarından bile daha iyi olmuştur” şeklinde görüş bildirir (Sayar, 2002: 38).

Arnavutluk Defteri isimli çalışmasında Halil İnalcık, gayri Müslimlerin nitelikli olanlarının en yüksek görevlere bile getirildiklerini anlatılır. Osmanlı’da devlet başkanlığı, sadrazamlık, valilik, sancak beyliği dışında Müslüman olmayanlara her türlü devlet görevleri verilmiştir (www.tarihim.org.tr).

Osmanlı Devleti’nde birlikte yaşama kültürüne zemin hazırlayan etkenlerden biri de adaletin hassas bir şekilde teessüs edilmeye çalışılmasıdır. Padişahlar, adaletin arzu edilen ve istenen şekilde gerçekleşebilmesi için adaletli davranmayan veya devlet otoritesini kötüye kullanan idarecileri çıkardıkları kanunnamelerle engellemeye çalışmıştır. Hedef her zaman halkın devletinden razı olabileceği bir sistemin gerçekleştirilmesi olmuştur.

Kanuni döneminde Belgrat’ta Semendire Beyi Gazi Bâli Bey’e gönderilen ferman oldukça dikkat çekicidir. Padişah, yayımladığı bu fermanla “halkın kendisine Allah’ın bir emaneti olduğunu, sancak beylerinin ve diğer devlet görevlilerin haksızlık yapmalarını zulüm sayacağını ve emre itaatsizlikte bulunanların cezalandırılacağını” söyler (www.osmanli700.gen.tr).

Kur-an’ı Kerim’de Nisa Suresi 135. ayette adaletli davranmanın önem ve ehemmiyetine vurgu yapılır ve adaletten asla vazgeçilmemesi salık verilir.

“Ey iman edenler! Kendiniz, anne ve babanız ve yakınlarınız aleyhinde dahi olsa Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) ister zengin ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp heva(tutku)larınıza uymayın.” (www.kuranmeali.org).

1519 tarihli tahrir defterlerinde İspanya ve Portekiz'den kovulan, Osmanlı hoşgörüsüne sığınan Yahudilerin kayıtları da bulunmaktadır. Osmanlı devletine sığınan Katalan cemaatine ait 29, Portekiz cemaatine ait 45, Alman cemaatine ait 8, İspanya cemaatine ait 42 hanenin Edirne'ye yerleştirildiği belgelenmiştir (www.tarihim.org.tr).

İngiliz tarihçi F. Downey, Büyük Türk, Muhteşem Süleyman isimli eserinde birçok Hıristiyan'ın adaleti ağır ve aksak olan devletlerini terk edip Osmanlı ülkesine sığındıklarını ifade eder (www.mynet.com.tr).

Avrupalı tarihçi Richard Peters: ‘Türkler, yüzyıllar boyunca birçok milleti yönettiler. Fakat yönettikleri milletlerin benliklerini kaybetmeleri için kesinlikle çaba sarf etmediler. Onlara özgürlük verdiler ve kültürlerini yaşatmalarına yardımcı olmuşlardır.’ diyerek Osmanlıların hoşgörü ve adaletini tasdik etmiştir (www.mynet.com.tr).

Osmanlıda Müslüman halk, Müslüman olmayan halkın haklarına saygı göstermiştir. Bunun ihlal edildiği tespit edildiğinde devlet, kanuni olarak gereği ne ise yapmasını bilmiştir. 1564'te Çorum havalisinde halka haksızlık ve zulüm yaptığı tespit edilen ve yetkilerini aşan Veled isimli sipahi İstanbul'da kürek cezası ile cezalandırılmıştır. Yine 1565'te Sivas Divriği'de zimmîlere haksızlık ettikleri ve fazla para tahsil ettikleri anlaşıldığında Müslüman iki sipahinin ellerinden tumarları geri alınmıştır. Trabzonlu Ermenilerin şikâyetleri dikkate alınmış, kilise ve okullarında ayin yapmaları, çocuklarını okutabilmeleri konusunda gereken hassasiyet gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan halk, haraç ve cizye gibi dini bazı uygulamaların dışında Müslüman halka verilen bütün hak ve özgürlüklere sahipti. Osmanlılar, İslam merkezli bir anlayışla hareket ettiği için Müslüman olmayanların din ve vicdan özgürlüğüne dokunmadılar. Zira Kur'an-ı Kerim hiç kimsenin zorla İslam dinini kabul etmesini hoş karşılamaz. Hoşgörü ve müsamaha, Osmanlı Devlet politikasının karakteristik özelliğidir.

Kemahlı Rahib Grigor, 1595-1640 yılları arasında Sultan I. Ahmet'ten bahsederken onun barışı seven, şefkatli, merhametli, dindar ve Hıristiyanlara karşı kalbinin sevgi dolu olduğunu ifade eder. Yine Müslüman olmayan birçok farklı etnik grubun Kanuni Sultan Süleyman döneminde emniyet içerisinde yaşadığı, bazı sorumluluklar karşılığında onlara arazi sahibi olma hakkı bile verildiğinden bahseder (www.tarihim.org.tr).

Tarihçi Raphaela Lewis, Osmanlıların, gayri Müslimlere karşı uygulamalarını şu ifadelerle anlatır:

“Osmanlı yönetimi, vergilerini düzenli ödeyen ve tahrik edici hareketlerde bulunmayan Gayri Müslimlere her zaman iyi davranmıştır. Bu yaklaşım Müslümanlar için de aynen geçerlidir. Bir Müslüman da vergisini vermez veya Gayri Müslim birisine hakarete bulunur ve onu rencide ederse aynı şekilde cezalandırılırdı. Osmanlı Devleti, tebaasındaki Müslümanların olduğu kadar Gayri Müslimlerin de refah seviyesini yüksek tutmayı amaçlamıştır. Hıristiyan halkın ibadetlerini rahatça yapabilmeleri için Pazar gününe denk gelen semt pazarını başka güne alarak onların mağduriyetlerini gidermeye çalışmıştır. 1807 yılına ait bir arşiv belgesinde Hıristiyanlık inancına mensup din görevlilerinin kendi dinlerine mensup kişiler arasında faaliyet yapabileceği, ülkeyi serbest bir şekilde dolaşarak sadaka toplayabileceği vurgulanır. Üstelik bu insanlardan vergi de alınmayacağı belirtilir. Osmanlı Devleti, halkının en küçük bir ferdini bile din ayırımı gözetmeksizin inançlarında serbest bırakma yolunu seçmiştir. Müslüman halk da gayri Müslimlerin hak ve hukuklarına azami derecede riayet etmeye çalışmıştır (www.tarihim.org.tr).

Sultan II. Mahmut 1837'de Şumnu'da halka yaptığı konuşmada Rum, Ermeni, Yahudi ve Müslümanların Allah'ın kulu ve kendisinin tebaası olduğunu ifade eder. Ödeyecekleri vergilerin emniyetleri ve daha iyi yaşamaları için gerekli olduğunu anlatır.

“Siz Rumlar, siz Ermeniler ve siz Yahudiler hepiniz Müslümanlar gibi Allah'ın kulu ve benim halkımsınız. Dinleriniz farklı olsa da hepiniz devlet kanunlarının ve irade-i şahanemin himayesindediniz. Üzerinize düşen vergileri ödeyin. Bilirsiniz ki ödediğiniz vergiler sizlerin daha huzurlu yaşaması ve daha fazla refah ve emniyet içinde yaşamanız içindir.”

Bu konuşma metninden de anlaşıldığı üzere Osmanlı'nın siyasi hâkimiyet sahası içerisinde bulunan tebaanın güvenliği ve hukukunun korunması esastır. Her iki ilkenin

gerçekleşmesi bir tarafta barışı mümkün kılıyor, diğer tarafta hoşgörülü davranmayı sağlıyordu (www.os-ar.com.tr).

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda ise gayri Müslimlerin her türlü can, mal, namus gibi haklarının güvence altına alındığı daha açık bir şekilde anlatılmıştır.

Osmanlı Padişahları, Kudüs'te görev alan patriklere ve Tûr-i Sînâ piskoposlarına daha önce Hz. Ömer ve Salâhaddin Eyyûbî tarafından verilen hakları ferman yayınlarak aynen uygulamaya çalışmıştır. Osmanlı, bünyesinde yaşayan Müslüman olmayan halkı Müslüman olmaları hususunda hiçbir zaman zorlamamıştır. Yüzyıllardır Osmanlı hâkimiyetinde kalan Balkanlarda dil ve din açısından farklılığını devam ettiren milletler bunun en güzel örneğidir. Osmanlının adaletli ve hoşgörülü anlayışı ile milletler kendi kültürlerini, örf-adetlerini ve dini inançlarını sürdürebilmişlerdir.

Osmanlının uzun ömürlü olmasında ve sağlam bir hâkimiyet kurmasında hoşgörü ve müsamaha anlayışının katkısı büyüktür. Zira Osmanlılar, devlet anlayışında ve sosyal yapılanmasında dini ölçüleri esas almıştır. Osmanlılar idareleri altına giren farklı unsurların inançlarına dokunmamışlar üstelik bu unsurları her çeşit baskılara karşı korumaya çalışmışlardır.

Osmanlıya mülteci olarak sığınanlar da Osmanlının sahiplenme duygusundan, engin hoşgürüsünden ve adaletinden istifade etmiştir. 1848 ihtilâli sonrası yaptıkları bağımsızlık mücadelesini kaybeden Macar ve Leh milliyetçiler Rus ve Avusturya baskısından kaçmış ve Osmanlıya sığınmıştır. Osmanlı Rusya ve Avusturya'ya karşı ne kadar zorda kalsa da mültecileri misafir olarak görmüş ve iade etmemiştir. Bu anlayışın karşılığı mültecilerin İslam'ı benimseyerek Osmanlı hizmetine girmeleri şeklinde tezahür etmiştir (<http://www.belgelerlegercektarih.wordpress.com>).

Osmanlılar sadece kendi ülkesindeki farklı unsurlara iyi davranmakla kalmamış ülkesine gelen ya da sığınan farklı dinlere mensup din adamlarına da hoşgörülü ve müsamahalı davranmıştır. Bosna'da Latin papazlara yayınladığı fermanla dinlerini rahatça yaşayabilecekleri ve kiliselerinin Osmanlının koruma ve güvencesi altında olduğu ifade edilmiştir. Kiliselere sığınanların ya da Osmanlı sınırları içerisinde yaşayanların emniyet ve güven altında olduğu belirtilmiştir. Osmanlı arşivleri ve mahkeme kararlarının yazıldığı şer'iyye sicilleri Osmanlının engin hoşgürüsünün sınırsız örnekleriyle doludur (www.tarihim.org.tr).

3.3. Hoşgörü Merkezinde Vatandaşlık ve Aidiyet Kavramı

Osmanlıda fetihlerle ele geçirilen bölgelerde farklı inançları olan farklı unsurların her birine ‘millet’ ve bu şekilde ortaya konulan sisteme de ‘millet sistemi’ adı verilmiştir (Karpat ve Yıldırım, 2012: 220). Gerçek cemiyetler ancak milletlerdir ve cemiyetler birden bire millet haline gelemeyiz. Cemiyetler de bir insan gibi çocukluk, çiraklık devrelerinden geçer ve ‘millet’ haline gelir (Gökalp, 2004: 82).

Millet sistemiyle Osmanlıda halkın devlete aidiyetinin artırılması ve vatandaşlık duygusunun geliştirmesi hedeflenmiştir. Osmanlının minimum müdahalesinin olduğu sistem olarak da adlandırılan ‘millet sistemi’ ilk defa Fatih döneminden itibaren Balkanlarda farklı etnik grupların bir arada uyum içerisinde yaşayabilmeleri için kullanılmıştır. Bu sistem sayesinde Müslüman olmayan unsurlar sosyal yaşamlarında ve dini inançlarında özgürce yaşayabilmeyi, kültürlerini devam ettirmeyi ve kendi içlerinden seçtikleri liderleri ile idari ve hukuki açıdan özerk bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeyi başarmışlardır (Karpat ve Yıldırım, 2012: 220). ‘Millet sistemi’, Müslüman olmayan unsurların gelenek ve hukuklarını korumalarına yardımcı olmuştur. Çünkü gayri Müslim liderler Osmanlı Padişahlarına doğrudan rapor verebilmekteydiler (Karpat ve Yıldırım, 2012: 221).

Patrik ve Hahambaşının kendi teşkilatları içinde kendilerine bağlı olan din görevlilerini ve cemaat bireylerini cezalandırma yetkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte patrik ve hahambaşı, Osmanlı Devleti’nde padişah dâhil herkesin uymak zorunda olduğu şer’i ve örfi hukuk kuralları ile kanunnamelere aykırı hareket edemezlerdi (Özbilgen, 2011: 143). ‘Millet sistemi’nin öne çıkan en belirgin yanı farklı dini inançları olan halkın hukuki açıdan bir mağduriyet yaşamamaları, inançlarını özgürce ve rahat bir şekilde yaşayabilmeleridir. Osmanlı Devleti’nde kendi içlerinde bir ‘millet’ olarak adlandırılan her unsur başlarındaki dini liderleri(patrik, haham, metropolit). ile sosyal ve dini hayatlarını özgürce ve serbestçe yaşayabilmişlerdir. Bu milletler savaş zamanlarında emniyet ve güvenliklerinin sağlanması karşılığında yalnızca ‘cizye’ vermişler, can ve malları güvence altına alınmış, yüzyıllarca huzur içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Dini inanç farklılığına dayanan millet sistemi nedeni ile Müslümanlarla Müslüman olmayan unsurlar arasında ilişkiler çok sık görülmemektedir. Fakat hem devlet anlayışının hem de halkın İslam dinini merkeze alarak hoşgörülü bir tutum

sergilemesi İslam dininin gayri Müslimler arasında ilgi görmesine neden olmuştur (Ercan, 1991: 371-391). Osmanlı Devleti'nin, devlet yönetiminde hoşgörölü ve adil bir yönetim sergilemesi öncelikle İslam dininin kutsal kitabı ve ana kaynağı Kur'an-ı Kerim ayetlerine dayanmaktadır. "Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun hüküm vermenizi emreder. Allah bununla size ne de güzel öğüt veriyor. !Şüphesiz Allah emanetleri ehline(sahiplerine) teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalette hükmetmenizi emrediyor. Bununla Allah size ne güzel öğüt veriyor!. Doğrusu Allah işitendir, görendir." (Nisa, 4: 58-61).

Osmanlı aidiyeti, bir ırkın üstün diğerlerinin azınlık kabul edildiğı ulus-devlet anlayışı değildir. Osmanlıda dini, dili ve ırkı ne olursa olsun halk, padişahların çocukları kabul edilmiştir. Bir babanın çocukları arasında ayırım yapmaması gibi Osmanlı halkı da kanun önünde eşit kabul edilmiştir. Osmanlıda vatandaşlık düşüncesi azınlık hakları yönüyle çağdaş devletlerden daha ileri bir seviyededir. Osmanlı vatandaşları inanç ayırımı yapılmaksızın hukuki olarak eşit kabul edilmiştir. Yalnızca Müslüman olmayanlara devlet dairelerine girebilmeleri ve memur olabilmeleri hakkı Tanzimat döneminde genişletilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman olsun ya da olmasın Osmanlı yönetimini benimseyen herkes vatandaş olarak kabul edilmiştir. Vatandaşlık yönüyle devlet ile halk arasında hukuki bir ilişki vardır. Osmanlı, inandığı dinin hassasiyetleri gereğı -bir şekilde- göçlerle Osmanlı toprağına gelenlere vatandaşlık statüsü vermiştir. Osmanlıya -çeşitli nedenlerle- sığınan Avrupalı Hıristiyan mülteciler de bu vatandaşlık hakkından yararlanmışlardır (www.belgelerlegercektarih.wordpress.com). Millet anlayışı ise dinî cemaatlerin etkisinde gelişmiştir. Müslümanlar, Ortodokslar Hıristiyanlar ve Yahudiler kendilerine ait kültür birikimlerini rahatça yaşayabilmişlerdir. Osmanlı Devleti, Müslüman olmayan unsurların rahat bir şekilde sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetlerde bulunmalarını; kendilerine ait eğitim-öğretim yapabilmelerini ve dini hayatlarını özgürce yaşayabilmelerini sağlamıştı. İslami referansa bağılı olarak oluşan bu sivil hayatın yanında, devlete ait yönetim ilişkilerinde örfî hukuktan yararlanmıştı.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan unsurlara en geniş manada dini hayatlarını rahatça yaşayabilme özgürlüğü tanınmıştır. Hıristiyanlarda Protestanlık mezhebi kurucusu Martin Luther'in: " Keşke Türkler gelse ve Almanya'da da âdil bir yönetim oluşturabilse!" şeklinde düşünmesi Osmanlıdaki dini alandaki özgürlük

ortamının güzelliğini ifade etmesi açısından önemlidir. Avrupa'da azınlıkların yaşadığı sıkıntıları yakından gören İslam düşmanlığı ile tanınan Voltaire bile Osmanlı hoşgörüsünü tasdik etmiştir:

"Osmanlılarda farklı dinlere mensup farklı milletler rahat ve huzur içinde yaşamaktadır. İstanbul'da yaşayan Rumlar güven içinde yaşamaktadır. Tarih kaynakları bu milletlerin memnuniyetsizliğinden ya da isyanlarından hiç söz etmiyor. Demek ki, Osmanlı Devleti kendi dinlerinden olmayan unsurlara tam bir özgürlük ve adalet ortamı oluşturmuştur. "

Fatih Sultan Mehmet dönemindeki Hıristiyan Rum ustanın padişaha karşı açtığı davayı kazanması bu hususta verilecek örneklerdendir. İslam hukuku Müslüman olmayanların her türlü hakkını güvence altına almıştır. İslam dini, dini ve sosyal alanda herkesin inandığı dinin ölçüleri çerçevesinde kendi mahkemelerinde yargılanmaları gerektiğini savunur. Osmanlı da inandığı dinin gereği ne ise onu yerine getirmeye çalışmıştır (www.tarihim.org.tr).

Osmanlı halkı arasında -Müslüman olsun ya da olmasın- davalarda ayırım yaptığına dair istatistiksel bir çalışma yapılmasa da Divan-ı Hümayun'a gönderilen ve kayıt altına alınmış şikâyetlere de rastlanmamaktadır. Hayim Gerber, Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasındaki anlaşmazlıklarda zengin ve güçlüye karşı zayıfın ve erkeklere karşı kadınların büyük oranda (%75). davaları kazandıklarından bahseder. Gerçekten de Osmanlı adil bir yargı sistemi oluşturabilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Örneğin Papaz ve Hahamların mahkemelerini yerelde değil Divan-ı Hümayun'da görmeye çalışmıştır (Karpat ve Yıldırım, 2012: 174-175).

İspanya'da Yahudilerin zulme uğraması üzerine Sultan II. Bâyezid bir "kanun" çıkartmış ve Yahudileri Osmanlı ülkesine rahat bir şekilde yaşayabilecekleri bir ortama yerleştirmiştir. Osmanlı Şer'iyeye sicilleri, Piskopos Mukataa Kalemî Defterleri, Gayri Müslim cemaatlere ait devlet defterleri ve Hıristiyan azınlıkların özel arşiv belgelerinde Osmanlı hoşgörüsünü anlatan birçok örnek olay vardır. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'da her şehirde her dönemde Müslüman olmayan unsurların haklarının korunduğu; onların can ve mallarının güvence altına alındığı görülür.

Örneğin 18. yüzyılda Konya'da Şer'iyeye sicilleri incelendiğinde Gayri Müslimlerin özel mülkiyet haklarının korunduğu ve haksızlığa uğradıkları zaman Şer'i mahkemelerde haklarını aradıkları görülür. Bu hak arayışı, bir Hıristiyan'ın başka bir

Hıristiyan'la ilgili olduğu gibi bir Hıristiyan'ın bir Müslüman'la ilgili hak arayışı da olabilir. Böylece, insan hak ve özgürlükleri ve mülkiyet güvencesi hususunda Gayri Müslimler Müslümanlarla iç içe rahat bir yaşam kalitesi yakalamışlardır. Osmanlıda 16. yy ile 19. Yy arası 'Osmanlı barışı' olarak adlandırılmıştır. Osmanlı'nın hoşgörülü ve toleranslı tutumu günümüz toplumlarına örnek bir birlikte yaşama modeli olarak gösterilebilir (Karpat ve Yıldırım, 2012: 45).

Almanlar, 1620'de Çekler'i egemenlikleri altına aldıkları zaman Çek kültürünü ve çek dilini unutturabilmek için kütüphaneleri yakıp 40 bin kadar aydını yurt dışına sürer. Böyle bir uygulamayı görünce yüzyıllarca Osmanlı yönetiminde bulunan ve Osmanlıdan ayrıldıktan sonra bile dillerini konuşabilen ve kültürlerini devam ettiren milletlerin varlığı Osmanlı'nın daha rahat anlaşılmasını sağlayacaktır (Armağan, 2007: 143).

Ancak I. Meşrutiyet'in ilanı ile 'din, dil, ırk ayırımı gözetilmeksizin herkesin eşit vatandaş kabul edilmesi' anlayışı Modern Osmanlılık fikrini ortaya çıkarmıştır. Ancak Meclise giren vekillerin çoğunluğunun yerel cemaat liderlerinden oluşması asırlardır huzur içerisinde yaşayan Müslümanları ve Gayri Müslimlerin dini farklılıklarını keskinleştirmiştir. 1878 Berlin Anlaşması'yla Balkanlarda Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığını kazanması Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki ayrılığı daha da artırmıştır. Zira 1878 Berlin Anlaşmasıyla buldukları yerden göçmek zorunda kalanların gittikleri ülkelerin yönetimlerine karşı husumetlerinin arttığı görülmektedir (Karpat ve Yıldırım, 2012: 45).

Osmanlı'nın 600 yıl yaşamasında her dinden, inançtan ve ırktan insanlar için geçerli olan hoşgörü ve adalet anlayışının önemli bir katkısı vardır. İnsanların hoşgörülü ve adaletli bir ortamda yaşamalarını hedefleyen Kur-an ahlakıdır. Zira bu üstün ahlak, "sadece haktan ve doğrulardan yana olmayı ve katıksız bir adaleti" emretmektedir.

Osmanlı Devleti, ilk padişah Osman Bey'den itibaren yönetimde bulunan padişahlar döneminde özellikle Fatih Sultan Mehmet, II. Beyazıt, Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahların hoşgörülü ve adil yönetimleri ile tüm insanlığa örnek bir yönetim anlayışı sergilemişlerdir. Osmanlı sınırları içerisinde her dinden her inançtan insanlar bir arada emniyet ve huzur içinde bir yaşam sürmüşlerdir. Osmanlı'nın yönetim anlamında bünyesindeki farklı unsurlara pozitif bir yaklaşım sergilemesi Osmanlı ülkesi dışında yaşayan birçok milletin mücadeleye girmeden Osmanlı yönetimini

arzulamasında etkili olmuştur. İngiliz tarihçi F. Downey ‘Büyük Türk, Muhteşem Süleyman’ isimli eserinde adaleti ağır ve kararsız olan Hıristiyan memleketlerinden birçok insanın Osmanlı yönetimini tercih ettiğinden bahseder ([www. tarihim.org.tr](http://www.tarihim.org.tr)).

Bugün 19. yüzyılın sonuna kadar 400-500 yıl gibi uzun bir zaman Osmanlı yönetiminde bulunan Sırp, Rum, Bulgar ve Arnavutların bağımsızlıklarını elde ettikleri zaman kendi din, dil ve kültürlerini korumuş olduklarını görmekteyiz. Bu hususta Üstat Necip Fazıl Kısakürek’in yaşamış olduğu örnek çok dikkat çekicidir. Cezayirli bir genç Osmanlıyı sömürgecilikle suçlamaktadır. Necip Fazıl, gence: “Eğer Osmanlılar iddia ettiğiniz gibi sömürgeci olsaydı Fransızca olarak değil bizleri Türkçe olarak suçlardınız!”. ”(Karpat ve Yıldırım, 2012: 176).

Osmanlı, İslam dininin hassasiyetlerini dikkate alarak her dinden insanın huzurlu bir şekilde yaşayabildiği yegâne bir ortam oluşturmuştur. Kuruluştan itibaren fetihlerle ele geçen Rumeli bölgesinde yaşayan Müslüman olmayan halk, dini inançlarını ve sosyal yaşamlarını -hiçbir müdahale olmaksızın- kendi gelenek ve göreneklerine göre yaşamaya devam etmiştir ([www. tarihim. org. tr](http://www.tarihim.org.tr)).

Fuat Köprülü, Anadolu’nun önce Selçukluların ve daha sonra Osmanlıların, Orta Asya’dan getirdikleri milli ve manevi değerlerle batıdan aldıkları değerlerin bir sentezi olduğunu ifade eder (Köprülü: 1999: 110). Türklerin Selçuklular ve Osmanlılar döneminde oluşturdukları medeniyetin sınırlarına ulaşmak geçmişimizi öğrenmek adına ne kadar önemli ise geleceğin teşekkül edilmesi adına da o kadar önemlidir. Mazinin altın sayfalarında keşfedilmeyi bekleyen bu saklı gerçekler, tozlu raflarda miadını doldurmuş sahipsiz bir şekilde bekletilmeyi hak etmiyor. Geleceğin sağlam temelleri geçmişte yaşanmış tecrübeler üzerine inşa edilmelidir. Zira milletimiz için gelecek adına doğru bir yol tayin edebilmek ve söylenecek en güzel sözler tarihimizin gizli hazineleri arasında saklıdır (Ayverdi, 2010: 7-8).

İslam’ı kabulünden itibaren Türk yönetimleri halkına sevgi ve şefkati esirgememeye özen göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda -Müslüman olsun ya da olmasın- Türk olmayan halkına karşı ılımlı ve hoşgörülü bir siyaset izleyen Osmanlı yönetimi yaşadığı zaman diliminde barışın teessüsü adına önemli bir rol üstlenmiştir. Günümüzde Osmanlıdan ayrılan coğrafyaların içine düştüğü sıkıntılar Osmanlı uygulamalarının romantizmde öte bir gerçekliğe dayandığını göstermektedir (Karpat ve Yıldırım, 2012: 176).

Avrupalı tarihçi Richard Peters'in "Osmanlılar farklı etnik unsurları yüzyıllar boyunca yönetimleri altında tuttıkları halde onları asla asimile etme yoluna gitmemiştir. Aksine din ve vicdan hürriyeti tanıyarak onların kendi kültürlerini yaşatmalarına önem vermişlerdir. " şeklindeki görüşü Osmanlının hoşgörü ve adaletinin farklı milletler üzerindeki etkilerini öğrenmemiz açısından önemlidir. Zira bunun neticesinde tabii bir sonuç olarak şartları pek de zorlamayan 'birlikte yaşama kültürü' oluşmuştur (www.tarihim.org.tr).

Osmanlı padişahları düşünüldüğü gibi her zaman dilediğini yapabilen despot bir anlayışa sahip olmayıp düzen içerisinde sistemli bir şekilde başka güç ve kuvvetlerce yetkileri kısıtlanmıştır (Armağan, 2007: 145). Bu kısıtlamalarla birlikte Osmanlı hükümdarlarının İslam dininin genel ahlak kaide ve kurallarına hassasiyetle uymaya çalışması sosyal hayat içerisinde hiçbir şekilde din, dil, ırk ve etnik kimlik açısından ayırım yaşanmamasına ve böylece birbirlerini anlayabilen kaynaşmış bir toplum oluşmasına neden olmuştur (www.os-ar.com.tr).

Osmanlı toplumundaki bireyler kendilerini bir meslek sahibi olmalarından önce imanları için yaşayan prensip ve akıl sahibi bir Müslüman olarak görmüştür. Böylece Osmanlı toplumu yaptığı her işini bir ibadet neşvesi içerisinde yapmaya çalışmıştır. Osmanlı gücünün dayandığı temel esasları ifade eden bu ruh ve bu terbiyenin kaynağı tasavvuf anlayışı ve Hakk'ın hatırının âli tutulmasıdır (Ayverdi, 1993: 174)

Yaşadığı dönemlerin süper gücü olarak değerlendirilen Osmanlılar özellikle 15. ve 18. Yüzyıllar arasında hâkim oldukları geniş coğrafyalarda dünya barışını sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlı barışı olarak adlandırılan bu dönem için Batılılar, 'Pax Ottomana' tabirini kullanmışlardır (www.sizinti.com.tr). Hoşgörü ve adaleti içselleştirmiş Osmanlılar ezilen ve sömürülen milletler için yeniden hayata tutunmaya bir umut bir şık olmuştur. Dinlerini ve kültürlerini yaşayabilen ve kendi dilleriyle konuşabilen farklı ırklar ve farklı milletler Osmanlı sınırları içerisinde altı asır varlıklarını sorunsuz bir şekilde devam ettirmişlerdir. Bu toplumsal huzurun, birlik ve beraberliğin öncelikli kaynağı hiç şüphesiz ülkede uygulanan adalet ve hoşgörü ilkesidir. Bu adalet ve hoşgörü merkezinde edindikleri imtiyazlarla Yahudi, Ermeni ve Rum gibi azınlıklar ülkedeki Müslüman Türklere göre daha ayrıcalıklı bir hayat yaşamışlardır (Döğüş, 1999: 125).

Bünyesindeki farklılıkları yüzyıllar boyu hoşgörü ortamında, huzurla tutmayı başarabilen Osmanlılarda halifenin etrafında bir araya gelen Müslümanlar ve Patrikhanenin etrafında bir araya gelen Hıristiyanlar dinleri tarafından bir arada tutulabilselerdi Osmanlı olumsuz etkilenmeyecekti. Ancak şehirlerde sosyal sıkıntıların çoğalması ve zamanla derinleşmesiyle kolektif şuur zayıfladı ve dayanışma birlikteliği bozuldu. Böylece hem Müslümanların hem de Hıristiyanların vicdani tasavvur ve düşünceleri değişti. Her topluluk kendi aidiyetini ve değerlerini düşünmeye ve Osmanlı aidiyetinin zayıflamasına sebep oldu (Gökalp, 2004: 77)

Osmanlılar, sömürgeci devletler gibi davranabilecek güçte bir yapısı varken asla böyle bir zulüm yolunu seçmemiştir. Zira sömürgeci devletlerin kendi kültürlerini başka milletlere zorla kabul ettirme anlayışı günümüzde bile olumsuz etkisini devam ettirmektedir.

Tanzimat'tan bu yana modernleşme adı altında üretici, inşa edici, müspet bir davranış ve benimsemeden ziyade geçmişi olumsuzlayıcı belki yıkıcı bir negatif tutum ve alış hâkim olmuştur (Yavuz, 2003: 81). 'Geleneksel olan' şeklinde ifade edilen geçmişe ait birikimler ne zaman kamusal alana çıkacak olsa Modernizm, 'eski olan her şey kötüdür!' diyerek müdahalede bulunmaya çalışmaktadır. Oysa Schabert'e göre bu engelleme girişimi başarısız bir deney yapmak gibidir. Yeni olan her zaman daha iyi olamayabilir (Yavuz, Hilmi, 2003: 50).

Milli dayanışmayı güçlendirmek için milli kültürü ileri taşımakla yükümlü aydınların harekete geçmesi gerekir. Milli dayanışmanın önce vatani ahlak sonra da medeni ahlak üzerine inşa edilmesi söz konusudur. Kendi milletimizi mukaddes görmek vatani ahlak olduğu gibi milletimizin bireylerini ve diğer bireyleri de değerli görmek medeni ahlaktır. Medeni ahlak önce milli olmak üzere dini yönden bütün insanları sevip değer vermekten geçer. Böylece mukaddes bir cemiyetin bireyleri de mukaddes hale gelir (Gökalp, 2004: 90-92).

Var oluş sürecini tamamlamış ve ilmin hafızasındaki yerini almış Osmanlı kültürel birikimi, miadı dolmuş, vazifesi kalmamış hasletler değildir. Belki en güzel biçimde şekillenmesi gereken geleceğin temellerini oluşturacağı için toplum olarak bilinçli bir tecessüsle üzerinde durmamız lazım gelen gerçeklerdir. Zira istikbalin gözüne gösterilecek istikamet, kulağına söylenecek söz, miadını doldurmuş bu tarih hazinesinin derinliklerinde saklıdır (Ayverdi, 1993: 8).

Günümüzde İslam Dini'nin öngördüğü hoşgörü politikasını uygulamaya çalışan devlet ya da bölgelerin İslam inancının gereklerini tam olarak yerine getirdikleri de söylenemez. Aslında doğru inancın gereklerinin toplumsal hayatta uygulanması gerekliliği kaçınılmazdır. Gayri Müslim devletler sağlıklı ve hoşgörülü politikalar üretseler de gerçek adalet ve hoşgörü ancak Hazreti Peygamber'i (Sav) rehber edinen İslam toplumlarında bulunabilir (www.os-ar.com.tr).

SONUÇ

Küreselleşen dünyamızda kültürel ve dini çatışmalar giderek artmaktadır. İnsanların eskisinden daha çok birlikte yaşamaya, hoşgörüye ve diyaloga ihtiyacı bulunmaktadır. Yeniden bir hoşgörü-diyalog ortamı ve birlikte yaşama kültürünün oluşumunda önceki dönemlerde başarılı olmuş birlikteliklere ilgi gösterilmelidir. Orta Asya steplerinde birçok devlet kurmayı başaran Türkler, sahip oldukları inançlar dışındaki dinlere inananlarla her zaman birlik beraberlik ve uyum içerisinde yaşamayı başarmışlardır. Göçebe bir yaşam şeklini benimseyen Türkler karşılaştıkları yeni kültür çevreleri ile de ön yargısız bir biçimde ilişkilerde ve kültürel alış verişte bulunmuşlardır.

Hoşgörü ve diyalogu ilişkilerinin temel yapı taşı gibi gören Türkler, Emeviler'in ırkçı yaklaşımlarıyla mücadele ederken Abbasilerin ılımlı siyasetine de olumlu cevap vermeyi ihmal etmemişlerdir. Türkler, milliyetçiliği bırakan, hoşgörü ve diyalog yolunu seçen Müslüman Araplara aynı hoşgörü, diyalog ve yakınlıkla cevap vermeyi başarmışlardır.

Selçuklu ve Osmanlılar, göçlerle geldikleri Anadolu'da kendi inançlarını kendi değer yargıları ile birleştirerek yeni bir sentez oluşturmayı başarabilmiş ve bütün dünyanın dikkatlerini üzerlerine çekebilmişlerdir. Karşımızda bünyesinde İslam estetiğini barındıran, araştırıldığı zaman mükemmel bir ahenkle boy gösteren bir Selçuklu bir Osmanlı gerçeği var.

Özellikle Bizans'ın yerel unsurlara siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel baskılarda bulunması bu unsurların hoşgörü ve diyalogu benimseyen Selçuklu ve Osmanlılarla yakınlık kurmalarında etkili olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarının halkı kucaklayıcı -sevgi ve şefkat dolu- yaklaşımları Müslüman olmayan unsurların kalplerinin kazanılmasında rol oynamıştır.

Ermeni patriği Basile'nin Sultan Melikşah'tan manastırlara ve rahiplere konan vergilerin affını dilemesi ve sultanın talebi kabul etmesi ve bunu fermanla da güvence altına alması Gayri Müslim halkın Müslümanlara ısınmasında ve diyalogların gelişiminde rol oynamıştır. Selçuklular savaşla baskıyla elde edilemeyecek başarıları Müslüman olmayanların gönüllerini kazanmak suretiyle elde etmiştir.

Daha önce kendi dindaşları tarafından kaba güçle ve zor kullanılarak vergi alınan Hıristiyan halk, Türkler tarafından kendilerine uzatılan hoşgörülü ve samimi eli boş çevirmemişlerdir. Selçuklu sultanlarının halkına karşı "baba" gibi davranması,

halkın ibadethanelerine değer vermesi, onların yaşantılarına karışmaması, hoşgörlü ve adil bir yönetim sergilemesi Anadolu’da birlik ve beraberliğin oluşumunda belirleyici unsurlardan olmuştur.

Yöneticileri adil ve hoşgörlü olan bir medeniyetin ilim ve fikir adamları da üzerlerine düşen sorumluluğu hakkıyla yerine getirmeyi başarmışlardır. Orta Asya’da edinilen Yesevi kazanımları, şeyh ve derviş gibi mutasavvıflar, Anadolu’da aktif olarak uygulama fırsatı bulmuştur. Toplumun en kılcallarına kadar girmeyi başarabilen bu mutasavvıflar birlik-beraberliğin ve aynı zamanda toplumsal uzlaşmanın da belirleyicileri olmuşlardır. Yunus Emre, Mevlana ve Hacı Bektaşı Veli gibi ilim ve fikir adamlarının öğretileri, bu kanallardan beslenen unsurları birlik-beraberlik içerisinde yaşamaya ve doğal bir hoşgörü ortamının oluşumuna sevk etmiştir.

Osmanlılar, Selçuklulardan devraldığı kültürel mirası geliştirip kendilerine özgü bir hale taşımasını bilmişler, ahi örgütünün, gaza düşüncesinin ve fütüvvet geleneğinin temsilcisi olmanın verdiği sorumlulukla hareket etmişlerdir. Ahi şeyhi Edebalı’nin Osman Gazi’ye verdiği -devlet ve toplum yönetiminde uyması gereken kuralları anlattığı- nasihatleri diğer padişahlar tarafından da adeta gelenek haline getirilmiştir. Bu nedenle Osmanlı kuruluşundan itibaren göreve gelen yönetimlerin aktif icraatlarında adalet, hoşgörü ve diyalog öne çıkan kavramlar olmuştur. İslam dünyasında liderlik üstlenilmesine rağmen ülkedeki Müslüman olmayanlarla sıcak ilişkilerde bulunmaktan geri kalınmamıştır. Osmanlı ülkesinde tıpkı Selçuklulardaki gibi- Müslüman olsun ya da olmasın halkın canı, malı, namusu güvence altına alınmış, fikri, vicdanı hür bir şekilde yaşanılması salık verilmiştir.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde Anadolu’da teşekkül eden hoşgörü ve diyalog kültürü, huzur içerisinde bir arada yaşama kültürünün oluşturulmasında örnek alınabilir. Zira Anadolu’nun, geçmişinde sahip olduğu hoşgörü kültürünü yeniden gün yüzüne çıkartmak tekrar eskisi gibi birlikte yaşama sanatını yeniden teessüs ettirmek gerekmektedir. Bu konuda mümkünse sürekli araştırmalar yapılmalı, makaleler, kitaplar yazılmalıdır. Konferans ve söyleşi gibi etkinliklerle yeni yetişen neslin bilinçlendirilmesi için meselenin sürekli canlı tutulması gerekmektedir. Hoşgörü ve diyalogun yeniden canlandırılmasında toplumsal şuurun yeniden oluşturulması ve günümüzde ‘akil insanlar’ olarak adlandırılan bilge insanların pozitif katkılarının dikkate alınması zorunlu görünmektedir. Bu nedenle yeniden hoşgörü kültürünün

kaynaklarını gün yüzüne çıkartmak ve kuşatıcı bir bakış açısıyla birlikte yaşama sanatını yeniden oluşturmaya çalışmak gerekmektedir. Meselenin bir şekilde dönüp dolaşıp eğitime dayanması durumu söz konusudur.

Türklerin İslam'ı bir din olarak benimsediği dönemlerden itibaren oluşturdukları kültürel birikim Selçuklu ve Osmanlılar döneminde adeta zirvelere çıkmıştır. Sağlam bir aklın ve selim bir kalbin üzerine bina edilmiş, mayasında hoşgörü ve müsamaha, farklı unsurlar arasında kesintisiz iletişim bulunan, birlikte yaşama sanatının en güzel tezahürü olarak var olan bu birikimler göz ardı edilemez. Anadolu'da hoşgörü kültürü, kuru bir iddiadan öte bünyesinde yaşanmışlığı barındıran, unutmamamızı, yeniden hatırlamamızı gerektiren önemli hususlardandır.

Asırlardır Anadolu coğrafyasında kokusu en ücra köşelere kadar sinmiş, en kılcallara kadar girmiş bulunan hoşgörü ve diyalog kültürü hafife alınmayacak kadar önemlidir. Gerek İslam öncesi Türkler ve gerekse Selçuklular ve Osmanlılar, olgun bir toplum oluşturmayı gaye edinmişlerdi. Sağlam ve mükemmel bir toplum oluşturulmasında ise hoşgörü ve diyaloga dayanan birlikte yaşama sanatını en güzel şekilde icra edebilmek bulunmaktadır.

Üç kıtada hüküm süren Osmanlı'daki farklı etnik gruplar altı asır boyunca kendi kültür, inanç ve değerlerini Osmanlının engin hoşgörüsü sayesinde koruyabilmişlerdir. Osmanlılar, sınırları içinde bulunan farklı din ve milletlere mensup hiç kimsenin dinini ve dilini değiştirmeyi düşünmemiştir.

Martin Luther'in: " Keşke Türkler gelse ve Almanya'da da âdil bir yönetim oluşturabilse.." ve Osmanlı düşmanlığı ile tanınan Voltaire'in " Osmanlılarda farklı dinlere mensup farklı milletler rahat ve huzur içinde yaşamaktadır. İstanbul'da yaşayan Rumlar güven içinde yaşamaktadır. Tarih kaynakları bu milletlerin memnuniyetsizliğinden ya da isyanlarından hiç söz etmiyor. Demek ki, Osmanlı Devleti kendi dinlerinden olmayan unsurlara tam bir özgürlük ve adalet ortamı oluşturmuştur. " şeklinde düşünmesi Osmanlı hoşgörü ve adaletini düşmanlarının dahi onayladığını göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlının çözülmeye ve neticesinde yıkılmaya kadar uzanan yaşam sürecinde hoşgörü ve diyalog kültürünün dolayısıyla birlikte yaşama sanatının zedelenmesinin de etkisi görmezden gelinemez.

Selçuklular ve Osmanlılar her zaman İslâm dininin hoşgörüsünü davranışlarının merkezine almıştır. Avrupa'da halk kralların dini inancında görülmek istenirken Türk-İslâm dünyasında daima birlikte yaşama sanatı oluşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlının engin hoşgörüsünün temelinde İslam dininin 'dinde kolaylığı' benimsemesi, insana değer vermesi, 'kul hakkı' anlayışına dayanan kişi hak ve özgürlüklerini savunması gibi nedenler vardır. İslam dininin benimsediği ve yaşatmaya çalıştığı hoşgörü iklimi, İslâm'ı benimseyen devletlerde -özellikle Selçuklularda ve Osmanlı Devleti'nde- yaşayan Gayri Müslimlerin değer verilen ve insanca yaşayabilen toplumun bir parçası olmalarında ve o topluma aidiyet hissi taşımalarında etkili olmuştur.

Araştırmalarımız geçmişin hoşgörü ve diyalog bağlamındaki güzelliklerinin günümüze tam olarak taşınmadığını göstermiştir. Çalışmamızda yaşanmışlığa dair verdiğimiz hoşgörü, müsamaha ve pozitif diyalog örneklerinin günümüzde eksikliği yeniden bir defa daha bu konunun ele alınması gerektiğini göstermektedir. Anadolu'nun mümbit coğrafyasında Osmanlının yıkılışından günümüze kadar gelinen noktada hoşgörü ve diyalog açısından kazanımların kaybedilenlere nazaran daha az olduğu bir gerçektir. Bu bağlamda hali hazırda farklı unsurları yine bünyesinde barındırmaya devam eden Anadolu coğrafyasında temeli hoşgörü ve diyaloga dayanan birlikte yaşama sanatını yeniden hatırlamamız ve oluşturmaya çalışmamız gerekir. Bunun için de öncelikle insan ve insanın pozitif davranışlarından yola çıkarak topyekûn bir seferberliğe ihtiyaç vardır. Bu husus devletlerin ve toplumların geldiği noktada hem bireyler için hem toplumlar için hem de milletler için çok önem arz etmektedir. Temrinsiz seviye yakalanamayacağı düşünüldüğü zaman hem birey hem toplum olarak birlikte yaşama sanatının daha çok pratik edilmesi gerekir. Zira beden, ruhen ve millet olarak bir dirilişin gerçekleşmesi birlikte yaşama sanatına pozitif katkıda bulunabilmekle mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, 2000. Bilinmeyen Osmanlı, OSAM Yayınları, İstanbul, 527s.
- AKŞİT, Niyazi, 1984. A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi, İstanbul, 763s.
- ALPTEKİN, Turan, 2001. Ahmet Hamdi TANPINAR Bir Kültür Bir İnsan, İletişim Yayınları, İstanbul, 219s.
- ARAT, Reşit Rahmeti, 1979. Kutadgu Bilig I (Yusuf Has Hacıp). Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara (Beyit 929)., LX, 656s.
- ARMAĞAN, Mustafa, 2007. Osmanlı İnsanlığın Son Adası, Ufuk Kitapları, İstanbul, 376s.
- ASLAN, Ömer, 2005. Kur'ân ve Hoşgörü, İlahiyat Yayınları, Ankara, 295s.
- ATSIZ, A. Nihat, 1985. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 604 Ankara,
- AYDÜZ, Davut, 2005. Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog, Işık Yayınları, İstanbul, 293s.
- AYVERDİ, İlhan, 2006. Misalli Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yayınları Cilt 1, 2, 3, İstanbul, 3549s.
- AYVERDİ, Samiha, 1993. Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, Damla Yayınları, İstanbul, 440s.
- _____, 2010. Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, Cilt 1, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 600s.
- BARKAN, Ö. Lütfi, 1952. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler, Vakıflar Dergisi, Sayı: II, Ankara, 316s.
- BAYKARA, Tuncer, 1988. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Türkoloji ve Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1. c, 272s.
- BEYATLI, Yahya Kemal, Kendi Gök kubbemiz (Tüm Şiirler) www.karakutu.com
- BEYTUR, Mithat Bahari, 2005. Mesnevi Gözüyle Mevlana, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 159s.
- BULAÇ, Ali, 2008. Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı, Bakış Yayınları, İstanbul, 416s
- CAHEN, Claude, 1979. Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Trc. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 411s.

- CAN, Ali, 2011. Diyalogun Kur'ânî Temelleri, Işık Yayınları, İstanbul, 280s.
- ÇELİKCAN, Hüseyin, 1996, Erdem Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı, Ankara, 685s.
- ÇETİN, Osman. 1981. Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı, Marifet Yayınları, İstanbul, 206s.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, 1987. Türk İslâm Kültürü Üzerine Düşünceler, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 235s.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, 1971. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 528s.
- DEMİRAĞ, Yelda 2002. 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları', Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 13, Ankara, 15-33s.
- DEMİREL, Ziya, 2008. Ehlibeyt Ahlakı, Akçağ Yayınları, Ankara, 192s.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, 2009. Türk Düşünce Tarihine Bir Bakış, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 576s.
- _____, 1999. 'Osmanlı Hoşgörüsünün Kaynakları' Makalesi, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 120, İstanbul, 240s.
- EFLAKİ, 2001. Ariflerin Menkıbeleri, Çev: Tahsin Yazıcı, MEB. Cilt 1, İstanbul, 426s.
- ERCAN, Yavuz, 1991. Osmanlı İmparatorluğunda Gayri Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar, Belleten, Cilt LV, Sayı 212-214, 371-391s.
- ERDEM, Ali Rıza, 2003. "Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler" *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1- 4, İstanbul, 55-72s.
- ERDEM, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 1996. Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, , cilt 8 Ankara, 685s.
- FINKEL, Carolina 2007, Rüyardan İmparatorluğa Osmanlı, Timaş Yayınları, İstanbul, 640s.
- GAZALİ, İmam, 2005. Mukaşefetü'l Kulub, Çev. Abdulhalik Duran, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 636s.

- GIBBONS, H. Adams, 1998. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Çeviren Bülent Arı, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 360s.
- GÖKALP, Ziya, 2004. Türkçülüğün Esasları, MEB Yayınları, İstanbul, 271s.
- GÖLPINARLI Abdalbaki, 2008. Fihi Ma-fih Mevlana Celaleddin, İnkılâp Yayınları, Ankara, 296s.
- GÜLEN, M. Fethullah, 2003. İnsanın Özündeki Sevgi, Ufuk Kitapları, İstanbul, 243s.
- _____, 2010. Kalp İbresi, Işık Yayınları, İstanbul, 318s.
- _____, 2010. Işığın Görüldüğü Ufuk, Nil Yayınları, İzmir, 312s.
- _____, 2011. Ruhumuzun Heykelini Dikerken, Nil Yayınları, İstanbul, 168s.
- _____, 2013. Kendi Ruhumuzu Ararken, Nil Yayınları, İstanbul, 296s.
- HOŞAB, Fahri, 2013. Görüşme (12.03.2013), Kahramanmaraş
- HÜLAGÜ, Metin, 2007. Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, Erciyes Üniversitesi Yayını-
153, Cilt 1 V, 574s.
- İNALCIK, Halil, 2010. Osmanlılar, Fütihat, İmparatorluk ve Avrupa ile İlişkiler, Timaş Yayınları, İstanbul, 320s.
- İPŞİRLİ, Mehmet, 1997. Osmanlı'da İdari Geleneğin Teşekkülü ve Tatbikatı, XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, Ensar Neşriyat, İstanbul, 543s.
- KAPLAN, Mehmet, 2007. Sevgi ve İlim, Dergâh Yayınları, İstanbul, 285s.
- MEHMET, Kaplan, 2014. Kültür ve Dil, Dergâh Yayınları, İstanbul, 208s.
- KARA, Mehmet, 1998. Bir başka Açıdan Kutadgu Bilig, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara X, 94s.
- KARAKOÇ Sezai, 1995. Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi I, Diriliş Yayınları, 164s.
- KARAMAN Hayrettin, 2011. Diyalog ve Kurtuluş Tartışmaları, Mavi Ufuklar Yayınları, 210s.
- KARPAT, Kemal H, 2010, Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler, , Timaş Yay. , İstanbul, 303s
- KARPAT, Kemal H. ve YILDIRIM, Yetkin, 2012. Osmanlı Hoşgörüsü, Timaş yayınları, İstanbul, 301s.
- KASIMLI, Cavid 2008. Kardelen Dergisi Sayı: 56 - Nisan / Haziran, 62s

- KEKLİK, Nihat, 2001. Türklerde Ahlak ve Dünya görüşü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 184s.
- KENANOĞLU, M. Macit, 2004. Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek, Klasik Yayınları, İstanbul, 422s.
- KISAKÜREK, Necip FAZIL, 2010. Reis Bey, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 152s.
- KIZILÇELİK, Sezgin ve ERTEM, Yaşar. ,1994. *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Atilla Kitapevi, Ankara, 258s.
- KÖKSAL, İsmail, 2013. Görüşme (11.03.2013), Kahramanmaraş
- KÖPRÜLÜ M. Fuat, 1993. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Bşk Yayınları, Ankara, 560s.
- _____, 1999. Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, TTK Yayınları, Ankara, 240s.
- _____, 2002. ‘‘Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Kaynak Yayınları, İstanbul, 316s.
- KÖSEOĞLU, Nevzat, 2013. Milli Kültür ve Kimlik, Ötüken Yayınları, İstanbul, 215s.
- KUÇURADİ, İoanna, 1995. Felsefi Açıdan Eğitim ve Türkiye’de Eğitim, Türkiye Felsefe Kurumu, İstanbul, 216s.
- KULA, Onur Bilge, 2011, Anadolu’da Çoğulculuk ve Tolerans, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 634s.
- MEYDAN LAROUSSE, 1990. Meydan Yayınevi, Cilt 6, İstanbul, 960s.
- NİZAMÜ-L-MÜLK, 1999. Siyaset-name, Neşreden Yayınları, M. Altay Köymen Ankara, 273s
- OCAK, Ahmet Yaşar, 1997. ‘‘Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalân-ı Rum Sorunu(1300-1389)., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 145-158s.
- _____, 1999. ‘‘Din ve Düşünce Makalesi’’, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, cilt 1, Zaman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 361s.
- _____, 2002. ‘Selçuklular ve Beylikler Devri’nde Düşünce’ makalesi, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 592s.
- _____, 2009. Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 355s.

- OKUYAN, Abdurrahman, 2008. Tarihî Belgeler Işığında Diğer İnanç Topluluklarıyla Birlikte Yaşamaya Dair Bazı Tarihsel Kanıtlar, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, Temmuz/Ağustos/Eylül, 3s.
- ÖKTEM, Niyazi, 2001. Diyalog Yazıları: Dinlerarası Diyalog ve Hoşgörü, Timaş Yay. , İstanbul, 223s.
- ÖNER, Necati, 2005. İnsan Hürriyeti, Vadi Yayınları, Ankara, 144s.
- ÖZBİLGİN, Erol, 2003. Bütün Yönleriyle Osmanlı, Adab-ı Osmaniye, İz yayıncılık, İstanbul, 785s
- ÖZTUNA, Y, 2012. Büyük Osmanlı Tarihi: Türkiye'nin siyasi, medeni, kültür, teşkilat ve sanat tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 501s
- ÖZTÜRK, Said, Osmanlı'da Hoşgörü Makalesi, (www.os-ar.com.tr).
- PALA, İskender, 2009. Tavan Arası, Kapı Yayınları, İstanbul, 343s.
- REFİK, Ahmet, 1995. Osmanoğulları, Türk Tarihinin Ana Hatları Müsveddeleri, Seri II, No 1, Ankara,
- SAĞLAM, Mehmet, 1996, Erdem Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı, Atatürk Araştırmaları Basımevi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, , cilt 8 Ankara, 685s.
- SAYAR, Mehmet, 2002. Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,
- SEVGİ, H. Ahmet, 2002. 'Anadolu Selçukluları'nda Hoşgörü Ortamı' makalesi, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- SEZGİN, Abdulkadir, 1996. Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda VE Günümüzde Bektaşılık, www.koprudergisi.com
- ŞEKER, M, 2007. Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara. 224s.
- ŞENGÜL, İdris, 1995. Kur'ân Kaynaklı Hoşgörü ve Hürriyet, Diyanet Dergisi, cilt: 31, sayı:1, Ankara
- TOGAN, A. Zeki Velidî, 1982. Reşideddin Oğuznamesi ve Tercüme Tahlili, Enderun Kitapevi, İstanbul, 164s.
- TURAN, Osman, 1971, "Süleyman-Şah I. " İslam Ansiklopedisi XI, İstanbul, 198s.

- _____, 2014. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yayınları, İstanbul, 445s.
- _____, 2002. Dia İslam Ansiklopedisi, İsam Yayınları, c1,
- _____, 2011, Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 559s.
- _____, 1980. Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi, Cilt: I-II, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 646s
- _____, 1984. Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 728s.
- TURHAN, Mümtaz, 1987. Kültür Değişmeleri, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 269s.
- TÜRKER, Mübahat, 1990. Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 390s.
- TYLER, Aaron vd., 2010. Uzlaş Kültürü, Işık Yayınları, İstanbul, 224s.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1995. Osmanlı Tarihi, Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara,
- ÜNAL, Ali, 2007. Allah Kelamı Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, Define Yayınları, İstanbul, 1454s.
- WITTEK, Paul, 1985. Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu, çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 63s.
- YAĞMUR, Sinan, 2004. Tennure ve Ateş, Esra Yayınları, Konya, 437s.
- YAVUZ, Hilmi, 1998. Osmanlılık, Kültür, Kimlik, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 206s.
- _____, 1999. İslam ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar, Boyut Kitapları, İstanbul, 143s.
- _____, 2003. Sözü'nün Gücü, Dünya Kitapları, İstanbul, 167s.
- YENİTERZİ, Emine, 2006. Mevlana Celaleddin Rumi, TDV Yayınları. Ankara, 216s.
- YESEVİZADE, 1996. Sevgi Peygamberi, Hakikati Arayış Neşriyatı, Ankara
- YILDIRIM, Suat, 2003. Kur'ân-ı Hakîm'in Açıklamalı Meali, Işık Yayınları, İstanbul, 604s.
- YUVALI, Abdulkadir, 1996. Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, cilt 8, Ankara, 685s.

<http://www.alevikonseyi.com>, 02.07.2014
a. selim@zaman. com. tr. , 12.07. 2014
<http://www.belgelerlegercektarih> , 15.07.2014
(www.bilinmeyenturktarihi.com), 22.07.2014
<http://www2.diyamet.gov.tr> , 06.08. 2014
<http://www.felsefetasi.org> , 20.08.2014
<http://www.ilimdunyasi.com>, 01.01.2015
<http://www.islamansiklopedisi>, 15.01. 2015
<http://www.karakutu.com.tr> , 01.05.2015
<http://kendinifarket.wordpress.com> , 24.04.2015
<http://www.kuranmeali.org> , 18.04.2015
<http://www.kuranveinsan.com> , 20.04.2015
<http://medeniyet.nedir.com>), 05.02.2015
<http://www.mehmetgormez.com/dosyalar> , 17.05.2015
<http://www.mynet.com.tr> , 16.04.2015
<http://neguzelsozler.blogspot.com.tr> 18.05.2015
<http://www.osmanli700.gen.tr> , 29.03.2015
<http://www.osmanldevleti.blogspot.com.tr> , 16.04.2015
<http://sizinti.com.tr> , 28.05.2015
<http://www.sufizmveinsan.com> , 06.06.2015
<http://www.tarihim.org.tr> , 08.06.2015
<http://www.tariharih.com> , 25.01.2015
<http://www.tasavvufnedir.com> , 02.02.2015
<http://www.tdvia.org> , 10.02.2015
<http://www.turkyorum.com> , 18.02.2015
<http://www.os-ar.com.tr> , 30.03.2015
<http://www.sorularlailamiyet.com>, 30.05.2015

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Yaşar BEÇENE
Doğum Yeri ve Tarihi : Türkoğlu/Kahramanmaraş / 1971

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi
Sosyal Bilimler Eğitimi (Tarih Öğretmenliği).
Yüksek Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Bölümü
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi : Öğretmen

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi : yasarbecene@gmail.com

Tel. : 0507 0339846